

Istanbul İlim ve Kùltür Vakfı Yayınları
Istanbul Foundation for Science and Culture Publications
ISSN: 2146-8117 e-ISSN: 2148-6220

KATRE

Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi
International Human Studies Journal

Cilt 9 Sayı 1 (Haziran 2024)
Volume 9 Issue 1 (June 2024)

**İstanbul
İlim ve Kùltür
Vakfı**

THE ISTANBUL FOUNDATION FOR SCIENCE AND CULTURE
مؤسسة إسطنبول للثقافة والعلوم

Yayıncı: İstanbul İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, Kalenderhane Mah. Dedefendi Cad. Cüce Çeşmesi Sok. No: 6, 34134
Vefa/İstanbul – TÜRKİYE - +90 212 527 81 81 / katre@iikv.org / www.iikv.org / dergipark.org.tr/pub/katre
İstanbul İlim ve Kültür Vakfı Adına İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Said YÜCE

Baş Editör/ Editor-in-Chief: Prof. Dr. Elmira AKHMETOVA

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Dr. Bukuri ZEJNO (Institute of Knowledge Integration, Georgia)
Assoc. Prof. Dr. Fatmir SHEHU (IIUM, Malaysia)
Prof. Dr. İshak ÖZGEL (Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. İsmail HACINEBİOGLU (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Osman Erdem YAPAR (Dhofar University, Oman)
Assoc. Prof. Rahimah EMBONG (Universiti Sultan Zainal Abidin, Malaysia)
Dr. Shumaila MAJEED (Resurgence Academic and Research Institute, Pakistan)
Dr. Tubanur Y. OZKAN (Durham University, UK)

Bilim-Danışma Kurulu / Advisory Board

Abdelaziz BERGHOUT (ISTAC, Malaysia)
Ahmet Alibasic (University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina)
Ahmet KAYACIK (Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Türkiye)
Ahmet YILDIZ (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye)
Alparslan ACIKGENÇ (İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye)
Anis AHMAD (Riphah International University, Pakistan)
Bilal KUŞPINAR (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Bülent UÇAR (Osnabruck University, Germany)
Celil ABUZAR (Harran Üniversitesi, Türkiye)
Colin TURNER (Durham University, United Kingdom)
Ensar NİŞANCI (Namık Kemal University)
Farid ALATAS (National University of Singapore)
Hatice ARPAGUŞ (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
İmtiyaz YUSUF (Shenandoah University, USA)
İdris ŞENGÜL (Ankara Üniversitesi, Türkiye)
Mehmet Halil ÇİÇEK (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye)
Mehmet Sait ÖZERVARLI (Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye)
Muhammed SİROZİ (Palembang University, Indonesia)
Murat SARICIK (Emekli Öğretim Üyesi, Türkiye)
Mustafa TUNA (Duke University, USA)
Necati AYDIN (Alfaisal University, Kingdom of Saudi Arabia)
Osman BAKAR (IIUM, Malaysia)
Şadi Eren (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye)
Vaffi Foday SHERIFF (Usmanu Danfodiyo University Sokoto, Nigeria)
Yunus ÇENGEL (Nevada University, Reno, USA)

Yayın Dili İngilizce ve Türkçedir
Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir

Dergi arşivlerine www.iikv.org sitesinden ve <https://dergipark.org.tr/katre> adresinden erişilebilir ve yayımlanan yazılar kaynak belirtilerek kullanılabilir

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

EDİTÖRDEN EDITORIAL	i-ii
ARAŞTIRMA MAKALELERİ RESEARCH ARTICLES	
Nisâ Suresi 75. Ayeti Bağlamında Son Filistin-İsrail Gerilimine İlişkin Bir Değerlendirme <i>An Evaluation of the Latest Israeli-Palestinian Tension in the Context of Sura Al-Nisa 75</i>	
Bayram ÇINAR	1-19
Seyyid Bey ile Said Nursî'nin Hilâfet Anlayışlarının Mukayesesi <i>A Comparative Analysis of Said Nursî and Seyyid Bey's Views on the Caliphate</i>	
Said Nuri AKGÜNDÜZ	20-39
Risâle-i Nur'da Rü'yetullah Meslesi <i>The Concept of Rü'yetullah in Risale-i Nur</i>	
Abdulahap YILDIZ	40-51
İslam Kelamında Cennet ve Cehennem (Risâle-i Nur Örneği) <i>Heaven and Hell in Islamic Thought: The Example of Risale-i Nur</i>	
Büşra TEMEL & Sayin DALKIRAN	52-66
İslâm'a Göre Tesettürün Bazı Hikmetleri <i>Some Wisdoms of Veiling According to Islam</i>	
Hüseyin YÜREKLİ	67-83

Editorial

We are pleased to announce that the June 2024 issue of **Katre International Human Studies Journal** continues to explore a diverse array of topics related to Islamic thought, social and religious studies, with a particular emphasis on *Risale-i Nur* scholarship.

Five articles in this issue address the significant topics of humanity and existence from an Islamic perspective, provide new and insightful Islamic responses to the intellectual and cultural challenges of the modern world, and contribute to scientific scholarship by establishing an alternative platform for the discussion of questions regarding life and existence.

The first article, “Nisâ Suresi 75. Ayeti Bağlamında Son Filistin-İsrail Gerilimine İlişkin Bir Değerlendirme” (in Turkish), authored by Bayram ÇINAR, is consistent with our journal's commitment to highlighting the ongoing issues and struggles in the Muslim world. The article, which is based on the Qur'anic verse (al-Nisa 4/75), posits that Muslims should assume responsibility for addressing the concerns that have arisen as a result of the ongoing Palestinian-Israeli conflict.

The subsequent four articles in the issue maintain the same perspective by highlighting the *Risale-i Nur* studies from a variety of perspectives. Said Nuri AKGÜNDÜZ, for instance, contrasts the perspectives of two contemporaries, Said Nursi and Seyyid Bey, on the institution of the caliphate in a paper titled “Seyyid Bey ile Said Nursî'nin Hilâfet Anlayışlarının Mukayesesi” (in Turkish).

The next article “*Risâle-i Nur*'da Rû'yetullah Meslesi” (in Turkish), authored by Abdulvahap YILDIZ, provides a thorough examination of the concept of *rû'yetullah* (seeing Allah) in the context of *Risale-i Nur*. It posits that Said Nursi upheld the perspective of Ahl al-sunnah scholars. Said Nursi maintained that Allah is beyond the constraints of time and space and would be visually seen in the Hereafter. He substantiated his arguments by citing the verses and hadiths to support the notion that *rû'yetullah* will occur in Paradise.

The fourth article entitled “İslam Kelamında Cennet ve Cehennem (*Risâle-i Nur* Örneği)” (in Turkish) written by Büşra TEMEL & Sayin DALKIRAN examines the concepts of the existence, eternity, place and nature of heaven and hell, and the possibility of seeing Allah. The paper aims to ascertain Said Nursi's assessment of these concepts in a distinctive manner.

Hüseyin YÜREKLİ in the last article of the June issue, “İslâm'a Göre Tesettürün Bazı Hikmetleri” (in Turkish), analyses the practice of attire, which has been present since the inception of humanity, is a fundamental component of human identity, and demonstrates diversity across various geographical regions. The author suggests that Islam has developed the understanding of clothing that existed in previous religions, cultures, and civilizations and has addressed the matter of covering in a multi-dimensional manner in its foundational texts. Along with the primary sources, the Qur'an and hadith, the author also utilised the ideas of Said Nursi as a secondary source to discuss the wisdom of *tesettür*.

Additionally, I would like to let writers and readers know that Katre has switched to an international system for numbering academic journal issues as of the previous issue. As a result, the number of volumes increases annually, and the number of issues starts every year from one.

In conclusion, the Editorial Board would like to extend our heartfelt appreciation and well-wishes to the international and local reviewers (double-blinded) who have made significant contributions to the quality of the papers. Additionally, I would like to express my sincere gratitude to all of our contributors. I am certain that their valuable and enlightening contributions will be of interest to academicians worldwide.

My thanks and appreciation go to all members of the Editorial Board. This issue became a reality due to your dedication, efforts, and sincerity. May Allah bless you all.

Elmira Akhmetova

Editor-in-Chief

June 2024

ISSN: 2146-8117 e-ISSN: 2148-6220 Sayı/ Volume: 9 Issue: 1 June / Haziran 2024

Nisâ Suresi 75. Ayeti Bağlamında Son Filistin-İsrail Gerilimine İlişkin Bir Değerlendirme

An Evaluation of the Latest Israeli-Palestinian Tension in the Context of Sura Al-Nisa 75

Bayram ÇINAR

Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir/Türkiye,
kocacinarby@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4886-7610

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü – Article Type	Research Article/Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi – Date Received	19 March/ Mart 2024
Kabul Tarihi – Date Accepted	06 June/ Haziran 2024
Yayın Tarihi – Date Published	27 June / Haziran 2024
Yayın Sezonu	June / Haziran
Volume 9	Issue 1

Atıf / Cite as: ÇINAR, Bayram. “Nisâ Suresi 75. Ayeti Bağlamında Son Filistin-İsrail Gerilimine İlişkin Bir Değerlendirme”. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi – Katre International Human Studies Journal* 9/1 (June/Haziran 2024), 1-19. <https://doi.org/10.53427/katre.1455613>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/katre/policy>

Published by İstanbul İlim ve Kültür Vakfı / Istanbul Foundation for Science and Culture, İstanbul, Türkiye.

CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) /
This is an open access article under the CC BY-NC license
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

Nisâ Suresi 75. Ayeti Bağlamında Son Filistin-İsrail Gerilimine İlişkin Bir Değerlendirme

Bayram ÇINAR

Öz

Kur'an muhataplarının dünyasında bir dini öğreti inşa eder. Norm inşası, belirli değerleri muhataplarının dünyasına ikame ederken, var olan bazı değerleri de yıkarak ortadan kaldırır. Dolayısıyla Kur'an'ın inananlarının dünyasına eklemek istediği bir ahlakî norm iddiası da vardır. Bir kutsal kitap olarak Kur'an buna göre inananlarına belirli şeyleri emrederken, bazı şeylerden de onların uzak durmasını ister. Ortalama her öğretilen beklenen de muhataplarına bazı emirlerle gelmesi ve onları bazı şeylerden de uzak tutmasıdır. Fakat öte yandan Kur'an tarihin bir zaman dilimine aittir. Dolayısıyla, belirli kültürel koşullara muhatap alan bu kitaptır. Bu kitabın, günümüze ilişkin mesajları olup olmadığı da teolojik olarak tartışmalıdır. Zira Kur'an'ın nâzil olduğu zaman diliminden sonraki dönemlere dönük mesajlar içerdiği varsayılabilir, konuya ilişkin bir başka sorun alanı ise bu uyarılmanın belirli kurallara bağlı olup olmayacağıdır. Aksi durumda her ayet bağlamından bağımsız olarak, her duruma uyarlanır. Teolojik olarak mümkün ve muhtemel olan bu durum, yorum bilim açısından sürdürülebilir değildir. Metodolojik bir soruna ilişkin olan bu akademik çalışmanın, kullandığı model ayet (Nisa 4/75), günümüzde yaşanmakta olan sosyal bir sorunla da ilişkilendirilebilme olasılığını da test etmiştir. Sözü edilen bu toplumsal sorun, Filistin-İsrail gerilimidir. Konusu ve bağlamı itibarıyla sözü edilen ayet; zor durumda kalan insanların durumunu düzeltmek, onlara yardım etmek için, keyfi yerinde ve daha konforlu şartlarda olan muhataplarını yardıma çağırır. Söz konusu Kur'an ayeti (Nisa 4/75), içinde yaşadığımız Filistin-İsrail çekişmesinde yaşanan mağduriyetleri azaltmak için Müslüman toplumun sorumluluk alması gerektiği temennisini ortaya çıkarmıştır. Zaten bu çalışmaya temel argümanları da bu temenni ilham etmiştir. Zira Kur'an perspektifinde hiçbir şey yapmadan beklemenin insani olması mümkün olmadığı gibi, İslamî olması da muhtemel değildir. Nisa suresi 75. Ayeti, insanî ve İslamî bu temenniye cevap veren bir mesaj içermesi açısından dikkatimizi çekmiş, sözü edilen ayet Kur'an'ın temel zihniyeti ve vakiyaya mutabakat algısıyla ele alınarak değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: İslam, Kur'an, Filistin, İsrail, Müstazaf-Müstekbir

An Evaluation of the Latest Israeli-Palestinian Tension in the Context of Sura Al-Nisa 75

Abstract

The Qur'an establishes a religious doctrine within the realm of its audience. Norm construction involves the replacement of certain values in the world of its participants, but it also entails the destruction and elimination of some pre-existing values. Hence, the Qur'an also presents a moral imperative that it seeks to impart to its followers and the world at large. The Qur'an, as a sacred scripture, mandates specific actions for its followers while also urging them to refrain from particular behaviors. An essential requirement of every doctrine is to impose certain obligations on its followers and prohibit particular actions. Conversely, the Qur'an is associated with a specific historical era. Thus, this work specifically tackles particular cultural circumstances. The theological debate on whether this book contains relevant messages for today remains unresolved. Even if we assume that the Qur'an contains lessons that are relevant to periods after its revelation, another issue arises regarding the adherence to specific principles in this adaptation. Otherwise, every verse is adapted to suit any circumstance, irrespective of its specific context. This scenario, which is both theoretically feasible and probable, is not sustainable in terms of hermeneutics. This academic study, in addition to addressing a methodological issue, examines a model verse (al-Nisa 4/75) and its potential association with a contemporary social problem. The social problem at hand is the ongoing tension between Palestinians and Israelis. The mentioned verse, in terms of its subject and context, encourages its interlocutors, who are in a favorable state of mind and in more favorable circumstances, to assist and enhance the circumstances of individuals facing hardship. The Qur'anic verse (al-Nisa 4/75) reveals the desire that the Muslim community should take responsibility of alleviating the concerns arising from the ongoing Palestinian-Israeli conflict. This desire has sparked the fundamental arguments of this research. According to the perspective of the Qur'an, remaining idle without taking any action is neither compassionate nor in accordance with Islamic principles. The 75th verse of Surah al-Nisa caught our attention due to its message that addresses both humanitarian and Islamic aspirations. We assessed the verse by comparing it to the fundamental principles of the Qur'an and its alignment with reality.

Keywords: Islam, Qur'an, Palestine, Israel, Defence and Protection, Values in Islam

1. Giriş

Kur'an ayetlerinin indikleri tarihsel koşulların dışındaki olaylarla ilişkilendirilmesinin imkânı meselesi, "Kur'an bize ne söyler" sorusunun da cevabıdır. Kur'an'ın sadece kendi tarihsel ve kültürel koşullarındaki muhataplarına bir mesaj verdiği, onun mesajının bugünü kapsamadığını varsayan tarihselciler olmuştur. Buna karşın; Kur'an mesajının coğrafya ve tarih üstü olduğu; dolayısıyla bu mesajın evrensel olduğu, varsayanlar da vardır. Müslüman geleneğin konuya ilişkin genel kabulü bu yönlüdür. Kur'an mesajının, kıyamete kadar gelecek herkesi muhatap aldığını varsayan daha kalabalık bir kitle, bu yaklaşıma yaslanır. Bu ikinci yaklaşım, bir metni kendinden sonraki bir zaman dilimine uyarlamayı ve yorum koşullarını göz önünde bulundurmamayı gerektirir. Zira Kur'an metni, nüzul sebebi denilen birçok öznel olayın sonucu tamamlanmış, belirli şartlar çerçevesinde ve dilin imkânları içinde var olmuştur.

Tüm bu sebeplerden dolayı Kur'an metnini günümüze adapte ederken belirli koşulları göz önünde bulundurmak ve ayetleri yorumlamak gerekir. Sözü edilen uyarlamalarda ortak paydalar olarak tüm koşulları masada tutmak ve gözden uzak tutmamak gerekir. Zira ancak aynı nitelikleri taşıyanlardan aynı sonuçlar elde edilir. Aynı durumda olanlara ilişkin, aynı değerlendirmeler yapılabilir. Kur'an'dan sonuç çıkarmak sorunlarına oradan çözüm üretmek, Kur'an'dan fetva vermek için en temel usul kaidesidir.

Kur'an'ın anlaşılacak isteyen bir metin olduğu ve muhataplarını kendisini anlamaya çağırdığı, konuya ilişkin temel hareket noktamızdır. O halde yapılması gereken, metnin anlaşılmasını engelleyen bariyerleri ortadan kaldırmak, örtük olan mesajlara ilişkin bilgiler vererek, Kur'an'ı daha anlaşılır kılmaktır. Metnin içerdiği ipuçlarından hareketle; *sözde örtük bir biçimde metinde ifade edilen anlama ulaşma, bu manayı daha belliğin hale getirme çabasına* yorum denir (Özcan, 2000, 196). Bu yüzden Kur'an ile hadiseleri ilişkilendirme çabası bir yorumlama çabası olduğu gibi, nüzul sebebinin dışındaki durumlarla vahyi ilişkilendirme çabası da te'vil kapsamındadır. Yorum, metni "inceleyip açıklama, örtük biçimdeki anlamı açığa kavuşturma ve bilinmeyenini anlaşılır hale getirme" gibi amaçlara dönüktür (Erten, 2013, 16). Delil ise, ipuçlarından yararlanma, muhtemel anlamları daha görünür hale getirme amacına dönüktür. Buna göre yorumcu, metindeki meçhulü sistematik bir yaklaşım içinde ancak yakalayabilir. Yorumu yapan kişi metinde yeni keşifler yapar, kendinden önceki yorumcuların kavrayamadıklarını kavrar. Başkalarının anlamayı başaramadıklarını metinde görür ve okur. Bu süreçte yorumcu daha önce düşünülmemeyeni düşünür, manasız zannedilen metinlerden mana üretir. Malumdan hareketle meçhule ilişkin kanıtlar elde etme çabası güder (Erten, 2013, 16). Bu tavır ile yorumcu, Kur'an metni de dâhil olmak üzere, muhatap olduğu her metin karşısında, pasif durumdan aktif duruma geçmiş olur. Artık yorumcu, sadece maruz kalan ve edinen bir birey olmaktan çıkmış; yeni bir inşa faaliyetine de başlamış olur.

Araştırmamızda, Nisa Suresi 75. ayet ile yaşamakta olduğumuz Filistin-İsrail gerilimini ilişkilendirme çabası güdeceğiz. Doğal olarak bu ilişkilendirmeler yapılırken, belirli riskler alıyor ve belirli tekellüflerde bulunuyor olacağız. Buradaki hareket noktamız, tefsircilerin ayete ilişkin yorumlarında ayetin *hâs* olması, hükmün *âm* olmasına bir engel görüp görmedikleri, bu ayetin hükmüne ilişkin bir genellemeye gidip gitmedikleri olacaktır.

2. İnsan Olmak Ortak Paydasında Birleşmek

Erdemleri savunmak ve reziletleri lanetlemek anlamındaki tutum, bireyin erdemleri korumak için, ihtiyaç halinde fazlasını yapmaya hazır olmasını ifade eder. “Ortak paydada birleşmek” ifadesi; ayrışmayı değil erdemler ekseninde birleşmeyi va’ d eder.

Birey olarak yaşadığımız tecrübelerin birikimi olarak edindiğimiz yeni davranış repertuarları, kişiliğimizi belirleyen, bizi biz yapan bileşenlerdir. Bireysel tüm farklılıklarımız gibi, tepki ve tavırlarımız da farklılık arz eder. Ama bu farklılıklarımız ortak yanlarımızı inkâr etmemizi gerektirmez. Tüm farklılıklarımıza karşın biyolojik benzerliklerimiz insan türü açısından ortak ve paylaşılan değerlerimizdir. Biyolojik olarak organlarımızın aynı şekilde ve aynı yerde olması, insanlık açısından sözünü ettiğimiz ortak paydanın biyolojik zeminidir (Bulut, 2015, 65-81). Biyolojik benzerliklerimiz gibi insan olmaktan kaynaklanan ve *ortak insani değer* de denilen normlar hiyerarşisi ortak paydalarımızdan bir diğeridir. Fazilet ve reziletler de bu yönüyle biyolojik altyapılar gibi insanlar arasında paylaşılan değerlerinizdendir. Adına ortak payda denilen ve insanda ortak erdem ve ahlak parametrelerine kaynaklık eden bu değerler, bazı durumlarda ortak tavırlar geliştirmenin de anahtar zeminidir.

İnsanlığın kurduğu bu ortak dil, medeniyet olarak adlandırılır ve önemli oranda bu ortak değerlerden beslenir (Taşdelen, 2012, 8-22). Bu ortak normlar ve algılar, kurumsal bir *ortak insanlık mirası* olarak ortaya çıkarlar. İnsana ilişkin ortak beklenti ve temenniler de bu ortak insan mirasının bileşenlerindedir. Hukuk ve devlet birer kurumsal aygıt olarak insanlığın bu ortak beklentilerini cevaplamak ve belirli bir ihtiyacı gidermek için ortaya çıkmıştır.

Yaşadığımız son Filistin-İsrail gerilimi, insanlığın ortak değerlerinde ciddi aşınmaların olduğunu göstermiş, insanların değer yargılarını önemli oranda yitirdiğini ortaya koymuştur. İnsanlığın ilk gününden itibaren edindiği tecrübelerin bir hasılası ve neticesi olarak; oluşturulan kurumsal uluslararası yapıların işlevselliklerini yitirdikleri de süreçte görülmüştür. Askeri ve siyasi ittifakların anlamlarını yitirdikleri ve insanlık ailesinin zalim evlatlarına “dur” diyemedikleri bir dünyada, herhangi bir ittifaka dahil olmanın prestij dışında bir anlamı kalmadığı da net bir biçimde, bir kez daha görülmüştür (Erdoğan, 2021). Siyasal manipülasyonlar sebebiyle iletişim ve bilgi teknoloji araçlarının yanıltıcı birer aparata dönüştüğünün görüldüğü bu gerilimin sonunda, dünyada hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır. İnsanlık bundan böyle “adil dünya düzeni” gibi eski masalları dinlemeye razı olmayacak, böyle bir dayatmaya hayır diyecektir (Yılmaz-Alagöz, 2023, 113-124), diye umut ediyorum.

Müslüman dünyada kronik hal almış liderlik sorununa ek olarak, yerleşik hale gelmiş “bana ne” algısının, süreçte birey açısından öğrenilmiş çaresizlik bariyeri olarak, görev yaptığı gözlemlenmiştir. Öte yandan İsrail’in diyaspora Yahudileri ve uluslararası şirketleri üzerinden dünyanın geri kalanını esir aldığı da bu gerilim vesilesi ile farkına varılmıştır. Bu vesile ile İkinci Dünya Savaşında antisemitizm şemsiyesi altında dünyadan koruma kalkanı isteyen Siyonist lobiler, Yahudi katliamını mumla aratacak bir katliamı kendi eliyle icra etmişlerdir. Siyonist gelenek, ellerine fırsat geçtiğinde nasıl şeytanlaştıklarını ve nasıl zulüm yapılacağı konusunda Adolf Hitler’e rahmet okuttuklarını da süreçte ortaya koydular.

İnsanlık yakın geçmişte senin teröristin benim teröristim algısına şahitlik etmişti. Subjektif değerlendirmeler, dünyada ortak bir terörist tanımı oluşturmasını engellemiştir. Filistin gerilimi sebebiyle, dünya bu kez senin mazlumun, benim mazlumum şeklinde bir farkındalığa

gözerini açmış oldu. Ukrayna’da sivil ölümleri konusunda irite derecesinde alarm halinde olan batı dünyasının, Filistin’de siviller hastalar hatta çocuklar konusunda nasıl tutarsızlık sergiledikleri de bu süreçte görülmüştür. Batının kendi değerlerine ihanet ettiklerini de yine bu gerilim sebebiyle açık bir biçimde görüldü. Bu tavır, cahiliye söylencesi sebebiyle Müslüman gelenekçe tanıdık bir tutumdur. “Helvadan putlar yapardık, tokken onlara tapınır, acıkınca da verdik” anlayışının, cahiliye zihniyeti olarak zaman ve mekan üstü olarak varlığını sürdürdüğünü farkettik. Bu zihniyet; “*biz göstermelik kararlar alır kurallar çıkarırdık, ihtiyaç duyduğumuzda onlara tabi olur, diğerlerinin de buna itaat etmelerini temin ederdik. İhtiyaç duyduğumuzda ise bu kanun ve kuralları egale eder hiç yokmuş gibi davranırdık*” şeklinde ortaya çıktığını gördük.

Tanımda ortaklaşamayanların müşterek değerlerde birleşmelerine de olanak yoktur. İnsanlık ailesi içindeki değerler krizini ortaya koyan bu gerilim, değerler ölçeğinde aynı teraziyi kullanmıyor oluşumuzdan kaynaklanır. Çifte standartlı oluşumuz kaynaklı bu kriz, bir bütün olarak insanlığın, müşterek terazi kullanılması ile ancak çözülecek gibi görünüyor.

3. İnsani Ortak Değerlerin Savunulmasında Kur’an’ın Tavrı

Kur’an kendi tarihsel ve kültürel şartları içinde muhatap aldığı bireyleri, belirli değerler etrafında bir olmaya, belirli değer yargılarını sahiplenmeye ve onları korumaya çağırır. Bazı evrensel değerleri, insanlığın ortak değeri ve insan onur ve haysiyetinin parçası olarak korunması gerekenler şeklinde işaret eder. Bu değerleri korumak ve kollamak Kur’an’da sadece bireye ahlakî olarak telkin edilmemiş, bir bütün olarak bireye bir sorumluluk olarak yüklenmiştir. İslâm teşrîhinin de ana gayelerini ifade eden, din tarafından korunması hedeflenen bu maslahatlar, önem derecesi açısından üç kademeli bir tasnife tâbi tutulmuştur.

Cuveynî’nin temelini attığı bu taksim, Gazzâlî tarafından “*zarûriyyât, hâciyyât, tahsîniyyât*” şeklinde formüle edilerek literatürdeki yerini almıştır. *Zarûriyyât*, dinin korunmasını en üst düzeyde istediği yararları temsil eder. *Zaruriyyât* toplumun varlığı ve dirlik düzenliği için vazgeçilmez temel hak ve değerleri ifade eder. Literatürde “*zarûriyyât-ı hamse, makâsîd-ı hamse, külliyyât-ı hamse*” gibi adlarla anılır. Bazı âlimler tarafından *zarûriyyâtın* bu beş temel esasa sınırlı olduğu ifade etmiş, bazıları da bunun daha fazla olduğunu düşünmüştür (bkz. DİA, *Mâkasidu’ş- Şeria* md.).

Şâtîbî’nin de vurguladığı üzere bütün delillere bakılarak, dinin her durumda bu beş aslı koruduğu tespit edilse bile; hükmü bilinmeyen konuların sadece bu esaslara göre değerlendirilmesi yeterli olamaz. Bu durumlarda tafsili delillere de bakmak icap eder. Kur’an’ın korunmasını gerekli gördüğü ve uğrunda ölünebilecek *zaruriyyatu’l- hamse* olarak bilinen bu değerler:

1. Can güvenliği/emniyeti
2. Mal güvenliği
3. Nesil güvenliği
4. Akıl güvenliği
5. Din güvenliği

Birey, bu değerlerden biri tehlikeye girdiğinde, söz konusu bu hakları korumak için ölüm dâhil bütün/bazı riskleri alabilir. Bireyin dini olarak söz konusu riskleri göze almasında teolojik açıdan bir sakınca yoktur. Bu haklardan biri tehlike altında olduğunda, kişi belirli riskleri aldığı

için, dinî olarak mesul tutulmayacağı varsayıldığı gibi, sorumlu olmayacağı da düşünülür. Hatta bu riski göze alıp söz konusu değerler için bazı şeylerden vazgeçmeyi bildiklerinden dolayı, onların ödüllendirileceği de Kur'an'da ifade edilir (Tevbe 9/111). Kur'an ifadesiyle belirli bedelleri ödemiş, *“iman edenler, Allah yolunda hicret edip savaşanlar”* ın Allah'ın Rahmetini ummaya daha layık oldukları da dile getirilir (Bakara 2/218). *“İster Allah yolunda öldürülmüş olun, isterseniz de Allah'ın rahmet ettiği bir başka şekilde ölmüş olun, şunu bilin ki, Allah'ın bağışlaması ve rahmeti, dünyada topladığınız her şeyden ve her türlü menfaatten daha hayırlıdır”* (Âl-i İmrân 3/157). İhlaslarını korudukları sürece, Allah yolunda fedakârlıkta bulunanların¹ kendilerine va'd edilene nail olacakları dile getirilir. Sözü edilen bu mükâfat, onların dünyada geride bıraktıklarıyla mukayese edilemeyecek kadar anlamlı ve değerli olacağı da söz konusu ayetlere yansır.

Konuya ilişkin ayetlerde dikkatlere sunulan şey, Allah'ın vadinden dönmeyeceği va'dini mutlaka gerçekleştireceğidir. O, kurallarını koruyacağını, kullarının yaptıklarının mükâfatını-cezasını mutlaka vereceğini (Âl-i İmrân 3/195) deklere eder. Birbirini te'yid ve te'kid eden bu ayetlerin muhatapta uyandırdığı ilk intiba; insanın neyi nasıl yaptığına ek olarak; ne için yaptığının da dinin normları arasında yer aldığıdır. *“Sizinle savaşanlarla Allah yolunda siz de savaşın. Fakat kuralları çiğneyerek haddi aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez”* (Bakara 2/190). Bu ayet; ilkeli, sınırları olan bir savaş, barışın mümkün olmadığı bir durumda, Kur'an tarafından da muhataplarına salık verilmiş, onların kendi hukuklarını savunmaları istenmiştir (Doğan, 2018, 97-118). İnsanların barışı temin için; bazı durumlarda savaşmaları gerektiğini farkına varamayacakları ihtimaline karşın; *“Hoşunuza gitmese de savaş size farz kılındı. Zira hoşlanmadığınız bir şey sizin için hayırlı olabilir. Hoşlandığınız bir şey de sizin için kötü olabilir. Gerçeği Allah bilir, siz bilemezsiniz.”* (Bakara 2/216)_ buyrulur.

4. İnsani Ortak Değerlerin Savunulması ve Korunmasında Nisa Suresi 75. Ayetinin Taşındığı Ekstra Mesajlar

Kur'an, bireyin sadece kendi değer ve normları için değil, başkalarının söz konusu değerleri de tehlikeye düştüğü durumlarda; kendi değerleri tehlike altındaymış duyarlılığında olması gerektiğini, inananlarına telkin eder. “Bana ne” ci zihniyeti lanetleyen bu tavır, Müslüman bireyin, başkalarının bu hak ve hukuk arayışında sessiz kalamayacağını, bana neci bir tavır takınamayacağını ortaya koyar. Haklarını koruma ve onları sahiplenme konusunda bireyi kendi başının çaresine bakmak zorunda bırakmayan, aynı değer yargılarını savunan ve bunun bir insanî hak ve özgürlük olduğunu düşünen herkesin, seferber olmaları gerektiğini varsayar. Bu hak arayışının nihayete ereceği güne kadar herkesin yardımcı hizmet personeli olarak sorumluluk üstlenmesini, bir ilke olarak muhataplarına telkin eder. Bu mesaj, Kur'an'ın iç bütünlüğünde farkına varılacak bir yaklaşımdır.

Nisa suresi 75. ayette Kur'an'ın teorik bu algısı, bir metin olarak ortaya çıkar ve temel hak ve özgürlükleri konusunda yardıma ihtiyaç duyan birey ve toplumlara bu haklarını edinmek konusunda yardım edilmesi gerektiği, inananlarına bir sorumluluk olarak sunulur. Bu ayetin, verdiği açık mesaj, insanları *temel hak ve hürriyetlerinden mahrum eden ve onları yurtlarından*

¹ İster cephede ister cephe gerisinde olsun, nasıl öldüklerine değil ne için yaşadıklarına ve öldüklerine dikkat çeken ayet, eylemin yöneldiği hedefin değerini gözler önüne serer.

çıkaran değer tanımaz bu kitleye karşı bir mücadeleye girilmesidir.

Onlarla sadece siyasi ve ekonomik olarak değil fakat askeri mücadeleyi de dışlamayan seçeneklerle, hukuki askeri, kültürel, ticari ve her türlü mücadeleye muhataplarını çağırır. Böylece hak –hukuk tanımayan söz konusu despot toplumun, başkalarının hukukuna riayet etmesini temine çabalar. Gerekliyorsa da başkalarının haklarını riayete zorlamayı amaçlar. Onların, başkalarının haklarına saygıya mecbur edilmesi, hak sahiplerine haklarının iade edilmesine despotların razı olmalarıdır. Kur'an'ın sunduğu bu perspektifte, söz konusu sorumluluk, Kur'an'a iman ettiğini söyleyen Kur'an'a muhatap, zulme uğrayanların dışındaki her bir bireydir. Yani bu yük, öncelikle kendini İslam'a nispet eden her bireyin sırtına bırakılmış bir sorumluluktur.

Bu sorumluluğun tek tek ayetlerde defalarca dile getirilmemiş olması, durumun bunun aksi olduğuna ise kanıt olamaz, zira dinin felsefesi ve ruhu; bir bütün olarak sorumlu olduğumuz algısını besler. Bu durum;

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ

(Kamer 54/49) her şeyi bir ölçüye göre yarattığını söyleyen ayete rağmen, Kur'an'da kadere iman yoktur diyenlerin durumuna benzer. Zira her şeyin ölçülü olduğu bir ortamda ölçsüzlükten söz etmeye imkân olmadığı gibi, bu ayete rağmen ayrıca; kader vardır demeye gerek de yoktur. Çünkü ölçülülük ölçsüzlüğün çelişigidir. Biri varken öteki olası değildir. Bu durum, evrende düzensiz hiçbir şey yoktur dedikten sonra; her şeyin düzenli olduğunu söylemeye ihtiyaç olmaması gibi bedihi bir mantık ilkesidir.

Kur'an kendi bütünlüğü ve uslûbu içinde, bir zihniyet olarak zulme tepkisiz kalınamayacağını vaz' eder. Öte yandan Kur'an'ın bir metin olarak, insanın bazı sonuçları akıl yürütmelerle elde edebileceklerini ortaya koyar. İslam inancında, mantığın her durumda varlığını ve korunduğunu garanti altındadır fakat bunun üslup olarak nasıl sunulacağı ilahi iradenin yansıma biçimine göre değişiklik gösterir.

Dinin sorumluluğumuzu bize hatırlatan zihniyeti, rivayet metinlerine yansımıştır. Zulme tepkisiz kalmamayı telkin eden bir farkındalığı işaret eden bir rivayette, Hz. Peygamber zulüm karşısında duyarsız kalmanın Müslüman açısından olanaksız olduğunu, şu şekilde ortaya koyar:

مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ، وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ.

Bu hadiste, tema müminin maruz kaldığı bir kötülüğe karşı tavrı değil, rastlaştığı ve tarafı olmadığı bir kötülük karşısındaki tavrına vurgu yapılır. Burada sözü edilen mümin, ne söz konusu eylemin öznesi ne de direkt nesnesidir. İlk bakışta metinden anlaşılan şey, onun bu kötülüğün sadece şahidi olduğudur. Metne göre müminin bu haksızlık karşısındaki tavrının ise rivayete göre şu şekilde olması umulmuştur:

1. Eli ile düzeltmek, olaya müdahil olmak ve zulmü engellemek.
2. Dili ile düzeltmek, teorik olarak haksızlığın karşısında durmak ve uygun platformlarda bunu söylemek.
3. Ne söylem ne de eylem düzeyinde tavır takınma ihtimali olmayanların ise olmakta olanı boykot ederek, ona kalbi bir tepki ortaya koymaları, üzüntülerini bildirerek kalbiyle buğz etmektir (Müslim, 1992, 1/69 (İman (49))).

Eş'arî'nin konuya ilişkin değerlendirmesi, “eğer güçleri yetiyorsa, elleriyle ve dilleriyle zulmü engeller. Şayet buna güçleri yetmiyorsa kalpleriyle, iyiliği emretmenin, kötülükten sakındırmanın farz olduğu konusunda selef icmâ etti” şeklindedir (Eş'arî, 1413, 168). İslam Kültür geleneğinde, birey sorumluluğunun sınırlarını tespit konusunda kullanılan ilkelerden olan söz konusu rivayette dikkat çeken nokta, metinde herkese bir sorumluluk alanı verildiği ve hiç kimsenin bundan müstesna kılınmadığıdır (Eş'arî, 1950, 2/125, 126). Metnin sağladığı imkânlar ile konuya ilişkin kullanılan kıstas; bunun *bir hak değil, bir sorumluluk olduğudur*. Dolayısıyla, bireye yüklenmiş bir vecibedir. Bu yüzden mesele bireyin haklarını kullanıp kullanmadığı değil, vazifelerini kuşanıp kuşanmadığı şeklinde ele alınmıştır. Bu hadis, meşruiyet alanını ise:

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir” (Âl-i İmrân 3/104) ayetinden alır. Söz konusu hadise ilham veren ayet metninin, bu olduğu düşünülür (Kerim, 1994, 212). Müslüman gelenekte kamu alanını dizayn etmekte etkin bir ilke olan “*el-emru bi'l-Ma'ruf ve nehyu ani'l-Munker*” ilkesinin de buradan mülhem olduğu söylenir.

Mu'tezilî âlim Kâdî Abdulcebbar, genel akım Müslüman geleneğin kullandığı delile alternatif bir başka delil kullanır;

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي

حَتَّى تَقِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنَّ فَاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

Müminlerden iki grup savaşırlarsa aralarını düzeltin. Biri diğerinin haklarını ihlal ederse hak ihlali yapana karşı, hakkı ihlal edenler ile birlikte, haksızlık yapan Allah'ın emrine dönünceye kadar, savaşın. Eğer dönerse artık aralarını adaletle düzeltin ve adil davranın. Şüphesiz Allah adil olanları sever (Hucurat 49/9) ayetine dayanarak; “*el-emru bi'l-Ma'ruf ve nehyu ani'l-Munker*” in uygulanma biçimlerinden birine daha dikkatlerimizi çeker (Abdulcebbar, 2013, 2/676). Sözü edilen ilkenin, farklı inanç gruplarına karşı değil, aynı inancın mensuplarına karşı da bir duruş ortalaması garanti edildiğini ortaya koyar. Bu görev Müslümanların haklarını gayrimüslimlere karşı korumak değildir. Ayetin anlam alanı, Müslümanların; Müslümanlar ile olan hukuklarının ikamesinde de, ilkesel bir duruşu müminlerine telkin eder.

Mesele bütünlüklü ve sistematik bir biçimde ortaya konulduğunda, Müslüman bireyin, yaşadığı evrende toplumdaki sosyal konumu ve pozisyonuna bağlı olarak sorumlulukları da değişir. Fakat asla bireyi sorumsuz ilan eden “bana neci” bir tavrı sergileyebilmesine imkân vermez. Bireyin tavrının ne olabileceği konusunda referans noktası, kişinin sosyal hiyerarşide işgal ettiği yerdir. Buna göre hiyerarşide daha yukarda duranın, sorumluluğu da daha fazladır.

Filistin-İsrail gerilimi özelinde her birimize düşen sorumluluklar vardır. Konuya ilişkin yapılabilecekler de bu temel algıların imkân verdiği olanaklar çerçevesinde olacaktır. Bulduğumuz sosyal statü ve ifa ettiğimiz sosyal roller, yapabileceklerimizin de sınırını belirler. Fakat metinlerin bir bütün olarak bize verdiği mesaj; bu sınırın asla etkisiz ve tepkisiz kalmak basamağında olamayacağıdır. Zira konuya ilişkin işaret ettiğimiz hadis metni, boykot edip protestoda bulunmanın bu konudaki alt limit olduğunu bildirerek, tepkisiz kalma imkân ve ihtimalini ise yok eder. Dolayısıyla ya “elimizle düzeltmek” ya da ona eşdeğer bir şeyler yapmak

gerekir. Buna gücü yetmeyenlerin dilleri ile düzeltmek veya ona eşdeğer bir tutum sergilemeleri de icap eder... Bu iki tavrı sergilemeye güç yetiremeyenler ise, yapıları protesto etmek ve fiilin öznesini, psikolojik olarak yalnız bırakmak, onu lanetlediklerini mesaj olarak iletmek zorundadırlar. Her durumda birey olarak göstereceğimiz tavır, hadis metninde dile getirilenlerden birinin şemsiyesi altında olacaktır. Bunun dışındaki bir tavır ise İslam öğretisi çerçevesinde meşru kabul edilmemiştir. Metinlerin verdiği doğal mesaj, aksi bir yargının onaylanamayacak olmasıdır.

Âl-i İmrân suresi 104. ayette ifade edilen durum ise; hak sahiplerine haklarını iade eden kurumsal bir yapılanmaya gitmelerinin gerektiği şeklindedir. İcra gücü de olan kurumsal bir yapılanma öneren bu ayetin verdiği mesaj, Müslüman gelenekte *hisbe* teşkilatına kaynaklık etmiştir (Tekin, 2023, 132-150).

İnsan olarak, olaylar karşısında takınmamız gereken tavır telkin eden ayetlerden biri diğeri olan Nisa suresi 75. ayetin sunduğu perspektif, Filistin-İsrail sorununa ilişkin bir değerlendirme yapmak imkânını bize verir. Bu yorumların bir hasılası olarak, söz konusu bu güncel soruna Kur'an'dan metodolojik bir yaklaşımla çözüm üretmek mümkün görünüyor. Çalışmamızda bunun imkânı ve sınırları, ortaya konulmaya çalışılacaktır.

5. Ayetinin Nüzul sebebi: Kültürel Ve Tarihsel Olarak İçerdiği Mesaj

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا

Hem sizin 'ne'niz var! Size ne oluyor ki! Müstazaf erkek, kadın ve çocuklardan: "Rabbimiz! Bizi halkı zalim olan bu beldeden çıkar. Bize kendi katından dostlar kıl. Bize katından yardımcıları ver" diye yardım istedikleri hâlde, Allah yolunda savaşmıyorsunuz? (Nisâ 4/75).

Nüzul sebebinden bağımsız olarak bu ayetin uyandırdığı ilk intiba; Allah'a yakaran ve O'na dua eden, bu kitlenin Müslümanlar topluluğuna mensup olmayıp, onların Müslümanlardan yardım da talep etmedikleridir. Onların duaları Allah'a, talepleri de Allah'tandır. Fakat Allah vahiy ile kendisine yapılan bu dua ve kendisinden yapılan bu talebi gerçekleştirmeyi; müminlere bir sorumluluk olarak yükler. "Çaresiz kalmış ve zulüm görmekte olan bu insanların acılarına karşı nasıl ve neden duyarsız kalıyor, bunu neden görmezden geliyorsunuz", diyerek müminleri sorumluluk üstelenmeye çağırır.

Varsayıma göre Hz. Peygamber, Mekkeli müşriklerle yapmak zorunda kaldığı üç savaştan sonra; onlarla sıcak ilişkiler kurmak, Müslüman toplum üzerindeki gerilimi azaltmak istiyordu. Öte yandan siyasi otoritesini de Mekkeli muhaliflerine kabul ettirecek bir hamle yapmayı amaçlıyordu. Zira Hudeybiye Antlaşması'ndan önce Medine güneyden Mekkeliler'in, kuzeyden ise Gatafan ve Fezâre kabilelerinin yanı sıra, Hayber Yahudilerinin tehdidi altındaydı. Hz. Peygamber, siyasî-askerî durumu iyi olmayan Medine'yi, siyasi ve askeri tehlikelerden uzak tutarak, İslam'ı daha rahat bir ortamda yaymak istiyordu. Büyük bir tehlike arz eden Hayber Yahudileri problemini halletmek için Mekkelilerle bir barış antlaşması yapmak istemişti (Özkan, 2010, 43-59).

Hz. Peygamber'in Hudeybiye'yi sonuç veren bu seferi, Kâbe ziyareti gibi görünse de; her ne şekilde olursa olsun, Hz. Peygamber, Kureyş müşriklerini bir antlaşma metni ile kontrol altına alıp, siyasî otoritesini Arabistan yarımadasındaki bütün muhaliflerine kabul ettirmeyi amaçlamıştı.

Hicrî 6. yılda imzalanan bu antlaşma ile Müslümanlar çevresel baskılar sonucu, Medine'ye doğru sürekli hale gelen göçü durdurmak mecburiyetinde kalmış, Hudeybiye Antlaşması'nı yapmaya mecbur kalmıştır (Kapar, 2016,155-175). Bu antlaşmanın bir maddesine göre, bundan sonra Müslüman olup Mekke'den kaçanlar, iade edilecekti.² Böylece hicret imkânı bulamayan Müslümanlarla bir fırsatını bularak, buldukları yerden Medine'ye kaçanlar bu madde gereği iade edildiler. Söz konusu madde gereği iade edilenler, geride trajik anlatılar bıraktılar... Hicret imkânı bulamayan Müslümanlar, bunların eşleri ve çocukları Mekke'de kaldılar (Kahraman & Dönmez, 2020, 95-96). Bu insanlar, söz konusu sebeplerden dolayı kendi değerlerinden uzakta, müşriklerin zulüm ve baskıları altında yaşamaya devam ettiler...

Yaşadıkları yerlerde bu müminlere karşı yapılan işkence ve baskı dayanılmaz hale geldikçe, onlar Allah'a yalvarıyor ve kendilerinde bir kurtuluş yolu göstermesini, kendilerine bir kurtarıcı göndermesini istiyorlardı.

Antlaşmaya imza koyan taraf olarak Hz. Peygamber, emanet sıfatına mugayir davranarak, antlaşma kurallarına muhalefet eden farklı bir tavır alamazdı. Bu yüzden ilk bakışta yapılacak bir şey yoktu... Nisa suresinde sözü edilen bu ayetler, kendi değerlerinden uzakta zulüm ve baskıya uğrayan insanların dua ve niyazlarına bir cevap olmakla beraber, bu ayetlerde sözü edilen tablo, nüzul sebebine konu olan toplumun durumunu aşan tarafları da içerir... Bu yüzden, ayette sözü edilen durum, nüzul sebebinin sınırlarını aşan bir potansiyel de barındırır.

Savaş insanlıkla yaşıt bir sosyal vakiyedir. Bir savaşı meşru hale getiren ise sözü edilen savaşın gerekçeleridir. İnsanların kendilerini savunma haklarını ellerinden alarak, mazlumların kendi hakları için savaşma olanaklarını yok eden bir savaşın ise legal olduğu söylenemez. Zira kendilerini savunma hakları ellerinden alınan insanların kendi haklarını koruması engellenmiş olur. Bu durumda; uluslararası kurumlar barışı temin etmek bir yana, uluslararası ilişkilerde adaleti sağlamak imkânlarını, sürekli canlı tutulmak durumundadır. Adaletin temini ve barışın ikamesi imkânı kalmayan zayıf düşürülmüş bu insanlar, aksi durumda birer birer ortadan kaldırılır...

Bu gün dünyanın gözü önünde Gazze'de olan da uluslararası kurumların olup bitene seyirci kalmasıdır. Barışı tesis etmek potansiyeli olan uluslararası tüm yapılar Siyonist lobiler tarafından esir alınmış ve işlevsizleştirilmiştir. Bu yüzden insanlık, sessizleştirilmiş, medya Filistinli mazlum ve mağdurların tepkilerini ekranlara taşımaz olmuştur.

İslam'ın savaşa ilişkin durduğu yer; savaşın hukukî ve ahlâkî meşruiyetini belirlemek ve onu haklı kılan amaçlara sadakat göstermektir. Buna göre savaş bir düzenin ikamesi istikrarın temini için muhtemeldir, Fakat olguyu saptırmamak, toplumu aldatmamak gerektir. Toplumu savaşın gerekliliğine inandırmak için sahte delil üretmemek gerekir.

İslam'ın, savaşı muhtemel çözümlerden bir çözüm olarak gördüğü doğrudur. Fakat bu çözüm, diğer tüm çözümlerin işlevini yitirdiği noktada devreye girer. Haklarını elde etmek konusunda kendisine başka hiçbir seçenek sunulmamış, birey ve toplumun ise haklarını temin konusunda ısrarcı olmaları istenir. Şayet gerekiyorsa ölmek dâhil her tür riski göze almak, İslam

² Hudeybiye barışının ilgili maddesine göre "Kureys'ten birisi bu arada İslâm'ı kabul eder ve Müslümanlara sığırsa, bu kişi Müslümanlar tarafından kabul edilmeyecek; fakat Mekke'ye iltica eden hiç kimse Müslümanlara iade edilmeyecektir" (Azimli, 2010, 35-48).

hukuku açısından makbul ve muteberdir (Özdemir, 2013, 113-134).

Öte yandan klasik İslam hukuku eserlerinde bireyi savaşa götüren süreçler ihmal edilmediği gibi, savaş ilanının nasıl olacağı da belirli kurallara tabidir. Savaşın yönetimi, bitirilmesi, tutsaklara nasıl muamele edileceği, ganimetin nasıl paylaşılacağına, barışın nasıl yapılacağına vs. kadar ayrıntılara yer verilmesi, savaşın hukukilik ilkesi çerçevesinde sürdürülmesi gerektiğini telkin eder.

Kur'an'ın "*haddi aşmayın*" (Bakara 2 /190) uyarısı, Müslümanlarda bir teyakkuz hali oluşturur. Müslüman, âlemde savaşın mümkün ve muhtemel olduğunu varsayar, fakat bu savaş kuralsız olamayacağını dolayısıyla hedefe giden her yolun meşru olmadığını, kişi ya da toplumu haklı kılan nedenin savaşan tarafın dini ya da tarafı değil, ne için savaştığını ortaya konduğunu varsayar. İlk dönemden itibaren İslam hukukçularının konuya dair detaylı değerlendirmeleri, savaşın bir hukuku olduğunu göstermekten ibarettir. Ortaya koydukları eserler de onların bu sorumlulukları içselleştiklerini göstermektedir.

Savaşta; Müslüman muhatabına güven veremediği, yeterince inandırıcı olmadığı için öldürülen bir düşmanın hesabı, Hz. Peygamber tarafından onu öldüren asker (Usame b. Zeyd)'e sorulmuştur. Zira ortaya çıkarılan fiili durumda, öldürülen o kişinin aslında öldürülmesi gerekmiyordu, Müslüman asker, öldürmek zorunda kalmamasına karşın, düşman saflarda savaşan muhatabını, hukukilik sınırını aşarak öldürmüştür. Onun ilkesellikten uzak, önyargılı duygusal tutumu Hz. Peygamber tarafından "*kalbini açıp baktın mı*" şeklinde eleştirilmiştir.

Mekke'nin fethi için savaşa giden ordunun, yavrulamış bir köpeği rahatsız etmemesi ve ona zarar vermemesi için; köpeğin yavruladığı bölgeye nöbetçi askerin görevlendirilmesi de Hz. Peygamberin savaş, ahlakına ilişkin diğer bir tutumudur.

Bu örneklerden ilki savaşan unsurlara karşı takınılan dikkat ve hukukilik ilkesinin korunmasına, ikincisi ise, savaşmayan unsurlara karşı da hayvan olsa bile, korunması gereken sınırlar olduğu, savaşmayan bu unsurların haklarının ihlal edilemeyeceği sonucuna bizi ulaştırır.

Kaldı ki bu tutum Hz. Peygamber ile de sınırlı değildir. İlk halife Ebu Bekir'in, savaşan orduya bir direktif olarak yaptığı konuşmada, düşmanlarının sadece cepheye kendileri ile savaşan askerler olduğu, tarlalarında çalışan insanlara dokunulmaması, onlara zarar verilmemesini telkin etmesi de; aynı ahlaki tutumun inşa ettiği bir neticedir.

Müslüman gelenekte meşru sebepler ortaya çıktığında, savaşmak da meşruiyet kazanabilir. Kur'an'da savaşla ilgili ayetlere bakıldığında, İslâm'ın, zulmü ortadan kaldırmak, din yüzünden baskıya uğrayan insanların mağduriyetini gidermek ve onlara karşı haksız saldırıyı ortadan kaldırmak için savaşa izin verdiği görülmektedir (Özdemir, 2013, 113-134).

Nisa suresinin sözü edilen bu ayetinde, haklarından alıkonulan ve dinleri sebebiyle baskıya maruz kalan insanların haklarına kavuşmaları için inananların risk almaları telkin edilmiştir. Amacı meşru olan ve kuralları net olan bu savaşı yapanlar, adaletin temini ve hakkın yerini bulması için çabalar. Hatta belirli değerleri korumak için belirli kuralları olan savaşçıların, Allah'ın rızasına nail olabilecekleri umulur. Çünkü onlar, başkalarının uğrunda savaşılmayı gerektiren değerleri için, kendi hayatlarını riske etmişlerdir. Değer yargılarını yaşatmak için kendileri için önemli, şeyleri riske edebilen insanlar bu yönüyle övülmüş ve dini olarak ödüllendirilmesi gerektiği düşünülmüştür.

Allah'ın rızası kavramını bu noktada irdelemek gerekir. Allah'ın bir kişiden razı olması; onun tavır tutum ve çabasının Allah'ın evrende olmasını istediği bir şeye yönelmiş olması anlamına gelir. Kişi bu durumda Allah'ın emrinin yerine gelmesi için çaba harcamaktadır. Ya da Allah'ın olmasını istemediği şeyin karşısından yer alması yani Allah'ın olmasını irade etmediği şeyin olmaması için çabalar anlamı taşır. Bu anlatıda, Allah'ın rızasını hak eden eylem; insanların temel hak ve özgürlüklerine engelin ortadan kaldırılması ve zavallı duruma düşürülmüş insanlara koruyucusu olunması istenmiş olması ve onların himaye edilmiş olmalarıdır.

6. Müfessirlerin Nisa 75. Ayete İlişkin Yorumları

Ayetin mesajının hususi mi yoksa umumi mi olduğu noktasında, müfessirlerin tereddütleri olduğu söylenebilirse bile; ayetin mesajının dolayısıyla hükmünün, aynı nitelikleri taşıyan tüm insanları kapsadığı tartışma götürmez. Kendilerini İslam'a nispet eden herkese bu mesajın bir sorumluluk yüklediğini öngören yaklaşımın, daha güçlü gerekçelere sahip olduğu da söylenebilir.

İmam Mâturîdî, ayette sözü edilen müstazaf duruma düşürülmüş onların, canlarını ve mallarını güven altına almak ve onları korumak, Müslümanlara yüklenmiş bir sorumluluktur; görüşünü savunur. Aslında bir yerde kalmak zorunda olmayan, başka yere gidebilecek olanların; yani müstazafların dışındakilerin, adaletin temin edilmediği ortamlarda, bulunmalarının sorunlu olduğu ifade edilerek, onların da güvenliği temin edilemeyen bu bölgeyi terk etmeleri gerektiği (Nisa 4/97) söylenir. Buna imkân bulamayanlar ise - ki onlar bu ayette dile getirilmiş olanlar - müstazaflardır. Onları güven altına almak da Mâturîdî 'ye göre ümmetin omuzlarına yüklenmiş bir yük olarak görülür(Mâturîdî, 2005, 3/257, 258).

Râzî, kendisine müstazafların durumları iletilmiş insanların, onları güven altına alacak çabalara girişmesi, onlar için cihad etmeleri gerektiğini söyler. O, kendilerine müstazafların durumları iletilmiş olanlara, “*onlar için cihad etmek, vacip olur*” der. Yani İslam hukukuna göre yardım imkânı olanlar için bundan kaçınma imkân ve ihtimali yoktur (Râzî, 1420, 10/141). Kim hangi biçimde yardım edebilecekse o şekilde yardım etmekle mükelleftir. Kurtubî'nin yaklaşımı da bu yöndedir. Ona göre de; bunların (müstazafların) canlarının mallarının kurtulması için cihad yapmak, bu ayetle; imkânı olanlara farz kılınmıştır (El-Kurtubî, 1964, 5/279).

Mâverdî ayete ilişkin olarak, sözü edilen grubun Mekkeliler olduğundan başka hiçbir değerlendirme yapmamıştır. O, bu ayetin Hudeybiye sonrası Müslümanlara bir sorumluluk yükleyip yüklenmediğini de söylememiştir (Mâverdî, ty. 1/506).

Zâdu'l-Mesir'de ise, sözü edilen grubun; “Allah'tan, kendilerini sıkışıp kaldıkları o yerden çıkaracak bir veli ve kendilerini müşriklerden koruyacak bir yardımcı istediler”, demekle yetinilir (El-Cevzî, 1422, 1/432). Müminlere bu duadan düşen sorumluluk hakkında ise müfessir susar. “Size ne oluyor da!” ifadesine muhatap olan müminlerin, bu hitaba karşılık neyi yapması gerektiği de Zâdu'l-Mesir'de ifade edilmemiştir.

Zemahşerî, Nisa suresi 75. ayette kullanılan “*fi sebililleh*” ifadesinin irabından hareketle emrin, *Allah yolunda ve ezilenlerin kurtuluşu uğrunda savaşın* anlamına gelebileceği gibi, Allah yolunda derken, anlam daraltılarak; bu “özellikle ezilenlerin kurtuluşunu kastediyorum” anlamına da gelebilir. Çünkü ‘*Allah yolu*’ her türlü hayrı kapsayan bir ifadedir, şeklinde bir değerlendirmeyi yapar (Zemahşerî, 2017, 2/188).

Carullah Zemahşerî'ye göre ayette sözü edilen temel anlam:

“*Ezilen erkekler*” İslâm'ı kabul edip, müşriklerin kendilerini hicretten alıkoyduğu, mecburen Mekke'de onların aralarında kalan ve onlardan eziyet görüp Allah'a kurtuluş için sürekli dua edenler olduğu söylenmiştir. Allah onların bir kısmına Medine'ye gitme imkânı verirken, bazıları fethiye kadar Mekke'de kalmak durumunda kalmışlardır (Zemahşerî, 2017, 2/188). İbn Abbâs “Ben ve annem bu ayette sözü edilen “ezilen kadın ve çocuklardandık” diyerek, ayetin nazil olduğu tarihsel kültürel ortamı işaret eder. Ayetin nazil olduğu ortamın Mekke olduğu yönünde kültürel ve tarihsel ortamı belirginleştirmiştir (Zemahşerî, 2017, 2/188). Büyük müfessir Carullah, ayette ifade edilen *rical* ve *nisâ* ile hür erkek ve kadınlar, *vildân* ile de köle ve cariyelerin kastedilmiş olmasını da mümkün görmüştür. (Zemahşerî, 2017, 2/188, 189). Fetih sonrası süreçte ise Hz. Peygamber Mekke'den çıkınca vali olarak Attâb b. Esîd'i görevlendirmiş, sözü edilen mazlumlar ondan istedikleri himaye ve desteği görmüşlerdir. İbn Abbâs ayetin mefhumunu berraklaştırmak sadedinde: “O vali, zayıfın hakkını güçlüden alırdı; o kadar ki Mekke'de ezilenler, zalimlerden çok daha aziz oldular.” diye, ayetin ait olduğu manayı daha anlaşılır kılmıştır (Zemahşerî, 2017, 2/188).

Ömer Nasuhi Bilmen, Kur'an-ı Kerim Mealî Alisi ve Tefsiri'nde; Allah yolunda, İslâm cemiyetinin selâmeti uğrunda, ehli İslâm'ı din düşmanlarının zulmünden kurtarmanın cihat olduğunu ve bunun dinî bir görev olduğunu ayet bize ihtar eder; değerlendirmesi yapar. *Ey Müslümanlar! Ey kendilerine cihad farz olan; cihat ile mükellef olan zatlar! Sizin nasıl ve ne gibi bir mâniniz var ki, Allah Teâlâ'nın yolunda Hakkın dinini yüceltmek hususunda savaştan çekinesiniz? Zira Müslüman erkeklerden, kadınlardan, çocuklardan, peygamberin hicretinden sonra Mekke'de kalmış, müşrikler tarafından hırpalanarak zaafa düşürülmüş olan bir takım biçareler uğrunda savaşmıyor, onları o zulümden kurtarmak için çaba harcamıyorsunuz? O çaresizler: Ey Rabbimiz!. Bizi şu ahalisi zalim olan şehirden çıkar. Henüz fethedilmediği için müşriklerin yönetiminde bulunan Mekke'den bizi çıkar. Bizi İslâm yurduna hicrete muvaffak kıl ve bizim için kendi katından koruyucular gönder. Bunlar, işlerimizi üstlenecek bir vali, bir âdil âmir gönder. Bizi o zalim ahalinin esaretinden kurtarsın,* diye niyaz etmektedirler. Böyle taleplerde bulunanlar varken ve onlar zulme maruz kalıyorlarken, Allah'ın lütfuna sığınan ehli imanın imdadına koşmak sizin için bir görev olmaz mı? Şeklinde yorumlamıştır (Bilmen, 1985, 2/626).

Ömer Nasuhi söz konusu değerlendirmesiyle ayetin mantıki zeminini adım adım inşa ederken, doğru anlaşılma imkânını da güçlendirir. Zira ona göre, bir davranışı meşru kılan onun gerekçesidir. Bize göre o bu gerekçeyi güçlü bir biçimde ortaya koymuştur. Bu gerekçeler orta yerde durduğu ve var olduğu halde bana ne demeye imkân yoktur değerlendirmesi yapar.

Mevdudî de ayetin mesajını mutlaklaştırarak, ayete ilişkin coğrafi işaretleri kaldırır. Ona göre bu ayet, Mekke ya da bir başka yerde Müslüman olmuş fakat hicret etmeye güç yetiremedikleri gibi, kendilerini korumaya güçleri olmayan, bu yüzden de baskı ve zulme muhatap olmuş toplulukların, Allah'a nidasını konu edinmektedir (Mevdudî, 2005, 1/380-381). Mevdudî'nin sunduğu perspektif, ayetin mesajını yerel unsurlardan arındırarak ona evrensel bir nitelik kazandırır. O bu algısıyla ayetin nüzul sebebinin aşan ve anlamı zaman ve mekan dışına çıkararak evrenselleştiren bir perspektif geliştirmiştir.

Kimi müfessirlerin güçlü biçimde ortaya koyduğu üzere, nüzul şartlarının hususi olması, şüphe yok ki mananın umumî bir anlam ifade etmesine engel oluşturmaz. Anlamın şümulü, öte

yandan nüzul sebeplerine değil, vahyin mefhumuna ilişkin bir durumdur. Bu yüzden, söz konusu bu ayetin günümüzdeki Filistin-İsrail'e ilişkin bu gerilime dair mesajlar da içerdiği varsayılabilir.

Bu ayet, bize ne söyler konusuna geldiğimizde; vahyin indiği temel nüzul sebebi, ayetin mefhumunda asıldır. Fakat ayetin nüzul şartlarından modellemeler yaparak mefhumun güncellenmesi ve Kur'an'ın farklı yüzyıllardaki muhataplarına söyledikleri, ancak iz düşünüm olarak buradan çıkarsanabilir, görünüyor.

7. Filistin-İsrail Çekişmesinin Nisa 75. Ayetle İlişkilendirilmesinin İmkânı

Yöntem bilim açısından ayetin nüzul sebebi, onun anlam sınırlarını da önemli oranda belirler. Fakat ayetin anlam mefhumunun bunu aştığı; ayetin nüzul sebebiyle olan ilişkisinin izdüşümü alınarak, ayet kendi nazil olduğu tarihsel ve kültürel koşulların sonrasına ilişkin de bir şeyler söyleyebilir. Kur'an metninin yirmi birinci yüzyıl insanı olarak bize verdiği mesaj, bu model ile ancak elde edilir. Bu anlam algısı üzerinden; Kur'an'ın her zaman dilimine ilişkin en az bir mesajı olduğu varsayılabilir. Aksi durum ise Kur'an'ı tarihsel bir metin haline getirir ve onu indirildiği coğrafya ve tarihe/zamana mahkûm eder. Onu bugüne söz söyleyebilir hale getiren, ortak paydaları üzerinden nüzul sebebinden ilhamla yapılan genellemelerdir. Bu metodolojik anlayışla sözü edilen ayetin; *özgürlükleri gasp edilen ve temel insanî haklarına ulaşmaları engellenen insanlara ilişkin* olduğu söylenebilir. Bu ayet, olgusal zihniyeti açısından genellenebileceği gibi, ayetin verdiği mesajlar ise Filistin-İsrail çekişmesi bağlamında da ele alınarak yorumlanabilir. Kur'an'ın ruhu böyle bir anlamı ondan çıkarmamıza imkan verdiği gibi, dinin diyalektiği de böyle bir sonuca bizi ulaştırır.

Tarihin bir zaman diliminde köleleştirilmiş bir toplumu kurtarmak, onlara hürriyetlerini bahşetmek için Allah, bir peygamber görevlendirmiştir. Kur'an'da bir kurtuluş anlatısı olarak Hz. Musa modeli üzerinden İsrailoğullarına bir kurtarıcı göndermiş, o da firavundan İsrailoğullarını kendisiyle birlikte göndermesini talep etmiştir (A'râf 7/105).

Bizim yaklaşımımıza göre, İsrailoğullarının kurtarılması varsayıldığı gibi "tanrının insanları olmaları" sebebiyle değil, sadece insan oldukları içindir. Onlar özel bir topluluk oldukları için Allah bir peygamberini görevlendirmiş değildir. Onlar hakları gasp edilmiş insanlar oldukları için kurtarılmayı hak etmişlerdir.³ Bu yönüyle her bireyin temel insani özlük hakları kutsaldır, korunmayı hak eder. Kur'an'a yansıyan anlatı, İsrailoğullarının kurtuluşunu konu edinmiştir. Burada doğru mesajı görmek için, parmağa değil, parmağın gösterdiği yere bakmak icap eder. Örnekleme ya da modelli düşünme, olguyu çoğu zaman yer zaman kişilerden soyutlamayı gerektiren bir anlatıdır. Bugün de temel hak ve hürriyetleri ipotek altına alınmış, özlük haklarına el konulmuş kurbanlar (Filistinliler), yerlerinden ve yurtlarından edilmişlerdir. Dün Hz. Musa'nın onurlarını kurtardığı bu topluluk, bu gün insan onurunu hedef alan topluluktur.

³ Hz. Musa'nın yanındakilerle Mısır'dan çıkışı, basit bir göç değildir. Yukarıdaki ifadelerimiz bu göçü hafife almaz, fakat Hz. Musa ile birlikte bu yolculuğa katılanların kutsal oldukları için kurtarıldığı varsayımını reddeder. Bizim önerimiz, Hz. Musa'nın; onurları ayaklar altına alınan insanlığa onurlarını iade etmek yönünde bir hamle yaptığı şeklinde anlaşılmasıdır. Buna göre onlar İsrailoğulları kutsal oldukları için kurtarılmış değillerdir. Tarihin sözü edilen diliminde, insanın onurlarına kavuşmaları dilendi, onlar da insanlık ailesinin onurları ellerinden alınan bir kesimini temsil ediyordu. Allah Peygamberlerinden Hz. Musa üzerinden bir model olarak, onlara itibarlarını iade etti. Tarihin farklı zamanlarında farklı topluluklar model olarak peygamberlerin mücadelesinin nesnesi olmuş, kurtarılmışlardır. Bu kez de kurtarılan bu topluluk İsrailoğullarıdır. Bu durum onların kutsallıklarına, değil model bir mücadelenin nesnesi olduklarına ancak kanıt olabilir. Bu yolculuğa Hz. Musa ile birlikte çıkan insanların birçok mucizelere şahit olduğu gibi, sözü edilen bu insanlar topluluğu, Allah'ın emrettiği yere Hz. Musa idaresinde hicret etmişlerdir.

(İsrail), bugün sahip olduğu güce dayanarak türdeşlerini despotça, yok etmeye yeltenmiştir. Filistinli insanları yerlerinden-yurtlarından eden; hiçbir erdem, ahlakî değer ve norm tanımayan bu topluluk, sadece Filistinli topluma karşı risk oluşturmaz, dünyanın geri kalanı açısından da tehlike saçar. Onlar bu tutum ve tavırlarıyla pilot bölge konumundaki bu coğrafyadaki uygulamalarıyla, belirli tecrübeler edinirler. Bu tecrübelerini insanlığın geri kalanlarını da özgürlüklerinden mahrum bırakmak, onların sahip olduğu zenginlikleri sömürmek için fırsat beklerler. Fırsatını buldukları bir zaman diliminde de bunu hayata geçirmekten; bir an olsun geri durmayacaklardır.⁴ Va'd edilmiş topraklar anlayışı ile bu ideolojinin sahipleri komşu coğrafyalara da yönelmiş bir tehdit olarak geleceği zehirlemektedir.

Bu yüzden; aynı değerleri taşıyan aynı kaygılara sahip insan gruplarının ittifak ettikleri normları korumak konusunda müşterek hareket etmeleri ve birlikte söz konusu bu değerleri savunmaları beklenir. Birlik ve ittifaklar kurarak insanlığın güvenliklerini teminat altına almak, muhtemel düşmanları olan bu muhterislere karşı bir direnç noktası ve bariyer oluşturmaları umulur. Aksi durumda uluslararası arenada güçlü bağdaşıklar oluşturan Siyonist yapılara karşı herkes güçsüz ve savunmasız olacaktır. Bu yüzden yapılması gereken herkesin, menfaatleri dışında değer tanımayan ve dünya ölçeğinde bir ekonomik tekel oluşturmuş bu yapıya dur denilmesidir. Uluslararası yapılara nüfuz ederek etkisi altına alan bu kuruluşların mensuplarını kendi çıkarlarına çalışan memurlar haline dönüştüren bu canavara *dur* denilmesidir.

Her türlü sömürüye karşı bir direnç oluşturmak anlamına gelecek her türlü müttefikliği teşvik eden ayet, insanın içinde yaşadığı evrenin güvenilirliğini sarsacak ve insanı temel haklarından mahrum bırakacak her türlü saldırı ve eylemlere karşı, saldırıya uğrayanın haklarını korumaya bizi çağırır. Bu ayet, hakları gasp edilmekte olanın yanında durmaya, onların haklarını korumaya insanı davet eder. İnsani değerler merkezli bir dünya güvenliğini inananlarına telkin eder (Doğan, 2018, 97-118). Kötülük etme azmi gösterebilecek unsurlara karşı, evrensel düzeni korumayı barışı temini gaye edinen bir çatı oluşturarak, anarşist kalkışmalara karşı, zayıfları korumayı ve onlara yaşama haklarını iade etmeyi gaye edinen yapılar kurmayı öğütler.

8. Ayetin İçerdiği Global Mesajlar

Ayetin içerdiği bütüncül mana; savaşa ilişkindir. Fakat kendileri için savaşamayacak olanların haklarını korumak, savunmasız kadın ve çocukları savunmak, şeklindeki sunum bilindik kanaatlerden farklılık arz eder. Bu sebepten ayet, kadınlar ve çocuklar diye başlayan alışıldık yaklaşımların dışında bir perspektif sunar. Zira söz konusu ayette, geleneksel koşullarda savaşan kitle olarak kabul edilen erkekler de hukuku korunan, kendileri için savaşılacak grup içerisinde sayılmıştır. Bu ayette: *Halkı zalim olan, bu belde halkından bizi kurtaracak kimse yok mu diye, feryat eden insanlara nasıl yardım etmez ve onlara nasıl duyarsız kalırsınız? Onları nasıl duymazdan gelirsiniz! Bu insani bir durum mudur? İnsani bile olmayan bu durumu siz nasıl İslami bir tavır olarak kabul edip, bu duruma tepkisiz durabilirsiniz*, şeklindeki bir serzeniştir. Öte yandan bu ayet, “bu onların iç meselesi” diyerek savsaklayan ve inisiyatif almaktan kaçınanların da dayandığı asgari zemini etkisizleştirerek, bunun bir mazeret olamayacağını bize salık verir.

⁴ Bazı uluslararası şirketlerin, haklı haksız ayrımı yapmaksızın her durumda İsrail'in yanında olduğunu deklere ederek, İsrail ordusunu fonlaması, sözü edilen uluslararası şirketlerin dünyanın geri kalanını sömürdüğünü, başka bir kaynağa ihtiyaç duymayacak biçimde ortaya koyar.

Güçten düşürülmüş, zayıflatılmış ve kendi haklarını savunamaz konuma gelmiş her toplum, bu ayetin sınırları içerisinde kendine yer bulur. Bu yüzden ayetin anlam katmanlarının, Filistin-İsrail gerilimini muhatap alamayacağı iddia edilemez.

Nisa 75. ayeti, Filistin-İsrail geriliminde hayasızca yok edilen, yurtlarından sürülen ve hiçbir hakları gözetilmeyen müstazaf konumundaki insanların yanında yer almamızı telkin eder. Onların, hakları kendilerine iade edilinceye kadar despotlarla mücadele edilmesi gerektiğini bize salık verir.

Muhtemeldir ki Yahudiler İspanya'dan kovulduklarında (1492) onlara “*veli*” olarak ve “*Allah katından yardımcıları*” olarak yine bu ayetin tanıdığı imkânlarla Müslümanlar tarafından yardım edilmişti. İslam ülkelerinin farklı yerlerinde onlara bu sebeple yer gösterilmişti. Çünkü sözü edilen günlerde, tıpkı Hz. Musa'nın kurtarmasını icap ettiren Mısır'daki günleri gibi Yahudi toplumu, yine hakları ellerinden alınan, itilip kalkılan toplumdur. Oysa bugün; dünün müstazafların olan Yahudilerin bir kısmı⁵, başkalarını yurtlarından eden ve onları evlerinden çıkarıp yok eden konumundadır. O halde yapılması gereken; dünün müstazafların fakat bu günün zalimleri olan Yahudilere karşı, fakat yine müstazafların yanında saffımızı almamızdır.

Tüm bunlardan sonra: Allah, savaşı bir kamu hukuku meselesi olarak ortaya koyar. Bu çıkarımın nedeni ayette; Kur'an üslubu içinde “*neden onlar için savaşmıyorsunuz*” demek yerine, ayetin “Allah yolunda savaşmıyorsunuz” demeyi tercih etmiş olmasıdır.

Nisa süresinin 74. ayetinde ise Allah yolunda savaşanlar, “*Öyleyse bu dünya hayatını ahiret ile takas etmek isteyenler, Allah yolunda savaşsınlar. Allah yolunda savaşan herkese, ister öldürülmüş olsun, ister zafer kazansın zamanı geldiğinde, ona büyük bir mükâfat vereceğiz*” (Nisa 4/74) şeklindedir.

Mu'tezilî müfessir Zemahşerî; niçin “vildân” (çocuklar) kelimesinin ayette kullandığını yorumlamak sadedinde: Bununla vurgulanmak istenen zulmün ne kadar ileri gittiğini kayda geçirmektir yorumu yapar. O kadar ki; sözü edilen zalimlerin eziyetleri, anne-babalarını ezmek, ebeveynin itaatlerini kolaylaştırmak için, onların çocuklarına da zulüm ettikleri anlamına gelir. Böylece henüz mükellef olmayan, masum çocuklara bile onların zulmü ulaşmıştır, demek istenir (Zemahşerî, 2017, 2/188). Bu vurgu; denkler arasındaki yetişkinlerin mücadelesinde, çocukların bir zaaf ve zayıf halka olarak araçsallaştırılması olarak, ayette kınanmıştır. Kur'an Firavunun da böyle bir strateji izlediğini bize haber verir. Bugün yaşanmakta olan sosyal gerilimde de; zulüm bu masumlara kadar uzanmıştır. Çoluk çocuk ayırımı yapılmaksızın, hiçbir ahlak ilkesine sığmayan bir biçimde, yaşlı ve hastalar yok edilmekte, okullara ve hastanelere saldırılarak savaşmakta olan zinde güçler “hayasızca” itaate zorlanmaktadır.

Peki, sayısı her gün aratan çocuk ve sivil ölümleri, zulmün hiçbir dönemde bu kadar ileri gitmediğini, tarihin hiçbir döneminde insanın bu kadar vahşileşmediğini söylememiz için yeterli veriyi bize vermez mi? Öyleyse beklenmekte olan nedir? Dünya harekete geçmek için neyi beklemektedir? Aslında dünyamız beklemiyor, zira o hareket kabiliyeti elinden alınmıştır bu yüzden hareket edemiyor. Kurumsal organize yapılar, Siyonist etki ajanlarının güdümü altında bu

⁵ Burada sözü edilen grup, Siyonist Yahudilerdir. Asla bir din ya da bir inancın bütün mensupları burada kast ediliyor değildir. Zira dünyanın geri kalanından çok daha güçlü bir tonda bu işgale karşı çıkan ses yükselten Yahudilerin olduğu süreç boyunca görülmüştür. Çalışmamızın kendi bütünlüğü içinde ideolojik olarak kendilerini var etmek için dünyanın geri kalanını yaqmaya hazır Siyonist ideolojiyi, burada işaret ediyoruz.

gün esirdir. Zira küresel sistem, bu tespiti doğrular semptomları göstermiş, hareket kabiliyetinin elinden alındığını dile getirmiştir.

Dünya, kasaplar vekasap kılıklı katiller gördü, zalimler ise insanlık tarihinde hep vardı. Fakat mazlumları himaye edenler de geçmişte olurdu. Bu olayda görülen, kimsenin mazlumu himaye etmek istememesidir. Zalime “dur” diyecek kimsenin arabuluculuğa soyunmamasıdır. İnsanlık açısından utanç verici olan da budur. Ortada hala bir insanlık ailesinin olduğunu varsayarak, benzeri katliamlar görülmüş, hatta daha büyük kıyımlar dünya üzerinden yaşanmış olabilir. Fakat kullandığı yöntem açısından her canlıyı hedef yapan böyle bir cellatlığa insanlık tarihi daha önce şahitlik etmemiştir. Her şeyi hedef yapabilen ve hiçbir şeyi ihmal etmeden yok eden bu yöntem, yaşlı insanlık için çok taze bir yöntemdir.

9. Sonuç

Söz konusu bu ayet, bireyin sahip olduğu değerler sebebiyle itilip kalkılamayacağını öngörür. İnsanlık ailesine mensup, hiçbir toplum ve bireyin değerleri sebebiyle kendi kaderine terk edilemeyeceklerine vurgu yapar. Büyük insanlık ailesinin mensubu kimi insanların, kimileri tarafından yok edilirken, ötekilerin; “görmedik”, “duymadık”, “bilmiyoruz” tavrı takınmalarının sorunlu bir tutum olduğunu da bu ayet ifade eder.

Zulme seyirci kalmanın doğurduğu ahlakî boşluğun, yarının dünyasında ciddi sorunlara kaynaklık edeceği, söz konusu ayette varsayılmıştır. Tüm temayülleri çiğneyerek ve uluslararası hukuku ayaklar altına alarak, icra edilen vahşet, himaye edilmişlerin; mahallede uyandırdıkları korkuyu ifade eder. İzleyip durduğumuz dram; bir korku filmi değil, gerçek bireylerin yaşamakta olduğu acıtan bir dramdır. Bundan daha korkuncu ise, insanlık ailesinin film izler gibi günlük ritüelini bozmadan çerez ve içeceği elinde olup bitene seyirci koltuğunda yakalanmasıdır.

Yahudilerin anti-semitizm adı altında dünyanın geri kalanına karşı güven altına alınmış hakları gibi dünyanın geri kalanlarının haklarının da Yahudilere karşı garanti altına alınması gerekir. Böylece anti-semitizm zırhının korumasına sahip ve bu zırhı suiistimal eden kimi Yahudilerin, başkalarının haklarını sömürmesi de uluslararası kurumlar tarafından engellenmelidir.

Toplum farkı gözetilmeksizin, herkesin hakları uluslararası toplum tarafından koruma altına alınmalı, beynelmilel bu kurumların objektif olmalarının gerektiği unutulmamalıdır. Aksi durum, bu yapılara güveni sarsacak ve kendisine güven duyulmayan bir uluslararası kamuoyu, oluşturacaktır. Güven vermeyen ve adil olmadığı düşünülen bu yapılar, çözüm odağı olarak da yarının dünyasında görülmeyecektir. Fakat görülen o ki, Yahudilerin hakları uluslararası toplumun garantörlüğü altında olduğu halde, Filistinlilerin haklarının sözü edilen uluslararası yapılarca teminat altına alındığı ise şüphelidir.

Tarafsızlığını yitirmiş bir dünyanın tesis ettiği bir düzenin adaleti temini olası olmadığı için, adaleti temin edecek yeni bir yapılanma bu durumda kaçınılmazdır. Ayrıcalıklı şımarık dünya vatandaşı geriye kalan herkes için bir tehdittir. Tez elden durdurulmalıdır.

Kaynakça

- Abdulcebbâr, el Hâmedânî Kâdî. (2013). *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. çev. İlyas Çelebi, (2 cilt). Türkiye: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Azimli, Mehmet. (2010). Tarihin Kırılma Noktası; Hudeybiye Antlaşması. *Hikmet Yurdu* 3(6), 35-48.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. (1985). *Kur'an-ı Kerim Meali Alisi ve Tefsiri* (8 cilt). İstanbul: Serdar Bilmen Yayınevi.
- Bulut, Halil İbrahim. (2015). Semavi Dinlerin Ortak Ahlak Değerleri ya da Evrensel Değerler. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1(1), 65-81.
- Doğan, Hasan. (2018). İslam Hukuku Açısından Müslümanlar Ve Müslüman Olmayanlar Arasındaki İlişkinin Dayandığı Esaslar Işığında Savaş-Bariş Kavramları. *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 14(53), 97-118.
- El-Cevzî, Cemalu'd-din Ebu'l-Ferec. (1422). *Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmî Tefsîr* thk. Abdu'r-Rezzâk el-Mehdî. Dâru'l-kitâb el-'Arâbî.
- El-Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b Ahmed. (1964). *Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân* thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrâhîm Etfiş. Mısır: Dâru'l Kutubu'l-Mısriyye.
- Erten, Mevlüt. (2013). *Nass-Yorum İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Erdoğan, Recep Tayyip. (2021). *Daha Adil Bir Dünya Mümkün*. İstanbul: Turkuvaz Kitap.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan. (1950). *Makâlâtü'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallîn* thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (2 cilt). Mısır: Mektebetu'n- Nahdatu'l-Mısriye.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan. (1413). *Risale li Ehli Suğûr bi Babi'l-Ebvâb* thk. Abdullah Muhammed Şakir Muhammed el- Cüneydî. Medin: Câmiatu'l-İslamiye.
- Kahraman, Dönmez, Hayrettin- İbrahim Kâfî. (2020). *Kur'an Yolu Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kapar, Mehmet Ali. (2016). Hudeybiye Seferi ve Hz. Muhammed'in Barişçı Siyaseti. *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi* 8(16), 155-175.
- Kerim, Muhammed Ebu. (1994). *Vasıtiyyetu Ehli's-Sunne Beyne'l- Fırak*. Riyad:Dâru'r-Râye.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur. (2005). *Tevîlâtü Ehlu's-Sunne* thk. Mejdî Bâslûm (10 cilt). Beyrut: Dâru'l Kutubu'l-İlmiye.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muḥammed el-Başrî el-. (ts.). *en-Nuket ve'l-'Uyûn*. thk. es-Seyyid b. 'Abdılmaḫşûd b. 'Abdirraḫîm, (6 Cilt). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. (2005). *Tefhimu'l-Kur'an* Çev. Muhammed han Kayaî vd (8 cilt). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Müslim, b el-Haccâc b Müslim el-Kuşeyrî. (1992). *Sahih Muslim* thk. Fuâd Abdalbâkî (5 cilt). Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-'Arabî.
- Özcan, Zeki. (2000). *Teolojik Hermenötik*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Özdemir, Ahmet. (2013). Fıkıh Mezheplerinin Dâru'l-Harb ile İlişkilerde Savaşı Esas Almalarının Sebepleri ve Günümüz Açısından Tahlili. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13(1), 113-134.
- Özkan, Mustafa. (2010). Hudeybiye Antlaşması Özelinde Hz. Ömer'in Kişilik Tahlili Denemesi. *İSTEM* 15, 43-59.

- Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b Ömer. (1420). *Mefâtihu'l- Gayb*. Beyrut: Dâru'l-İhya't-Turâsu'l-Arabî.
- Taşdelen, Vefa. (2012). Medeniyet: İnsanlığın Ortak Dili. *Hece Dergisi* 188, 8-22.
- Tekin Özkan. (2013). Bir Suç Önleme Aracı Olarak “İyiliği Yaygınlaştırma Ve Kötülükten Uzaklaştırma” İlkesinin Uygulanabilirliği. *Baberti* 17, 132-150.
- Yılmaz- Alagöz, Ayhan Nuri -Vahide. (2023). Birleşmiş Milletler’in Filistin Politikası. *Journal of Economics and Political Sciences* 3 (2), 113-124.
- Zemaşerî, Carullah Mahmûd b. Ömer. (2017). *el- Keşşâf*. çev. Abdulaziz Hatip (6 cilt). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Seyyid Bey ile Said Nursî'nin Hilâfet Anlayışlarının Mukayesesi

A Comparative Analysis of Said Nursî and Seyyid Bey's Views on the Caliphate

Said Nuri AKGÜNDÜZ

Assoc. Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu/Türkiye,
saidnuriakgunduz@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0145-7921

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü – Article Type	Research Article/Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi – Date Received	02 May / Mayıs 2024
Kabul Tarihi – Date Accepted	28 May / Mayıs 2024
Yayın Tarihi – Date Published	25 June / Haziran 2024
Yayın Sezonu	June / Haziran

Volume 9 Issue 1

Atıf / Cite as: AKGÜNDÜZ, Said Nuri. “Seyyid Bey ile Said Nursî'nin Hilâfet Anlayışlarının Mukayesesi”. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi – Katre International Human Studies Journal* 9/1 (June/Haziran 2024), 20-39. <https://doi.org/10.53427/katre.1476929>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/katre/policy>

Published by İstanbul İlim ve Kültür Vakfı / Istanbul Foundation for Science and Culture, İstanbul, Türkiye.

CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) /
This is an open access article under the CC BY-NC license
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

Seyyid Bey ile Said Nursî'nin Hilâfet Anlayışlarının Mukayesesi

Said Nuri AKGÜNDÜZ

Öz

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerini idrak etmiş ve hilâfetin ilgasına tanıklık etmiş iki âlimin, Seyyid Bey ve Said Nursî'nin hilâfet kurumu ile ilgili görüşlerini mukayese etmeyi hedefleyen bu makalede, öncelikle mezkûr iki ismin kısa hayat hikayesinden söz edilecektir. Hilâfetin kaldırılmasına dair kanunun Meclis'ten geçmesinde etkili olan Seyyid Bey'in bu konuya hasredilmiş müstakil kitaplarında yer alan fikirlerine temas edildikten sonra; birçok eserinde farklı bağlamlarda hilâfet kurumunun tarihî seyrine ve nihayet Osmanlı Devleti'nin son demlerinde aldığı vaziyete dair değerlendirmeler yapan Said Nursî'nin mesele hakkındaki beyanları ve açıklamaları değerlendirilecektir. Bu çalışma, iki âlimin görüşlerinin benzer ve ayrı yönlerini ele almayı deneyen bir mukayese ile nihayete erecektir. İlgili konu hakkında temel kaynaklar olan Seyyid Bey'in ve Said Nursî'nin yazıları üzerinde tarihî bağlamlarını da dikkate alarak yapılacak olan metin okumaları ve bunların tahlil edilmesi ana yöntem olarak benimsenecektir. İnceleme süresince, bu iki ismin konuya dair görüşlerini ele almış olan literatürle karşılaştırmaya da yer verilmeye çalışılacaktır. Makalede; İslâm siyaset düşüncesi, İslâm tarihi, itikadi mezhepler tarihi ve İslâm hukuku gibi disiplinler açısından da önemli bir mesele olan hilâfet konusunun yakın tarihte yaşamış iki bilgin tarafından hem ilmî açıdan hem de sosyal ve siyasi açıdan değerlendirilmesiyle ortaya çıkan farklı bakış açıları da sunulacaktır. Dârülfunun'da İslâm hukuku müderrisi olarak vazife yapmış olan Seyyid Bey, farklı dönemlerde mebusluk görevini de icra etmiştir. Buna karşılık Nursî'nin Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye azalığı dışında resmî bir vazife almadığı bilinmektedir. Seyyid Bey'in özellikle adliye vekili sıfatı ile Ankara'daki Meclis'te yaptığı konuşmada daha önce bu konuda yazdığı kitaplara atıf yapsa da hilâfetin ilgasına dair kanun teklifinin görüşüldüğü celsede muhalifleri ikna etmek ve mümkün olduğu kadar yüksek bir oyla teklifin geçmesini temin etmek amacını taşıdığı anlaşılmaktadır. İçerik olarak ilmî mülahazalara çokça yer verilse de onun konuşması büyük oranda siyasi bir hitaptır. Said Nursî'nin hilâfetle ilgili açıklamalarına baktığımızda ise, bir kısmının hayatının ilk dönemlerinde İstanbul'da çeşitli hadiselerle ilgili beyanlarından oluştuğunu görmekteyiz. İslâm tarihi boyunca hilâfet müessesesine dair değerlendirmelerinin bir kısmı ise hayatının daha sonraki döneminde yazdığı eserlerde yer almaktadır. Said Nursî'nin özellikle İstanbul'daki Meşrutiyet inkılabı ile Osmanlı Devleti'nin yıkılışı arasındaki zamanı kapsayan devrede söyleyip yazdıklarını ilmî esaslara dayalı, ancak dönemin sıcak hadiseleriyle de irtibatlı bir söylem olarak değerlendirmek uygun olur. Sonraki dönemlerde ise, başta insanın yeryüzünde halife olması meselesi olmak üzere, İslam tarihinin ilk dönemlerindeki hilâfet anlayışı ve sonrasındaki değişim, ayrıca Osmanlı padişahlarının halifelğine dair konularda hadiselerin hikmet boyutunu da ele alan değerlendirmeleri mevcuttur.

Anahtar kelimeler: İslâm, Hilâfet, Seyyid Bey, Said Nursî, Osmanlı Devleti, Cumhuriyet

A Comparative Analysis of Said Nursî and Seyyid Bey's Views on the Caliphate

Abstract

This essay will begin by examining the concise biographies of Seyyid Bey and Said Nursî, two thinkers who experienced the latter years of the Ottoman State and witnessed the abolition of the caliphate. The main focus of this study is to compare their viewpoints regarding the caliphate institution. The text will discuss the ideas of Said Nursî, who analyzed the historical development of the caliphate institution in different contexts. It will also briefly mention the theories of Seyyid Bey, who was influential in the passing of the law that abolished the Caliphate by the Parliament. Lastly, it will evaluate the state of the Ottoman Empire in its final days. A comparison that aims to highlight the similarities and differences between the two experts' points of view will complete this study. The primary methodology will involve text readings and an examination of the works of Said Nursî and Seyyid Bey, which are the primary sources on the relevant topic, while considering their historical settings. We shall endeavor to compare the review with the literature that explores these two individuals' opinions on the matter. Various viewpoints on the assessment of the caliphate issue, which holds significance in areas such as Islamic political theory, Islamic history, the history of religious sects, and Islamic law, from a social, political, and scientific perspectives, are presented in the article. Seyyid Bey, who worked as an Islamic law professor at Darülfunun, also served as a deputy in different periods. On the other hand, it is worth noting that Nursî did not hold any official position apart from being a member of Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye. Seyyid Bey made reference to his previous works on the subject, particularly during his speech to the Parliament in Ankara as

the Minister of Justice. It is evident that he aimed to persuade the opponents during the hearing on the bill regarding the abolition of the caliphate, and to ensure as many votes as possible in favor of the proposal. While the content includes numerous scientific concerns, the majority of his speech might be characterized as a political message. Examining Said Nursi's remarks on the caliphate reveals that some of them pertain to specific occurrences in Istanbul during the initial stages of his life. His latter publications contain some of his assessments of the establishment of the caliphate in Islamic history. It would be appropriate to evaluate the discourse that Said Nursi said and wrote, particularly during the period between the Constitutional Revolution in Istanbul and the demise of the Ottoman Empire, in relation to the hot events of the era, while also considering scientific principles. The wisdom dimension of the events, particularly the issue of man becoming the caliphate on earth, the understanding of the caliphate in the early periods of Islamic history and its subsequent changes, as well as the caliphate of the Ottoman sultans, are the focus of evaluations in the later periods.

Keywords: Islam, Caliphate, Seyyid Bey, Said Nursi, Ottoman State, Republic

Giriş

İslâm dininin sadece inanç, ibadet ve ahlak öğretilerinden ibaret olmadığı, bunların yanı sıra hukuktan iktisada, devlet nizamından uluslararası münasebetlere kadar uzanan çeşitli sahalarda açık ya da zımnî, genel ya da özel kurallar, ilkeler ve hükümler koyduğu görüşü İslâm âlimlerinin çoğunluğu tarafından paylaşılmaktadır. Buna mukabil; İslâm'ın mânevî yönüne, bireyin inanç ve ahlakî üzerindeki etkilerine vurgu yapan, bir din olarak sosyal hayata ve hukukî düzene (özellikle de kamu hukuku) ilişkin herhangi bir düzenlemeyi önermediği, en fazla tavsiye kabilinden bazı irşatlarda bulunduğunu iddia eden ve azınlıkta kalan bir yaklaşım da mevcuttur. Son iki yüzyılda İslâm dünyasındaki maddî-mânevî kayıplar ve çöküntüler karşısında İslâm'ın öğretilerini farklı açılardan tekrar inceleyerek bir çıkış yolu arayışında olan müslüman düşünürler arasında, imâmet, hilâfet, saltanat, siyaset vb. ana kavramlar etrafında din-devlet ilişkilerinin incelenmesi ve mevcut kadim öğretilere ilave olarak farklı söylemlerin geliştirilmesi sıkça rastlanan bir durumdur. Batı felsefesi ve siyaset düşüncesinden aktarılan teokrasi, laiklik, demokrasi gibi kalıpların da etkilediği ve biçimlendirdiği bu söylemlerin, kimi İslâm âlimi, kimi de mütefekkir, siyasetçi, gazeteci ve devlet adamı gibi vasıfları ağır basan münevver kitlesinin konuşmalarında ve yazılarında kendine yer bulduğu görülmektedir. Pakistan, Hindistan ve Mısır gibi İslâm âleminin farklı bölgelerinde yaşayan fikir insanları arasında rastlanan bu cereyanlar, Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu coğrafyada ve özellikle İstanbul'da da çeşitli mahfillerde yankı bulmuştur.

Tanzimat dönemini başlatan 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile Osmanlı tarihi açısından yeni bir sayfa açıldığı söylenebilir. Bu dönemin hukuk düşüncesi ve uygulamaları açısından özelliklerine baktığımızda, ceza, ticaret, usul, toprak hukuku gibi farklı alanlarda yeni kanunlar çıkarılmasını ilk Osmanlı anayasası olan Kânûn-ı Esâsî'nin kabulü ile rejim değişikliğinin takip ettiğini görmekteyiz. Bazen Batılı kanunlardan iktibas ve kısmen tercüme yoluyla, bazen de tamamen dinî ve millî kaynaklara dayalı olarak kanunların tedvini ve tatbik sahasına konması bu dönemin ayırıcı vasıfları arasında yer almıştır. Diğer taraftan hukuk öğretimi de bir yandan kadim medrese geleneğindeki fıkıh dersleri ile devam ederken, diğer yönüyle yeni açılan hukuk mektepleri Avrupa hukukunun da kısmen öğretildiği ama İslâm hukuku ağırlıklı eğitim veren telifçi bir usul takip etmişlerdir. Bu dönemlerde yetişen ve Osmanlı Devleti'nin son yılları olan yirminci asrın başlarında ve Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yıllarında ilmî, fikrî ve siyasî faaliyetlerinin yanı sıra yasama çalışmalarında da vazife üstlenen birçok mühim simanın konuşma ve yazıları tarihî değer taşımaktadır.

Genel olarak hilâfetin mahiyeti, dinî/hukukî çerçevesi, tarihsel gelişimi, mevcut varlığının işlevselliği ve faydası, bundan sonra ne olacağı gibi sorunlar etrafında yapılan tartışmaların ve

neticede ortaya çıkan yazınsal dökümün ciddi bir yekûn oluşturduğu görülmektedir. Türk düşünce tarihi uzmanı ve tarihçi İsmail Kara tarafından hazırlanan ve bir dizi halinde neşredilen *Hilâfet Risaleleri* başlıklı derleme¹ altı cilde ulaşmış olup bu alanda gerçekleşen fikrî ve ilmî mesaiyi göstermesi bakımından mânidardır. Sadece Osmanlı ve Türk mütefekkirleri ile sınırlı olmasa da bahsedilen çalışmada adı zikredilen ve eserlerine yer verilen kişilerin çoğunluğunu Osmanlı coğrafyasında yaşamış zevat teşkil etmektedir.

Biz bu makalemizde sadece Seyyid Bey'in ve Said Nursî'nin hilâfetle ilgili görüşlerini ele alıp değerlendirmeye çalışacağız. Öncelikle bu iki ismin kısaca hayat hikayelerinden bahsetmek istiyoruz.

1873'te İzmir'de doğan Mehmed Seyyid Bey, medrese eğitimi aldıktan sonra Mekteb-i Hukuk'tan da mezun olmuş, Dârülfunun Hukuk Fakültesi'nde fıkıh usulü müderrisliği vazifesinde bulunmuştur. Bilahare siyasî hayata da karışmış, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra mebusluk yapmış, Meclis'teki görevi sırasında çeşitli kanunların tadil komisyonlarında üye olarak bulunmuştur. İstanbul'un işgalinin ardından bir süre sürgüne gönderilmiş, sonrasında Ankara'ya geçerek Millî Mücadele'ye katılmış ve burada da mebus olarak meclise girmiştir. Cumhuriyet'in ilk adliye vekili (adalet bakanı) olarak görev alan Seyyid Bey 3 Mart 1924'te hilâfetin kaldırılması teklifinin görüşüldüğü oturumda uzun bir konuşma yaparak teklif lehinde ikna edici ve mebusları rahatlatıcı gerekçeler öne sürmüştür. Bu konuşmanın ayrıntılarını aşağıda ele alacağız. Bu hadiseden kısa bir süre sonra hükümet ile görüş ayrılığına düşen ve yeni kabinede vazife verilmeyen Seyyid Bey üniversitedeki görevine dönmüş, ertesini yıl da vefat etmiştir (1925). Seyyid Bey'in başta usûl-i fıkıh olmak üzere İslâm hukukuna dair kitap ve yazıları neşredilmiştir.²

1878'de Bitlis'te doğan Said Nursî, kendi köyü ve çevresindeki medreselerde öğrenim görmüştür. Çocukluk ve ilk gençlik döneminde o bölgede okutulan temel dersleri kısa sürede tahsil ederek icazet almıştır. Yirmili yaşlarda İstanbul'a gelen ve hayalini kurduğu Şark'taki üniversite projesini devrin padişahı Sultan II. Abdülhamid Han'a (1876-1909) da ulaştırmayı başaran Said Nursî beklediği kabulü göremeyince İstanbul'dan ayrılmıştır. Meşrutiyet'in ilanından sonra Meşrutiyet idaresi lehinde konuşmalar yapmış, yazılar yazmıştır. Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye'de aza olarak görev yapan Nursî, İstanbul'un işgalinden bir süre sonra, gelen davet üzerine Ankara'ya geçmiştir. Buradaki kısa süreli ikametinin ardından Van'a dönen Nursî, 1925 ve sonrasında Barla (Isparta) başta olmak üzere Eskişehir, Kastamonu, Afyon ve Denizli gibi şehirlerde yaklaşık yirmi beş yıl boyunca sürgün ve hapis hayatı yaşamaya maruz bırakılmıştır. *Risâle-i Nûr Külliyyatı* adını verdiği eserlerini bu süreç içerisinde telif eden Said Nursî 1960'ta Urfa'da vefat etmiştir.³

Hilâfet konusundaki görüşlerini değerlendireceğimiz bu iki âlimin hayatları, eserleri ve görüşlerine dair literatür oldukça zengindir. İlgili literatür arasında, onların sadece hilâfete dair görüşlerini ve yaklaşımlarını ele alan çalışmalardan burada kısaca bahsetmek istiyoruz. Erdem,

¹ İsmail Kara, *İslam Siyasî Düşüncesinde Değişme ve Süreklilik: Hilâfet Risaleleri* 1-6. Ciltler (İstanbul: Klasik Yayınları, 2002-2014).

² Hayatı ve eserleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Sami Erdem, "Seyyid Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/54-56; ayrıca bk. İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi 1: Metinler/Kişiler* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 229-282.

³ Hayatı, eserleri ve düşüncesinin ana hatları için bk. Alparslan Açıkgenç, "Said Nursî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 35/562-572; ayrıca bk. İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi 2: Metinler/Kişiler* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 977-1068; Şerif Mardin, *Bedüzzaman Said Nursî Olayı: Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim*, çev. Metin Çulhaoğlu (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 71-164.

“Cumhuriyete Geçiş Sürecinde Hilâfet Teorisine Alternatif Yaklaşımlar: Seyyid Bey Örneği (1922-1924)” başlıklı makalesinde,⁴ Seyyid Bey’in görüşlerini aynı dönemlerde kaleme alınmış diğer risalelerle de mukayese ederek ele almakta, ayrıca İslâm hukuku ve tarihsel şartlar açısından bu görüşlerin değerini tartışmaktadır. Eskicioğlu, “Seyyid Bey’in Hilâfet Anlayışı Üzerine Bazı Düşünceler” başlığını taşıyan bildirisinde⁵ Seyyid Bey’in hilâfet anlayışını özet olarak aktarmakta ve bazı açılardan eleştirmektedir. Arslan, “Hilâfet Tartışması: Seyyid Bey ve Şeyhülislâm Mustafa Sabri Örneği” başlıklı makalesinde⁶ Seyyid Bey’in meşhur nutkunu ve içeriğini aktarmış, daha sonra Mustafa Sabri Efendi’nin (ö. 1954) buradaki delillere ve anlayışa karşı kaleme aldığı yazısını mukayeseli bir biçimde incelemiştir. Eşit’in ve Aydın’ın Seyyid Bey’in hilâfete dair görüşlerini İslâm hukuku açısından değerlendiren çalışmaları da son yıllarda bu konuyu tekrar gündeme getiren incelemelerdendir.⁷ Said Nursî’nin hilâfet görüşüne hasredilmiş bir çalışmaya ise rastlayamadık. Hemen her açıdan eserleri ve görüşleri mercek altına alınmış olan Nursî’nin doğrudan hilâfet başlığı taşıyan bir risalesinin olmaması bu durumun muhtemel sebebidir. Onun siyasî görüşleri ve din-devlet ilişkilerine dair bakış açılarını ele alan ve değerlendiren çalışmalarda dolaylı olarak hilâfete dair düşüncelerine de yer verilmiştir. Bu çerçevede son yıllarda hazırlanmış iki tez çalışmasında Nursî’nin imâmet ve hilâfet konusundaki görüşlerine de temas edildiğini görmekteyiz. Akdağ’ın *Said Nursî ve Siyasî Düşünceleri* başlıklı yüksek lisans tezinde⁸ imâmet ve hilâfet başlığı altında görüşlerine yer verilmiş, Aydın’ın *Bediüzzaman Said Nursî’nin Eserlerinde Din-Siyaset İlişkisine Dair Bir İnceleme* başlığını taşıyan doktora tezinde⁹ de İslâm tarihinde hilâfetin seyri çerçevesinde Nursî’nin görüşleri aktarılmış ve yorumlanmıştır.

1. Seyyid Bey’in Hilâfet Anlayışı

Cumhuriyet hükümetinin ilk adliye vekili (adalet bakanı) Seyyid Bey iyi yetişmiş bir fıkıh âlimiydi. İslâm hukukundaki uzmanlığının yanı sıra Batı hukukuna olan aşinalığı ile de temayüz etmişti. Avrupa hukuk nazariyelerindeki hak mefhumu ile İslâm hukukundaki hak anlayışını mukayese ettiği konferansı¹⁰ bunun güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Seyyid Bey’in fıkıh usulüne dair kaleme aldığı eserler onun fıkıh nazariyatı ve İslâm hukuk felsefesine dair geniş incelemelerinin ve güçlü tahlillerinin bir kanıtıdır. Seyyid Bey’in bu vasıfları onu, geçiş dönemini temsil eden ilk meclisin kuruluşu ve Cumhuriyet inkılaplarının başlamasına kadar olan dönemde (1920-1925) ilminden, hitap kabiliyetinden ve ikna gücünden Ankara hükümetinin istifade ettiği hem ulema ve mebuslar hem de halk nezdinde yeni hükümeti ve icraatlarını kabul ettirme çerçevesinde istidat ettiği bir konuma getirmiştir.

⁴ Sami Erdem, “Cumhuriyete Geçiş Sürecinde Hilâfet Teorisine Alternatif Yaklaşımlar: Seyyid Bey Örneği (1922-1924)”, *Dîvân: İlmî Araştırmalar Dergisi* 2 (1996), 119-146.

⁵ Osman Eskicioğlu, “Seyyid Bey’in Hilâfet Anlayışı Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türk Hukuk ve Siyaset Adamı Seyyid Bey Sempozyumu (16 Mayıs 1997)* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999), 67-74.

⁶ Hüseyin Arslan, “Hilâfet Tartışması: Seyyid Bey ve Şeyhülislâm Mustafa Sabri Örneği”, *Dini Araştırmalar* 13/37 (Temmuz-Aralık 2010), 45-62.

⁷ Yusuf Eşit, “Seyyid Bey’in Hilâfete Dair Görüşlerinin İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu 13-14-15 Ekim 2016, Asos Congress Bildiri Kitabı* (Elazığ, 2016), 1286-1296; Seracettin Aydın, “Son Dönem Hilâfet Tartışmalarının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi (Seyyid Bey, Senhûrî ve Mevdûdî Örneği)”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 38 (2021), 335-364.

⁸ Sait Akdağ, *Said Nursî ve Siyasî Düşünceleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 149-153.

⁹ Erdal Aydın, *Bediüzzaman Said Nursî’nin Eserlerinde Din-Siyaset İlişkisine Dair Bir İnceleme* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 283-288.

¹⁰ Fethi Gedikli, “Mehmed Seyyid Bey ve Hak Kavramı Üzerinden İslâm Hukuk Felsefesi ile Avrupa Hukuk Felsefesi Arasındaki Mukâyesesi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 72/1 (2014), 107-132.

Seyyid Bey'in hilâfete dair görüşleri giriş kısmında zikrettiğimiz bazı araştırmalarda çokça işlendiğinden onları tekrar etmeyecek, ancak fikirlerinin ana hatlarını kısaca arz ederek hem fikrî mesaisinin ne yönde olduğu, hem de hilâfetin kaldırılmasının hemen öncesinde mecliste yaptığı konuşmanın etkisi üzerinde duracağız.

Seyyid Bey'in iki eseri doğrudan hilâfetle ilgilidir.¹¹ Bunlardan birincisi, *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye* adlı risaledir.¹² 1923'te yazılmış olan bu risalede hilâfetin mahiyetinden, halifenin vasıflarından, halifelik kurumunun mazarından bahsedilir. En önemli konusu ise, Millet Meclisi tarafından seçilmiş olan son halife Abdülmecid Efendi'nin (1922-1924) yetkilerinin sınırlandırılması, millet egemenliğini temsil eden Ankara'daki Millet Meclisi karşısındaki konumu ve bunun İslâm hukuku açısından herhangi bir sorun teşkil etmeyeceğidir. Risaledeki bazı ifadelerden bu konuda yazılmış ve muhalif görüşler içeren başka bir risaleye de cevap teşkil etmek üzere kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bizim esas üzerinde duracağımız eser ise *Hilâfetin Mahiyet-i Şer'iyyesi* başlıklı kitapçıktır.¹³ Metin aslında Seyyid Bey'in adliye vekili sıfatıyla Meclis'te yaptığı bir konuşmanın yazıya dökülmüş halidir.¹⁴ Hatta, diğer mebusların kısa sözlerinin, adliye vekilinin konuşması esnasında dinleyicilerden gelen tepkilerin (bravo sesleri, alkışlar, gülmeler) metinde yer alması meclis zabıtlarının aynen basılıp neşredildiğini göstermektedir. Bu haliyle metin, canlı bir hitabet manzarası resmetmekte ve okuyucuyu konuşmanın yapıldığı yere ve zamana hayalen götürmektedir.

Muhteva olarak baktığımızda ise büyük oranda adı geçen diğer risalenin içeriğinin korunduğunu görmekteyiz. Başvurulan âyet ve hadisler, verilen misaller, zikredilen kaynaklar ve bunlardan yapılan alıntılar hemen hemen aynıdır. İki metin arasındaki belki de en önemli fark, 1923 tarihli metinde Abdülmecid'in saltanatsız hilâfetinin meşruiyetinden bahsedilmişken, 1924 tarihli metnin artık böyle işlevsiz ve faydasız bir hilâfet müessesesinin ve halifenin varlığının muhafazasını gereksiz görmesi ve ilgası için ilmî, fikrî, siyasî ve ictimai bütün gerekçeleri sunmasıdır.

Seyyid Bey'in konuşmasının ana hatları ve fikirleri ise şu şekilde özetlenebilir: Hilâfet meselesi dinî olmaktan ziyade dünyevî bir meseledir.¹⁵ Bu meseleyi itikat kitaplarına sokan, Şîa'nın tavrıdır. Ehl-i sünnet uleması onlara cevap vermek zorunda kaldıkları için dinî bir mesele

¹¹ Müellifin 1333/1915 senesinde neşredilen *Usûl-i Fıkıh (Cüz-i Evvel): Medhal* adlı eserinde de hilâfet konusuna geniş yer ayrılmıştır. Hilâfetin tarifi, kısa tarihi, halifeye itaatın gerekliliği, halifenin yetkileri gibi başlıkları ele aldığı bu bölümdeki bazı bilgilerin çalışmamızda yer verdiğimiz risalelerin kısmen fikrî hazırlıklarını teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Bahsi geçen eserin yeni bir neşri için bk. M. Seyyid Bey, *Fıkıh Usûlü -Giriş-*, nşr. Hasan Karayığit (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010), 98-155.

¹² Seyyid Bey, *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye*, nşr. Mehmet Sait Toprak, *Türk Hukuk ve Siyaset Adamı Seyyid Bey Sempozyumu (16 Mayıs 1997)* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999), 168-229.

¹³ Seyyid Bey, *Hilâfetin Mahiyet-i Şer'iyyesi* (Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, ts.).

¹⁴ Halk Fırkası Urfa mebusu Mustafa Saffet Efendi (ö. 1950) ve arkadaşları tarafından verilen hilâfetin ilgasına dair kanun teklifinin görüşüldüğü 3 Mart 1924'te Seyyid Bey tarafından teklif lehinde yapılan konuşmadır. Hilâfetin ilgası ile ilgili tarihî gelişmelerin ayrıntıları için bk. Azmi Özcan, "Hilâfet (Osmanlı Dönemi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/549-552.

¹⁵ Fıkıh ilminin temel olarak; ibadet ve hukuk (muamelât) olmak üzere iki ana konusu vardır ve hukuk kısmı ağırlıktadır. Hukuk tamamen dünya ile ilgili meselelerden ibarettir. Ancak İslâm hukuku açısından bakıldığında, bir konunun hukukla ilgili olması doğrudan onun şer'î bir mesele olması demektir. Bu tür meselelerin dünyevî olduğunu ileri sürerek bu konulara nasların öngördüğü hükümleri yok saymak fıkıh ilmi açısından mümkün değildir. Hz. Peygamber'in "Siz dünya işlerini benden daha iyi bilirsiniz" diye ifade ettiği hususlar günümüzde sağlık ve tabii bilimlerinin konusu olan meseleler ile savaş alet ve usulleri gibi teknik özellikli konulardır. Değer hükmü ihtiva eden her hüküm hukukîdir, yani şer'î ve dinîdir. İbadet ve muamelât ayırımına dair bir tahlil için bk. Bilal Aybakan, "Fürû' Fıkıh Sistematiği Üzerine", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/2 (2006), 8-13.

olarak hilâfetten ve imâmetten bahsetmişlerdir. Kur’ân-ı Kerîm’de bu konuda açık bir emir ve hüküm yoktur; idare ile ilgili sadece şûra esası ve ülü’l-emre itaat ilkesi açıkça zikredilmiştir. Bu konuda varit olan hadislerden en dikkat çekici olanı “İmamlar Kureyş’tendir” ifadesidir.¹⁶ Ayrıca, Hz. Peygamber’in “Hilâfet benden sonra otuz sene sürecektir. Sonra ısırıcı saltanat gelecektir” hadisi¹⁷ de mânîdardır, gaybî bir haberdır ve aynen tahakkuk etmiştir. Bu hadisin ışığında fıkıh âlimleri hilâfeti ikiye ayırmışlardır: Hilâfet-i hakikiye ve hilâfet-i sûriyye. Birincisi Hulefâ-yı Râşidîn’in hilâfetidir ki hadiste de beyan edildiği üzere otuz sene sürmüştür. Gerçek hilâfet budur. Bazı kaynaklarda bundan hilâfet-i nübüvvet olarak da söz edilir. Peygamber varisi olan ve hakikaten halife olarak anılmaya layık olan yöneticiler bunlardır. Emevîler ve Abbâsîler ise nadiren aralarında adaletle hükmeden yöneticiler çıkmışsa da büyük çoğunluğu hilâfet makamını zorla ele geçirmiş, birçok haksızlık ve zulümler işlemiş mütegalibe ve fasık idarecilerden oluşmaktadır. Bunların hilâfeti sûrîdir, zâhîrîdir, görünüştedir. Yani ismen halife olsalar da gerçek anlamda halife değil, sultandırlar. Hanefîler özellikle halifede aranan adalet ve ictihad şartlarını hafifleterek Emevî ve Abbâsî halifelerinin hilâfetlerini meşru hale getirmişlerdir. Aksi takdirde, diğer mezheplerin aradığı adalet ve ictihad şartları, özellikle Şâfiî mezhebinin dile getirdiği halifenin zulme ve fiska sapması halinde kendiliğinden mün’azil olacağı hükmü zaten birçok halifenin görevinin kendiliğinden son bulmasını gerektirir. Osmanlı padişahları da aslında saltanat sürmüşlerdir, birçokları zulme ve haksızlığa sapmıştır, halifelikleri ismen geçerlidir. Halifenin varlığı ve ümmet üzerine bir halife seçme zorunluluğu da aslında tetkike muhtaç bir meseledir. Hanefîler başta olmak üzere Ehl-i sünnet’in büyük çoğunluğunun halifede aradığı şartlardan biri de Kureyşli olmaktır. Belli bir dönemden sonra bu şartın gerçekleşmesi imkânsız hale gelmiştir. Dolayısıyla, hilâfet şartlarını kendinde toplamış bir imamın göreve getirilmesi imkânsız olduğu hallerde yine müslümanların başsız kalmamaları için bir hükümet tesis edilmelidir. Fakat artık buna hilâfet denmez, başkanına da halife denmez. Bundan dolayı da Ümmet-i Muhammed mesul olmaz. Adı ve sureti olan (Seyyid Bey’in tabiriyle “bir heyula gibi üzerimizde durmaktan başka işe yaramayan”) halifeyi ve hilâfeti ilga etmenin sanıldığı gibi siyasî olarak da bize zararı olmaz. Diğer müslüman milletlerin bundan dolayı bize tepki vereceğinden korkmamak lazımdır. Zira hilâfetin İslâm kardeşliği için bir vasıta olmadığını yakın geçmişte yaşadığımız savaşlar ve hadiseler göstermiştir. Asıl olan ve Kur’ân’da emredilen şey, İslâm kardeşliğidir. Teavün ve tesânüdü hilâfet değil, bu kardeşlik sağlayacaktır. Hilâfetin hukukî vasfı ise vekâlet ve velâyet meselesinden ibarettir. Ümmet devleti yönetme hususunda bir şahsa vekâlet verebileceği gibi kendi işini kendi yürütmek de isteyebilir (cumhuriyet). Hilâfetin ilgası halinde Cuma namazı ve hutbesi, emirü’l-hac tayini gibi işlerin muattal kalacağından da korkulmamalıdır. Bunların hilâfetle doğrudan bir ilgisi yoktur. Bu vazifelerin halife tarafından veya halife adına yapılacağı hükümleri de ictihadîdir, zamanın gereklerine göre tadil edilebilir ve değiştirilebilir.¹⁸

Seyyid Bey, hilâfetin dinî/hukukî mahiyetine dair bu açıklamaları yaptıktan sonra adliye vekili olarak kanun yapma meselesine de temas eder. Konumuzla doğrudan ilgisi olmamakla birlikte son derece önemli olan bu husustaki sözlerini de kısaca aktarmamız yerinde olacaktır. Seyyid Bey, Saracoğlu Şükrü’nün (ö. 1953) yakın bir tarihte söylediği “Türk’ün ruhundan doğan

¹⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, nşr. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-ilmîyye, 1424/2003), 8/248 (No. 16542).

¹⁷ Yakın ifadeler içeren hadisler için bk. Ebû Davud Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Dârü’-r-Risâleti’l-âlemiyye, 1430/2009), “Sünne”, 9; Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Maruf (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1996), “Fiten”, 48.

¹⁸ Seyyid Bey, *Hilâfetin Mahiyet-i Şer’iyyesi*, 3-52.

kanunlar isteriz” sözüne atıfla, her milletin kanunun kendi örfüyle ve toplumsal yapısıyla mütenasip olması, onun özünden ve ruhundan alınması fikrine tamamıyla iştirak ettiğini belirterek Almanya, İsviçre vb. ülkelerin kanunlarının alınıp Türk kanunu olarak takdim edilmesi fikrine karşı çıkar. On yıldan fazla sürse de çalışıp kendi kanunlarımızı yapmamız gerektiğini belirtir.¹⁹ Onun bu sözleri salondan alkış alır, tebrik edilir. Ne var ki, Seyyid Bey’in korktukları gerçekleşmiş, birkaç sene sonra başta Medenî Kanun olmak üzere birçok kanun, aynen onun dediği tarzda, kısa sürede tercüme edilerek ve başına Türk ifadesi konularak meclisten geçirilip yürürlüğe girmiştir. Sâbık adliye vekilinin ömrü bu günleri görmeye vefa etmemiştir.

2. Said Nursî’nin Hilâfet Anlayışı

Bu başlık altında Said Nursî’nin üç konuya dair görüş ve tahlillerini ele alacağız. İlk olarak insanın yeryüzünde halife olarak yaratılması meselesini ilgili âyet ışığında inceledikten sonra, İslâm tarihinin ilk dönemlerinde imâmet ve halifelik nasıl gerçekleştiği ve bununla ilgili yaşanan mücadelelere dair verilen perspektifi anlamaya çalışacağız. Son olarak ise, Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında artık sorgulanmaya başlanan halifelik anlayışının ve Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte yaşanan dönüşümün müellifimizce nasıl değerlendirildiğini tespit etmeye gayret edeceğiz.

2.1. İnsanın Arzda Halife Oluşu

Kur’ân-ı Kerîm’de Bakara Sûresinin 30. âyet-i kerîmesinde Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır:

“(Hatırla ki) Rabbin meleklerle, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.’ demişti. Onlar da ‘Orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın? Halbuki biz seni hamd ile tesbih etmekte ve senin kutsallığını dile getirmekteyiz.’ dediler. (Allah), ‘Şüphesiz yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilmekteyim.’ dedi.”

Bu âyetin tefsiri sadedinde müfessirler, insanın halife olarak yaratılmasının manası ve hikmeti üzerinde genişçe durmuşlardır.²⁰ Öncelikle halife kelimesinde bulunan ‘asil konumdaki birisinin yerine geçip onun emirlerini yapma, onun adına hareket etme’ manası ile yine bu mana ile irtibatlı olarak kendinden önce benzer bir görevi ifa eden kimsenin arkasından onun yaptığı işi sürdürme, ona halef olma manaları üzerinde de durulmuştur. Bu çerçevede insanın halife oluşunun Allah’ın yeryüzündeki halifesi olmak, yani Allah’a halife olmak mı yoksa insanoğlundan önce dünya üzerinde hâkimiyet kurmuş olan akıl ve idrak sahibi başka bir varlığın halifesi olmak mı? soruları üzerinden mesele incelenmiştir.

Said Nursî’nin Kur’ân-ı Kerîm’in tefsirini yazmak üzere başladığı, ancak Fâtiha sûresi ile Bakara sûresinin az bir kısmını tefsir edebildiği *İşârâtü'l-İcâz* adlı eserinde bu âyet-i kerîmenin tefsirine yer verilmiştir. Âyetin hem genel olarak tefsirine hem de kelimelerin açıklamasına yer verilen bu kısımda halife sözcüğü ile ilgili Said Nursî’nin yaptığı izaha göre; halife tabiri, yeryüzünün insanların hayatına elverişli şartlara sahip olmadan önce orada idrak sahibi bir mahlukun bulunmuş ve yaşamış olduğuna, bu mahlukun hayatına o zamandaki yeryüzünün durumlarının muvafık olduğuna işarettir. Halife tabirinin bu manaya delaleti hikmetin bir muktezası olmakla birlikte, meşhur olan manaya nazaran, o idrak sahibi mahlukun cinlerden bir

¹⁹ Seyyid Bey, *Hilâfetin Mahiyet-i Şer’iyyesi*, 60-63.

²⁰ Ebü'l-Bekât Hâfızüddin Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil*, nşr. Yusuf Ali Bedivî (Dimaşk: Dâru İbn Kesir, 1426/2005), 1/77-78; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Hikmet Neşriyat, ts.), 1/257-260.

nevi olduğu, yaptıkları fesattan dolayı insanlar ile mübadele edildikleri ortaya çıkmaktadır.²¹

İnsanın arzın halifesi oluşuna başka eserlerinde de temas eden Nursî'nin özellikle *Risâle-i Nûr* namını taşıyan Yeni Said dönemindeki kitaplarında insanın yaratılmasındaki hikmet teması bu çerçevede yoğun bir şekilde işlenir. Bu manaya işaret eden yerlerden kısa bir iktibasta bulunmak istiyoruz:

“... bu haysiyetle bu kâinatın yaratılış hikmeti, büyük neticesi, kıymetli meyvesi ve arzın halifesi olduğunu; fenleriyle, sanatlarıyla gösteren ve dünya cihetinde Sâni-i alemin mucizeli sanatlarını gayet güzelce teşhir ve tanzim ettiği için isyan ve küfrüyle beraber dünyada bırakılan ve azabı tehir edilen ve bu hizmeti için mühlet verilip muvaffakiyet gören nev-i benî Âdem var.”²²

Bu manayı ifade için *Risâle-i Nûr*'da kullanılan tabirler arasında, “arzın halifesi”nin yanı sıra “halife-i zemin”, “mevcûdât-ı arziyeye halife” gibi ifadeler de bulunmaktadır. *Risâle-i Nûr*'da insanın yeryüzündeki hilâfetinden bahsederken aynı zamanda yine Kur'ân-ı Kerîm'de Ahzâb sûresi 72. âyetinde²³ ifade edilen emanet meselesine de vurgu yapılır ve bu iki kavram beraberce kullanılır. “...Emanet-i kübrâyı ve hilâfet-i arziyeyi omuzuna alan nev-i beşerin...” ifadesini²⁴ buna misal olarak zikredebiliriz.

2.2. İslâm Tarihinde İmâmet ve Hilâfet

İmâmet konusu aslında tarihî ve hukukî bir mahiyete sahip olsa da Şîa'nın bu meseleyi bir inanç umdesi haline getirmesi üzerine bu anlayışa ve onların dile getirdikleri iddialara cevap verme çabası sonucunda Ehl-i sünnet uleması tarafından da itikada ilişkin eserlerde incelenen bir konu haline gelmiştir.²⁵ İmâmet başlığı daha ziyade itikadî çağrışımlara sahip iken halife ve hilâfet kavramları fikhî, hukukî ve siyasî bağlamlarda kullanılmagelmiştir.

Said Nursî'nin bu konulardaki düşüncelerini biz üç açıdan ele almayı düşünüyoruz. Birincisi İslâm tarihine, özellikle Hulefâ-yı Râşidîn döneminin sonlarına nazaran bu tarihsel dönemdeki gelişmeleri değerlendirmesi. İkincisi, Emevîler ve Abbâsîler ile başlayıp diğer İslâm devletlerinden sonra nihayet Osmanlı Devleti'nin padişahları tarafından devralınan halife unvanı ve bu konudaki değerlendirmeleri. Üçüncü olarak ise Osmanlı Devleti'nin inkırazı ile ortaya çıkan hilâfet kurumunun akıbetinin ne olacağı meselesi ve Nursî'nin hilâfet ve halife kelimelerine yüklediği manaların neler olduğu. Bunlar üzerinde ayrı ayrı duracağız.

Yukarıda da değindiğimiz üzere, İslâm inanç esaslarına dair yazılan akaid ve kelimelerinde imâmet meselesi ele alınmış, özellikle Hulefâ-yı Râşidîn'in halifelğe hak sahibi olmaları ve sıralamaları bir inanç meselesi olarak değerlendirilmiştir.

Said Nursî de Hulefâ-yı Râşidîn'in hilâfete ehil oluşu ve hak edişlerine dair bazı âyet-i kerîmelerde yer alan işaretlere yer vererek önemli değerlendirmeler yapar. İslâm tarihinin ilk safhalarında yaşanmış olan acı hadiseler ve bu hadiselerin tarih boyunca Şîa tarafından istismar edilmesi ile bu ihtilafın ve adı geçen fırkanın ümmet-i Muhammed'e muhalefetinin sürekli pekiştirildiği bilinen bir husustur. Bu çerçevede Hz. Ali'nin halifeliği, Ehl-i beyt'in bir

²¹ Said Nursî, *İşârâtü'l-İcâz*, çev. Abdülmecid Nursî (İstanbul: Rnk Neşriyat, 2013), 222-223.

²² Said Nursî, *Sözler* (İstanbul: Rnk Neşriyat, 2013), 113.

²³ Âyetin meâli şu şekildedir: “Biz emaneti göklere, arza (yerküreye) ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.”

²⁴ Nursî, *Sözler*, 495.

²⁵ Mesela bk. Nüreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 118-123; Beyâzîzade Ahmed Efendi, *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000), 155-161.

müslümanın nazarındaki yeri, tarihte yaşanmış sahabiler arasındaki mücadele ve savaşların bugün bir müslüman tarafından nasıl değerlendirileceği ve bu konuda hangi sınırlara riayet edilmesi gerektiğine dair Bediüzzaman Said Nursî eserlerinde bazı incelikleri dile getirmiştir. Bu meselelerin, daha ziyade ona gelen soruların cevaplanması sadedinde bahse konu edildiğini gördüğümüzü de belirtmemiz gerekir.

Said Nursî'ye göre ilk dört halife sıralaması olan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali tertibi doğrudur. Bu tertibin tarihî olarak bu şekilde gerçekleşmesi Yüce Allah'ın muradı olarak tecelli etmiştir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bu hususta açık ve doğrudan bir talimatı olmasa da adı geçen Hulefâ-yı Râşidîn'in ona olan yakınlıkları, İslâm dinine olan hizmetleri ve hayatında onunla geçirdikleri safhalar bu şekildeki bir sıralamanın doğruluğunu göstermektedir. İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu tarafından da kabul edilen bu anlayışa *Risâle-i Nûr* müellifinin katkısı, İslâm tarihinin bu ilk dönemine dair bazı hadiselerle dair yaptığı derinlikli yorumlar, zâhirî hükümler ve malum çerçeveler dışında yaşanan hadiselerin hikmet boyutuna dair yaptığı vurgulardır.

Nursî, Kur'ân-ı Kerîm'deki iki âyet-i kerîmenin sahabenin faziletlerini umumi bir şekilde zikrederken, hususi olarak da Hulefâ-yı Râşidîn'e işaret ettiğini, hatta onlar arasındaki tertibe dair de remzî bir manayı ihtiva ettiğini belirtmektedir. Bunlardan birincisi Fetih sûresinin son âyetidir:

“(O), Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler. Onları, Allah'ın ihsanını ve rızasını isteyerek hep rükû ve secde eder halde görürsün. Yüzlerinde secde izinden nişanları vardır. Tevrat'ta onlar için yapılan benzetme budur. İncil'deki misalleri ise bir ekindir: Çiftçileri sevindirmek üzere filiz verir, onu güçlendirir, kalınlaşır ve kendi sapları üzerinde durur. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelenendir. Onlar arasından iman edip dünya ve ahirete faydalı işler yapanlara Allah bir bağışlama ve büyük bir ödül vaat etmiştir.”²⁶

Bu âyet-i kerîme ile ilgili Bediüzzaman'ın açıklamalarına baktığımızda âyette yer alan çeşitli ifadelerin râşit halifelere dair işaretler barındırdığını ifade ettiğini görmekteyiz. Ona göre, âyet umumi olarak sahabilerin peygamberlerden sonra insanlar içinde en seçkin konuma sahip olmalarına sebep olan kıymetli meziyetlerini bildirmektedir. Bunun ötesinde, işârî manasıyla da Peygamberimizden sonra hilâfet makamına sırasıyla geçecek olan dört büyük sahabiden de bahsetmektedir. Şöyle ki, *وَالَّذِينَ مَعَهُ* “onunla beraber olanlar” ifadesi özel bir birlikteliğe ve hususi bir sohbete nail olan Hz. Ebû Bekir es-Siddîk'a işaret etmektedir. *أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ* “inançsızlara karşı sert ve çetindir” tabiri ise dönemin hâkim güçleri olan büyük devletleri fetihleriyle titretecek ve adaletiyle zalimlere korku salacak olan Hz. Ömer'i göstermektedir. *رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ* “aralarında merhametlidirler” kelamı ise gelecekte yaşanacak büyük bir fitnenin hazırlığı yapılırken yüksek merhameti ve şefkati ile İslâm ümmeti arasında kan dökülmemesi için ruhunu feda edip nefsinin teslim ederek Kuran okurken mazlum olarak şehit olmayı tercih eden Hz. Osman'ı haber verdiği gibi, *تَرِيَهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا*, “onların Allah'tan ihsan ve rıza isteyerek rükû ve secde halinde olduğunu görürsün” ifadesi de devletin başına geçmeye ve hilâfete liyakatiyle ve kahramanlığı ile hak kazanmış iken tam bir züht ve fakr halini ve iktisatlı yaşamayı seçen, rükû ve secdesinin çokluğu, yani ibadete ve namaza düşkünlüğü herkesçe tasdik edilmiş olan Hz. Ali'nin gelecekteki durumunu ve o fitneler içinde yaptığı savaşlarla mesul olmadığını, niyeti ve talebinin Allah'ın fazlı ve rızasından başka bir şey olmadığını haber veriyor.²⁷

²⁶ el-Feth 48/29.

²⁷ Said Nursî, *Lem'alar* (İstanbul: Rnk Neşriyat, 2013), 35-36.

Diğer âyet-i kerîme ise Nisâ sûresinde yer almaktadır:

“Kim Allah’a ve Elçi’ye itaat ederse işte onlar; Allah’ın kendilerine nimetler bahşettiği peygamberler, siddîklar, şehitler ve sâlihlerle beraberdirler. Bunlar ne güzel arkadaşlardır!”²⁸

Said Nursî’ye göre bu âyet-i kerîme de işârî manasıyla dört halifeyi göstermektedir:

“Evet, مِنَ النَّبِيِّينَ “peygamberlerden” nasıl ki sarahatle Hazret-i Peygamber aleyhissalâtü vesselâma bakıyor, وَالصَّادِقِينَ “siddîklar” fıkrasıyla Ebû Bekr-i Sıddîk’a bakıyor. Hem Peygamber aleyhissalâtü vesselâmdan sonra ikinci olduğuna ve en evvel yerine geçeceğine ve Sıddîk ismi ümmetçe ona özel bir unvan ve siddîkların başında görüneceğine işaret ettiği gibi, وَالشُّهَدَاءِ “şehitler” kelimesiyle Hazret-i Ömer, Hazret-i Osman, Hazret-i Ali rıdvânullahi aleyhim ecmaîni üçünü beraber ifade ediyor. Hem üçü Sıddîk’tan sonra nübüvvetin hilâfetine mazhar olacaklarını ve üçü de şehit olacaklarını, şehadet faziletleri de diğer faziletlerine ilave edileceğini işaret ve gaybî bir surette ifade ediyor.”²⁹

Dört halifenin sıralaması ve hilâfetlerinin hak olması hususlarında Ehl-i sünnet arasında bir ittifak olduğunda kuşku yoktur. Özel olarak Hz. Ali’ye ve genelde de Ehl-i beyte karşı muhabbetin ölçüsü konusunda ise Ehl-i sünnet içerisinde yer alan farklı tabakaların birbirine göre değişen tutum ve kanaatleri olmuştur. İlk üç halifeye Hz. Ali’nin hilâfet hakkını gasbetme ithamında bulunan Şîa’nın ifratı karşısında Ehl-i sünnet içerisinde bazı kimseler Hz. Ali ile Muaviye, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile Yezid arasındaki mücadele konusunda tarafsızlık perdesi altında tefrite kaçan fikirler öne sürebilmişlerdir. Said Nursî Hz. Ali’nin ve neslinin halifelikle imtihanı hakkında da tarihî gerçeklerin arkasında yatan sebepleri daha ihâtalı bir nazarla tetkik etmekte ve aşağıdaki mütalaaları ortaya koymaktadır.

Ehl-i sünnet ve’l-cemâat, Hz. Ali’nin dört halifenin dördüncüsü olduğunu kabul ederler, ancak Hz. Ebû Bekir’in, Hz. Ömer’in ve Hz. Osman’ın daha üstün olup hilâfete daha çok hak sahibi olduklarını da ifade ederler. Şîa ise Hz. Ali’nin hak sahibi iken bu hakkının elinden alındığı, ona haksızlık edildiği iddiasındadırlar. Bu iddiaya cevap olarak Said Nursî’nin dile getirdiği ilk husus, Hz. Ali’nin yirmi sene boyunca adı geçen halifeler ile çalışması, onların yanında bir nevi şeyhülislâm olarak vazife görmesidir. Ayrıca bu dönemlerde İslâmiyet fetihlerle yayılmış, diğer sahabilerle birlikte Hz. Ali de İslâm’ın neşri ve düşmanlarla mücadele konusunda birlik olmuştur. Herhangi bir ihtilafın zuhur etmemiş olması Şîa’nın iddialarını cerh etmektedir. Nursî, ister Şîa-yı velâyet ister Şîa-yı hilâfet nazarıyla meseleye bakılsın, neticede Hz. Ali’yi diğer üç halife karşısında hak sahibi ve efdal görmenin, tarihteki sıralamadan dolayı da Ehl-i sünnet’e adavet etmenin ya da küsmeye vaziyeti almanın doğru olmadığını geniş ve ikna edici bir biçimde açıklamaktadır.³⁰

Başka bir eserinde Said Nursî, Hz. Ali’nin Cemel ve Sıffin muharebelerinde müslümanlarla karşı karşıya gelmesi ve harp etmesini adalet anlayışındaki farklılığa ve neticede bu meselede yapılan bir ictihada bağlamaktadır. Yani Hz. Ali, ilk iki halife döneminde olduğu gibi adalet-i mahzâyı esas edinmiştir. *“Bir can karşılığı olmadan veya işlediği bir fesat suçunun cezası şeklinde olmadan kim bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibidir”* âyetinin³¹ işârî manası ışığında adalet-i mahzâyaya göre; bir masumun hakkı bütün halk için dahi iptal edilemez. Bir fert dahi umumun selameti için feda edilemez. Cenâb-ı Hakk’ın nazar-ı merhametinde hak

²⁸ en-Nisâ 4/69.

²⁹ Nursî, *Lem’alar*, 40-42.

³⁰ Nursî, *Lem’alar*, 27-31.

³¹ el-Mâide 5/32.

haktır, küçüğüne büyüğüne bakılmaz. Küçük, büyük için iptal edilmez. Bir cemaatin selameti için bir ferdin rızası bulunmadan hayatı ve hakkı feda edilmez. Hamiyet namına rızası olsa o başka meseledir. Adalet-i izafiye ise bütünü selameti için parçayı feda eder, ferdin hakkını nazara almaz. Ehven-i şer diye bir nevi adalet-i izafiyeyi yapmaya çalışır. Fakat adalet-i mahzânın uygulanması mümkün ise adalet-i izafiyeye gidilmez. Gidilse zulümdür. İşte Hz. Ali adalet-i mahzâyı esas almaya gayret etmiş, muhalifleri ise adalet-i izafiyeyi esas almışlardır.³²

Said Nursî'nin Hz. Ali'nin halifeliliğiyle ilgili dikkat çekici başka bir yorumu da bu vazifesinde seleflerine göre nispeten muvaffakiyetsizliğinin sebebi ve hikmetine dair açıklamasıdır. Bu açıklamada, Hz. Ali'nin siyaset ve saltanattan ziyade daha mühim başka vazifelere layık olduğu ifade edilmiştir. Eğer Hz. Ali siyaset ve hilâfette tam muvaffak olsaydı “Şah-ı Velayet” unvanını bihakkın kazanamayacaktı. Halbuki o zâhirî ve siyasî hilâfetin çok üstünde bir makam kazanmış ve herkesin üstadı konumuna erişmiş, bu mânevî saltanatı kıyamete kadar devam etmek üzere kurulmuştur. Nursî, Hazret-i Ali'nin Hz. Muaviye ile olan mücadelesini ise hilâfet ve saltanatın muharebesi olarak görür. Bu savaştaki karşılıklı ilkeler ve öncelikler ise şu şekilde ortaya çıkmıştır: Hz. Ali, dinî hükümleri, İslâmî hakikatleri ve ahireti esas tutup saltanatın bir kısım kanunlarını ve siyasetin merhametsiz gereklerini bu ilkeler karşısında feda etmiştir. Hz. Muaviye ve taraftarları ise İslâm'ın ictimaî hayatını saltanat siyasetleri ile takviye ederek azimeti terk edip ruhsatı iltizam etmişler, siyaset aleminde ruhsatı almaya kendilerini mecbur saymışlar ve hata etmişlerdir.³³ Bediüzzaman'ın bu ifadelerinden onun Hz. Ali'yi haklı ve isabetli, Hz. Muaviye'yi ise saltanat ve hilâfet davasında haksız ve hatalı bulduğu, yine de ihtiyatlı bir dil ile ve ruhsat ilkesini işletme çerçevesinde onun Hz. Ali'ye muhalefetini yorumlama cihetini ihtiyar ettiği görülmektedir.

Dört halife ile ilgili görüşlerine yer vermeye çalıştığımız Said Nursî, yukarıda zikrettiğimiz Nisâ sûresi 69. âyetin işârî tefsiri sadedinde Hz. Hasan'ın kısa süren hilâfetine de temas etmekte, onu beşinci halife olarak görmektedir. Mezkûr âyetin son kısmında yer alan *وَحَسُنَ أَوْلِيَّكَ رَافِعًا* “*bunlar ne güzel arkadaşlırlar*” ifadesindeki hasune-hasen kelimelerinin aynı kökten geliyor olmalarına dikkat çekmekte ve belagat ilmindeki müstetbe'âtü't-terâkîb tabir edilen³⁴ bir sır ile işaret edilmekte olduğunu söylemektedir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'den nakledilen “Benden sonra hilâfet otuz senedir.” hadisine de yer veren Nursî, bu hadiste Peygamberimizin verdiği gaybî haberin Hz. Hasan'ın da kısa bir süre hilâfet vazifesini yapmasıyla tahakkuk ettiğini onun feragat etmesi ile hilâfet vazifesinin bittiğini, böylece râşit halifeler döneminin de sona erdiğini bildirmektedir.³⁵ Hilâfet onlardan sonra saltanat şekline girmiş ve bu saltanat da yine aynı hadisin devamında ifade edildiği üzere ceberut ve ümmetin bozulması suretinde devam etmiştir.³⁶

Said Nursî Hulefâ-yı Râşidîn'in yönetim şeklini bir nevi cumhuriyete benzetmektedir. Cumhuriyet hakkında bir mahkemede fikrinin sorulması üzerine bu düşüncesini dile getiren Nursî

³² Said Nursî, *Mektûbât* (İstanbul: Rnk Neşriyat, 2013), 55-56.

³³ Nursî, *Mektûbât*, 56-57. Hz. Ali'nin hilâfetinin ilk üç halifeden sonra gelmesinin başka sır ve hikmetlerine dair bk. Nursî, *Mektûbât*, 104.

³⁴ Bir belagat terimi olarak müstetbe'âtü't-terâkîb şöyle açıklanmaktadır: “Söz söyleyenin asıl olarak bir kastı olmaksızın, nazmın sevk olunduğu asıl manadan akli veya örfî iltizam yoluyla hitap makamında anlaşılan birtakım manalardır.” Bk. Yâsir Bâbatîn, “Müstetbe'âtü't-terâkîb: Dirâse Mustalahiyye”, *Mecelletü Câmî'ati'l-Melik Abdilaz'iz: el-Âdâb ve'l-ulûmu'l-insânîyye* 26/1 (2018), 165.

³⁵ Nursî, *Lem'alar*, 42-43.

³⁶ Nursî, *Mektûbât*, 107. Bu hadis-i şerifin gaybî işaretlerine dair müellifin başka bir eserinde yer verdiği hususlar için bk. Said Nursî, *Sikke-i Tasdik-i Gaybî* (İstanbul: Rnk Neşriyat, 2013), 137-138.

buradaki benzeyişin dış görünüş ve biçim açısından değil, hakikat ve mana cihetinden olduğuna dikkat çekmiştir:

“Hulefâ-yı Râşidîn hem halife hem reis-i cumhur idiler. Sıddık-ı Ekber (r.a.) aşere-i mübeşşereye ve sahabe-i kirama elbette reis-i cumhur hükmünde idi. Fakat manasız isim ve resim değil, belki hakikat-ı adalet ve hürriyet-i şer’iye taşıyan mana-yı dindar cumhuriyetin reisleri idiler.”³⁷

Hiz. Hasan’ın hilâfetini dört halifenin dönemine katarak hepsini Hulefâ-yı Râşidîn olarak gören Said Nursî’nin bu anlayışı, yukarıda da yer verdiğimiz hadis-i şerif ışığında ondan sonraki dönemleri saltanat olarak görmek eğilimindedir. Saltanat ise bazen âdil bir surette cereyan edebilir, bazen zulme vasıta kılınabilir. Dolayısıyla Hulefâ-yı Râşidîn’den sonraki dönemde İslâm aleminde saltanat sürmüş olan kişilere ve hanedanlara bakış açısında ölçü bu esaslar olmalıdır. Nitekim Said Nursî de Abbâsî hilâfetinden birkaç yerde bahsetmekte, bu dönemde vazife başında olan halifelerin yönetimlerinde istikameti muhafaza ettikleri sürece hâkimiyetlerinin devam ettiğini, ancak istikametten ayrıldıklarında saltanatlarının ve hilâfetlerinin inkıza uğradığını bildirmektedir. O bu meseleyi, Hiz. Peygamber’in istikbale dair gaybî haberlerini inceleyip tevîl ettiği *Beşinci Şua* adlı risalesinde ele almaktadır. “Ümmetim istikametle gitse ona bir gün var” meâlindeki rivayeti³⁸ “*miktarı bin sene olan bir günde*” âyet-i kerîmesinin³⁹ sırrı ışığında izah etmekte, eğer istikamet muhafaza edilmezse o zaman hâkimiyet ve mükemmel idarenin yarım güne, yani beş yüz seneye düşeceğini beyan etmektedir. Nitekim Abbâsî Devleti’nin ve Osmanlı Devleti’nin hilâfetle birlikte sürdükleri saltanat ömürleri bu rivayetin doğrulayıcısı olmuşlardır:

“Allah en iyisini bilir; bu rivayet kıyametten haber vermek değil, belki İslâmiyet’in gâlibâne hâkimiyetinden ve hilâfetin saltanatından bahseder ki, ayn-ı hakikat ve bir mucize-i gaybiye olarak aynen öyle çıkmış. Çünkü Abbâsî hilâfetinin ahirinde onun ehl-i siyaseti istikameti kaybettiği için beş yüz sene yaşamış. Fakat ümmetin heyet-i mecmuası ise istikameti kaybetmediğinden Osmanlı hilâfeti imdada gelip bin üç yüz sene kadar hâkimiyeti devam ettirmiş. Sonra Osmanlı siyasetçileri dahi istikameti muhafaza edemediğinden o da ancak (hilâfetle) beş yüz sene yaşayabilmiş. Bu hadisin mucizâne ihbarını Hilâfet-i Osmaniye kendi vefatıyla tasdik etmiş...”⁴⁰

Said Nursî, özellikle Osmanlı Devleti’nin hilâfetin bayraktarlığını yapmasından ve böylece İslâm ümmetinin hem lideri hem hamisi olarak asırlarca bu vazifeyi ifa etmesinden sitayişle bahseder. Bu çerçevede, İstanbul’un merkez-i hilâfet olarak kıymetinden⁴¹ ve Türk milletinin şeref ve hamiyetle hilâfete bayraktarlık etmesinden söz eder.⁴² Egemenliğin gereği olarak hiçbir şerik kabul etmemek ve müdahaleyi reddetmek esasından bahsederken, Osmanlı padişahları olarak açıkça belirtmese de, bazı padişahların halife sıfatını taşımakla birlikte bu hususta ifrata gidebildiklerini ifade eder: “Hatta hâkimiyetine müdahale tevehhümüyle bazı dindar padişahlar halife oldukları halde masum evlatlarını katletmeleri bu redd-i müdahale kanunun hâkimiyette ne kadar esaslı hükmettiğini gösteriyor.”⁴³ Mezkûr açıklamalar ışığında, Said Nursî’nin Hulefâ-yı Râşidîn sonrası dönemde ehil olmak ve hakkını vermek kaydıyla hilâfet sancağını taşıyan her devlet ve sultana, özellikle Osmanlı Devleti’ne hürmet ve muhabbet

³⁷ Said Nursî, *Şuâlar* (İstanbul: Rnk Neşriyat, 2013), 367.

³⁸ Bu rivayet muteber hadis kitaplarında geçmemektedir. Bu tür rivayetlere dair müstakil bir eser yazmış olan hadis âlimi Aclûnî’ye göre bu rivayetin aslı yoktur. Ebû’l-Fidâ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ ve müzîlû’l-ilbâs*, nşr. Yusuf b. Mahmud (Dimaşk: Mektebetü’l-İlmi’l-hadis, 1421), 2/377.

³⁹ es-Secde 32/5.

⁴⁰ Nursî, *Şuâlar*, 591-592.

⁴¹ Nursî, *Mektûbât*, 484.

⁴² Nursî, *Sözler*, 767; *Mektûbât*, 513.

⁴³ Nursî, *Lem’alar*, 214; krş. Murat Akgündüz, “Bediüzzaman’ın Osmanlı Devleti ve Bazı Padişahlar Hakkındaki Görüşleri”, *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* 10 (Aralık 2020), 167-173.

beslediğini ve onların hilâfetlerini meşru kabul ettiğini söylemekte hiçbir beis yoktur. Mamafih, Osmanlı Devleti de dahil, Hulefâ-yı Râşidîn sonrası hilâfetin saltanatla beraber yürüdüğü, saltanatın bir yönünü teşkil ettiği yönündeki bir anlayışın Nursî'nin eserlerinde tebarüz ettiğini görmek mümkündür. Mesela şu satırlar mezkûr fikrin bir ifadesi olarak kabul edilmelidir: "...beşerin ihtiyarlığı, şanlı Osmanlı Devleti'nin ihtiyarlığı ve hilâfet saltanatının vefatı ve dünyanın ihtiyarlığı..."⁴⁴

Hem Osmanlı Devleti hem de genel olarak hilâfet bayrağını elinde tutan bir İslâm devletinde saltanatın farklı sıfatlarla tezahürü çerçevesinde hilâfet meşihatla kendisini gösterir.⁴⁵ Buna dair Nursî'nin çeşitli eserlerinde yer alan göndermeler birlikte değerlendirdiğinde onun bu rol taksimini makul ve makbul gördüğü anlaşılmaktadır. Hatta buna dayanarak, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde sadrazamlığa bağlı çeşitli divanların ihdas edilmesine mukabil, hilâfet vazifesinin tecelli ettiği Meşihat dairesinin mahdut bir kadro ve işlev ile varlığını sürdürmesini yetersiz ve yanlış bulur.⁴⁶ İlk dönem eserlerinden *Sünûhât*'ta yer alan ifadeleri şu şekildedir:

"Saltanat ve hilâfet gayr-ı münfek, müttehid-i bizzattır. Cihet muhtelifdir. Binaenaleyh bizim padişahımız hem sultandır hem halifedir ve âlem-i İslâm'ın bayrağıdır. Saltanat itibarıyla otuz milyona nezaret ettiği gibi hilâfet itibarıyla üç yüz milyonun mabeynindeki rabıta-i nuraniyenin ma'kes ve istinadgâh ve mededkârı olmak gerektir. Saltanatı sadaret, hilâfeti meşihat temsil eder. Sadaret üç mühim şûraya bizzat istinad ediyor, yine kifayet etmiyor. Halbuki böyle inceleşmiş ve çoğalmış münasebat içinde, ictihadâtta müthiş fevzâ, efkâr-ı İslâmiyedeki teşettüt, fâsid medeniyetin tedahülüyle ahlâktaki müthiş tedenni ile beraber, Meşihat cenahı bir şahsın ictihadına terk edilmiş."⁴⁷

2.3. Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı ve Hilâfet

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde hilâfet meselesinin tekrar yoğun bir şekilde gündeme geldiği, sadece Said Nursî'nin değil bütün Osmanlı âlimlerinin ve mütefekkirlerinin bir şekilde üzerinde düşündüğü ve söz söylediği bir mesele haline geldiği malumdur. Bu çerçevede Said Nursî'nin özellikle Osmanlı Devleti'nin son elli yılında hayat sürmüş bir âlim olarak Osmanlı Devleti'nde dönemlerine yetiştiği sultanların hâkimiyet ve idareleri, ayrıca Meşrutiyet hakkında takındığı tavırlar ve dile getirdiği kanaatler aynı zamanda halifelik müessesesinin hâline ve istikbaline dair bakış açısını da göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine damgasını vurmuş olan Sultan II. Abdülhamid Han'ın tahtta olduğu dönemlerde İstanbul'a gelen ve merkez-i hilâfetteki ilim, fikir ve siyaset cereyanları ile yakından tanışma fırsatı bulan Said Nursî'nin bu dönemdeki hayatı oldukça hareketlidir. O, bir yandan ulema ile görüşürken diğer yandan idareciler, siyasetçiler ve gazeteciler ile de münasebetler kurmuştur.

Nursî'nin iki farklı tarihteki beyanları hilâfet ve halifeye dair görüşlerine dair bize önemli ipuçları sunmaktadır. Bunlardan birincisi 13 Nisan 1909 günü yaşanan ve tarihe Otuzbir Mart

⁴⁴ Nursî, *Lem'alar*, 261.

⁴⁵ Mesela; Nursî, *Sözler*, 360: "Nasıl ki, bir sultanın kendi hükümetinin dairelerinde ayrı ayrı unvanları ve raiyyetinin tabakalarında başka başka nam ve vasıfları ve saltanatının mertebelerinde çeşit çeşit isim ve alametleri vardır... Mesela, adliye dairesinde hâkim-i âdil ve mülkiyede sultan ve askeriyede kumandan-ı azam ve ilmiyede halife..."; Nursî, *Mektûbât*, 87: "...Bir ismi de halifedir. Bir meşihat ve bir ilmiye dairesi o ismin mazharıdır."

⁴⁶ Said Nursî, *Bediüzzaman Said Nursî'nin İlk Dönem Eserleri* (İstanbul: Söz Basım Yayın, 2007), 325 vd.

⁴⁷ Nursî, *Bediüzzaman Said Nursî'nin İlk Dönem Eserleri*, 325; ayrıca bk. Akgündüz, "Bediüzzaman'ın Osmanlı Devleti ve Bazı Padişahlar Hakkındaki Görüşleri", 171-173.

Vak'ası olarak geçen isyan hareketi sonrası kurulan Dîvân-ı Harb-i Örfî'deki müdafaasında yer alan ifadelerdir. Şeriat, istibdat, hürriyet ve meşrutiyet ile ilgili genel olarak fikirlerini ortaya koyduğu bu müdafaasının sadece halifelik ile ilgili kısımlarına temas edeceğiz. Said Nursî, savunmasında sitemkâr bir üslup ile İstanbul'a gelişinden itibaren yaptığı faaliyetleri ve mücadelesini birer cinayet (suç) olarak anlatmakta, ancak sözlerinin başında yer verdiği beyitte işaret edildiği gibi aslında bunların her birisinin iftihar vesilesi olduğunu da vurgulamaktadır. Bunlardan biri de İstanbul'da yaşayan ve çoğu alt tabakadan oluşan gafil ve safdil hemşerilerine anlayacakları bir dilde meşrutiyetin ne olduğunu izah etmesidir: "İstibdat zulüm ve tahakkümdür. Meşrutiyet adalet ve şeriattır. Padişah Peygamberimizin emrine itaat etse ve yolundan gitse halifedir. Biz de ona itaat edeceğiz. Yoksa, Peygamber'e tabi olmayıp zulmedenler padişah da olsalar haydutturlar."⁴⁸

Yukarıdaki alıntıda da açıkça görüldüğü üzere, ona göre sadece halife unvanını taşımak bir sultana itaat için kâfi değildir. Amel ve icraat da isim ve resme muvafık olmalıdır. Nitekim Sultan II. Abdülhamid'e muhalefet ettiği noktalarda Said Nursî'nin söylemleri hep bu merkezdedir. Onun muhalefeti zulme, tahakküme ve istibdada karşı olmuştur.⁴⁹ Aynı şekilde II. Meşrutiyet'in ilanını büyük bir sevinçle karşılaması ve lehinde nutuklar irat ederek yazılar yazması da hürriyet ortamında dinin ve adaletin neşvünemâ bulacağına olan inancının neticesidir. Ne var ki, hürriyetin ilanını müteakip hadiseler diğer birçok âlim ve mütefekkir gibi *Risâle-i Nûr* müellifini de bu cihette sukut-ı hayale uğratmıştır.

İkinci beyanatı ise 1922'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki mebuslara hitaben hazırladığı bir bildiridir. İstanbul'un İngilizler tarafından işgali ve Ankara'daki Millî Mücadele'nin giderek güçlenmesi sonrasında Ankara'dan gelen davet üzerine Anadolu'ya geçmiş olan Said Nursî, bir süre burada ikamet eder. Bu sırada meclisteki vekillerin hâl ve hareketlerini yakından müşahede eder, bir kısmının ibadete ve namaza karşı lakayt davranmaları onu fazlasıyla müteessir eder. İşgal kuvvetlerine karşı önemli zaferler elde etmiş olan Ankara hükümetinin iman ve ibadet konusunda zaafa düşme tehlikesinden rahatsız olan Said Nursî yazdığı on maddelik bildiriye mebuslara dağıtır ve bu hususta intibaha da vesile olmayı başarır. Ne var ki, onun bu çabası Ankara hükümetinde bazı rahatsızlıklara sebep olmuştur. Biz tafsilata girmeden, bu bildiride yer alan ve Nursî'nin saltanat ve hilâfetle ilgili son derece önemli bulduğumuz ifadelerini aktarmak istiyoruz:

"Şu meclisin mânevî şahsiyeti sahip olduğu kuvvet cihetiyle saltanat manasını deruhte etmiştir. Eğer şear-i İslâmiyyeyi bizzat imtisal etmek ve ettirmekle hilâfet manasını dahi vekaleten deruhte etmezse, hayat için dört şeye muhtaç, fakat süregelen anane ile günde en az beş defa dine muhtaç olan şu fitratı bozulmayan ve medeniyetin oyun ve eğlenceleri ile ruhi ihtiyaçlarını unutmayan milletin dinî ihtiyaçlarını Meclis tatmin etmezse, mecburen hilâfet manasını tamamen kabul ettiğiniz isme ve resme ve lafza verecek ve o manayı idame etmek için kuvveti dahi verecek. Halbuki Meclis elinde bulunmayan ve meclis tarikiyle olmayan öyle bir kuvvet birliğin dağılmasına sebebiyet verecektir. Bu ise *وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا* "Allah'ın ipine hep beraber sınımsız yapışın." âyetine zıttır. Zaman, cemaat zamanıdır. Cemaatin ruhu olan şahs-ı mânevî daha metindir ve şer'î hükümleri uygulamaya daha ziyade muktedirdir. Halife-i şahsî ancak ona istinat ile vazifelerini deruhte edebilir. Cemaatin ruhu olan şahs-ı mânevî eğer müstakim olsa, daha parlak ve kâmil olur. Eğer fena olsa pek çok fena olur. Ferdin iyiliği de fenalığı da mahduttur. Cemaatin

⁴⁸ *Bediüzzaman Said Nursî: Tarihçe-i Hayatı* (İstanbul: Rnk Neşriyat, 2012), 65.

⁴⁹ *Bediüzzaman'ın Sultan II. Abdülhamid'e muhalefet şekline dair geniş bilgi için bk. Ahmed Akgündüz, Arşiv Belgeleri Işığında Sultan II. Abdülhamid ve Bediüzzaman: İtirazlar ve Cevaplar* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2017), 42-49.

gayr-ı mahduttur.”⁵⁰

Meclis’in saltanatı ve hilâfeti deruhte etmesi fikrinin işlendiği bu satırlardan anlaşıldığı üzere, Said Nursî bir şahsın padişahlığına dayalı saltanat düzeninin varlığını ve nüfuzunu koruması ve halife unvanını da taşıyarak İslâm’a ve ümmete hizmet etmesi imkânının kalmadığı kanaatine varmıştır. Hürriyetin ilanını müteakip Meşrutiyet rejimine verdiği açık destekte olduğu gibi Ankara’da milletin teveccühü ve kendi bünyesinden intihap edip gönderdiği mebuslardan teşekkül eden meclisi hem saltanatın yerine devleti yönetme hem de hilâfet vazifesini deruhte edip İslâm’ın bayraktarlığını ve İslâm ümmetinin hamiliğini üstlenebilecek bir mevkide görmektedir. Seyyid Bey’in mezkûr kitabında dile getirdiği hilâfetin Meclis’te zaten mündemiç olması fikrine Said Nursî’nin bu manada oldukça yaklaştığını ifade etmek haklı bir tespit olarak kabul edilmelidir.⁵¹

Ankara’da yeni kurulan meclisi ve hükümeti elinden geldiği kadar dinî konularda ikaz eden Said Nursî, daha sonra memleketi ve yetiştiği yer olan Van tarafına gitmiş burada bir nevi inzivaya çekilerek sadece küçük bir öğrenci grubuna ders vermekle iktifa etmiştir. Cumhuriyet’in ilanı ve kısa bir süre sonra hilâfetin kaldırılması sırasında bu inziva döneminde olduğu için daha önceki benzer büyük hadiselerde olduğu gibi onun doğrudan beyanatlarına ve yazılarına rastlamıyoruz. 1925 sonrasında telif etmeye başladığı eserlerinde de gündemdeki bir mesele olarak doğrudan hilâfetten bahsetmemiş, önceki başlıklarda yer verdiğimiz üzere İslam tarihinin ilk safhalarında hilâfet manasının gelişimine dair değerlendirmelerini serdetmiştir.⁵²

Değerlendirme ve Sonuç

Seyyid Bey ve Said Nursî’nin hilâfetle ilgili görüşlerini ortaya koyduktan sonra birbirleri ile mukayese edip değerlendirebiliriz. İki âlimin meseleyi ele alış şekilleri, gaye ve hedefleri, vardıkları neticeler, birbirlerine yaklaştıkları noktalar ve ayrıldıkları hususları burada ele almaya çalışacağız.

Hayat hikayelerinde de belirtildiği üzere, Seyyid Bey ve Said Nursî, aynı dönemlerde yaşamışlardır. Birisinin 1925’te, diğersinin 1960’ta vefat etmiş olmaları ilk bakışta yaşadıkları dönemleri farklı gibi göstermekte ise de Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine, yani Sultan II. Abdülhamid’in padişahlığı, İkinci Meşrutiyet’in ilanı, harpler, Millî Mücadele ve Cumhuriyet’in ilanı gibi kısa aralıklarla ciddi inkılapların meydana geldiği zaman aralıklarına tanıklık etmeleri onları muasır yapmaktadır.

Seyyid Bey, Dârülfunun’da İslâm hukuku müderrisi olarak vazife yapmış, ayrıca farklı dönemlerde ve meclislerde mebusluk görevini icra etmiştir. Buna mukabil Nursî’nin Dârü’l-Hikmeti’l-İslâmiyye azalığı dışında resmî bir vazife almadığı bilinmektedir. Onların hilâfete dair görüşlerini değerlendirmede bu verileri dikkate almak gerekir. Ancak, Seyyid Bey’in özellikle adliye vekili sıfatı ile Ankara’daki Meclis’te yaptığı konuşmada daha önce bu konuda yazdığı kitaplara atıf yapsa da hilâfetin ilgasına dair kanun teklifinin görüşüldüğü celsede muhalifleri ikna etmek ve mümkün olduğu kadar yüksek bir oyla teklifin geçmesini temin etmek amacını taşıdığı ortadadır. İçerik olarak ilmî mülahazalara çokça yer verilse de onun konuşması büyük oranda siyasî bir hitaptır. Said Nursî’nin hilâfetle ilgili açıklamalarına baktığımızda ise, bir kısmının

⁵⁰ *Bediüzzaman Said Nursî: Tarihçe-i Hayatı*, 142-143; Said Nursî, *Mesnevî-i Nuriye*, çev. Abdülmecid Nursî (İstanbul: Rnk Neşriyat, 2012), 99-100.

⁵¹ Krş. Akdağ, *Said Nursî ve Siyasî Düşünceleri*, 153; Aydın, *Said Nursî’nin Eserlerinde Din-Siyaset İlişkisi*, 283-286.

⁵² Bk. Mardin, *Bediüzzaman Said Nursî Olayı*, 164.

hayatının ilk dönemlerinde İstanbul'da çeşitli hadiselerle ilgili beyanlarından oluştuğunu görmekteyiz. İslâm tarihi boyunca hilâfet müessesesine dair değerlendirmelerinin bir kısmı ise hayatının daha sonraki döneminde yazdığı eserlerde yer almaktadır. 1926'dan sonra ilk durağı Barla olan sürgün hayatında telif etmeye başladığı ve *Risâle-i Nûr* genel adını verdiği eserlerinde yer alan bu izahlar, onun umumi olarak İslâmî meselelere dair geliştirdiği bakış açısını yansıtmaktadır. Netice olarak, Said Nursî'nin Eski Said dönemi denen ve özellikle İstanbul'daki Meşrutiyet inkılabı ile Osmanlı Devleti'nin yıkılışı arasındaki zamanı kapsayan devrede söyleyip yazdıklarını ilmî esaslara dayalı, ancak dönemin sıcak hadiseleriyle de irtibatlı bir söylem olarak değerlendirmek uygun olur.

İçerik olarak baktığımızda ise, yukarıda detaylıca aktardığımız görüşleri tekrar etmeden şunları ifade etmemiz mümkündür: Seyyid Bey, hilâfetin esas olarak dinî bir kurum olmaktan ziyade siyâsî bir kurum olduğu kanaatine ulaşmıştır. İslâm tarihinin ilk dönemlerinden başlayarak yaşanan tecrübelerle dair değerlendirmesi, hadiste de ifade edildiği üzere, Hulefâ-yı Râşidîn döneminin gerçek manada hilâfet, onlardan sonraki dönemlerin ise ısırıcı saltanat olduğu yönündedir. Bu konuda, Emevîleri, Abbâsîleri ve özellikle Osmanlıları aynı konumda görmekte, aralarında adaletle hükmeden yöneticiler çıksa da genel olarak saltanat esaslarına göre hükmettikleri, yani kendi şahsî menfaatleri için halka zulmettikleri, haksız uygulamalar yaptıkları, kan döktükleri vs. ithamlarını sıralamaktadır. Said Nursî de aynı hadisi zikrederek özellikle râşit halifelerin hilâfetini haklı ve âdil bulduktan sonra, müteakip dönemlerin saltanat olma vasfına vurgu yapmaktadır. Şu farkla ki; hilâfet ismini de taşıyan bu dönemlerin sultanları hakkında olumsuz düşünmek yerine, özellikle Osmanlı padişahlarına dair beyanlarında olduğu gibi, adaletle hükmettikleri ve istikametle gittikleri sürece hilâfet adına da layık olduklarını dile getirmektedir. Aradaki bu söylem farkının en temel sebebi, tekrar ifade etmek gerekirse, Seyyid Bey'in hitabının ana gayesinin hilâfetin ilgasının, yani Osmanlı Devleti ve saltanatının son kalıntısı olan kişi ve kurumu da ortadan kaldırmanın gerekli olduğuna mebusları ikna etmek olması, dolayısıyla özellikle Osmanlı padişahlarının olumsuz yönlerini öne çıkarmasıdır. Buna mukabil, Said Nursî'nin söyleminin bütününe bakıldığında, böyle bir gayesi olmadığı için insaflı ve hakkaniyetli değerlendirme yapabildiğini söyleyebiliriz.

Hilâfet meselesini ele alış şekilleri açısından değerlendirdiğimizde, söz konusu iki İslâm âliminin ilgili âyet ve hadisleri zikrederek konuya giriş yaptıklarını görmekteyiz. Seyyid Bey, İslâm dininin devlet ve idare düzenine dair koyduğu ilkeleri anlatmaya çalışırken şûrâ ve ülü'l-emr âyetlerini öncelikle vurgulamıştır. Hadislerden ise halifelerin Kureys'ten olmasını buyuran ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra hilâfetin süresinin otuz sene olacağını haber veren rivayetlere dikkat çekmiştir. Said Nursî'nin konuyu işlerken zikrettiği âyetler ise, daha ziyade râşit halifelerin hilâfetlerine remzi işaretler ihtiva eden âyetlerdir. Şûrâ ilkesi ve ülü'l-emr âyetleri ise onun bu konuya dair açıklamalarında nadiren yer alır. Ancak hilâfetin otuz yıl süreceğini, sonrasında saltanatın olacağını bildiren hadise Said Nursî de yer verir. Nasları zikretmenin yanı sıra bu kaynaklardan mana çıkarmada Said Nursî'nin özellikle işârî manalara dikkat çektiğini görmekteyiz. Ayrıca daha umumi olarak, Said Nursî'nin özellikle *Risâle-i Nûr* külliyatında takip ettiği usule uygun olarak, konuları doğrudan tahrir etmek ve açıklamak yerine, hikmetleriyle izah etmek, ilk bakışta fark edilmeyen ve hemen akla gelmeyen irtibatlar kurarak yorumlamak tarzındaki derûnî bakışını hilâfet müessesinin tarihî ve güncel durumuyla ilgili meselelerde de görmekteyiz.

Seyyid Bey ile Said Nursî'nin hilâfet meselesinde görüşlerinin en çok yakınlaştığı husus,
Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi – Katre International Human Studies Journal

gerçek hilâfetin râşit halifeler döneminde mevcut olduğu, ilk dört halifenin bu müessesenin asıl amacına uygun olarak hareket ederek müslümanlar adına onları idare etme, dolayısıyla şahsî riyasetlerini kurma ve güç kazanmayı değil, ümmete hizmet etmeyi hedef haline getirdikleri hakikatidir. İslâm'daki hilâfetin asıl manası da bu olup, iki âlimin de ortak ifadesiyle bir nevi cumhuriyet anlayışı bu ilk dönemde varlık bulmuştur. Said Nursî'nin mahkemede kendisini müdafaa ederken, hayatının daha erken bir dönemindeki hatırasını naklederek cumhuriyeti övmesi, dolayısıyla meşrutiyet rejimini yanı mutlakiyeti sınırlayan ve halkın temsilcilerinin de yönetime katıldıkları meclisi işlevsel hale getiren düzeni desteklemesi onun halifeyi sultandan farklı düşündüğünü göstermektedir. Bu kanaatini daha açık ifadelerle Ankara'daki meclise hitabında, meclisin saltanat manasını deruhte ettiği gibi hilâfet manasını da üzerine alıp layıkıyla ortaya koyması gerektiğini söylerken dile getirmiştir. Zamanın cemaat zamanı olduğuna dair vurgusunda da görüldüğü üzere, Nursî'nin anlayışında hilâfet artık bir kişinin üzerine alıp her yönüyle temsil edeceği bir görev değil, ümmeti ve milleti temsil eden meclis ve diğer kurumlarla ifa edilecek bir vazifedir. Seyyid Bey ise hilâfeti cumhuriyete benzetirken zaten konuşmasından kısa bir süre önce kurulmuş olan cumhuriyet rejiminin İslâm'a uygunluğunu ve hilâfetin gerçek manada işlediği ilk dönemin ruhuna tam olarak muvafakat ettiğini gösterme çabasında idi. Dolayısıyla iki mütefekkinin de artık hilâfetin, rejim ne olursa olsun, devlet başkanına ait şahsî bir yetki olarak görülüp bu kişinin varlığıyla vücut bulan bir müessese olarak tanınması fikrini kabul etmediklerini söylememiz lazımdır. Döneme ait yaşanan tartışmaların, Meşrutiyet idaresinin ya da yeni kurulan Cumhuriyet rejiminin fiilî olarak bu ağırlığı taşıyıp taşıyamadığı meselesi bir tarafa; Seyyid Bey ve Said Nursî'nin idealindeki hilâfet, umumi olarak İslâm ümmetine, hususi olarak da Osmanlı (sonrasında Türkiye) devletine ve milletine hizmeti esas gaye edinmiş; cehalet, fakirlik, tefrika, geri kalmışlık gibi sosyal hastalıklarla mücadele etmeyi hedefleyen, İslâm'ın neşri ve hakikatlerinin dünyanın her tarafına ulaştırılmasına gayret eden bir kurumdur.

Kaynakça

- Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*. nşr. Yusuf b. Mahmud. 2 Cilt. Dımaşk: Mektebetü'l-İlmi'l-hadis, 1421.
- Açıkgenç, Alparslan. "Said Nursî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/562-572. Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Akdağ, Sait. *Said Nursî ve Siyasî Düşünceleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Akgündüz, Ahmed. *Arşiv Belgeleri Işığında Sultan II. Abdülhamid ve Bediüzzaman: İtirazlar ve Cevaplar*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2017.
- Akgündüz, Murat. "Bediüzzaman'ın Osmanlı Devleti ve Bazı Padişahlar Hakkındaki Görüşleri". *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* 10 (Aralık 2020), 165-182.
- Arslan, Hüseyin. "Hilâfet Tartışması: Seyyid Bey ve Şeyhülislâm Mustafa Sabri Örneği". *Dini Araştırmalar* 13/37 (Temmuz-Aralık 2010), 45-62.
- Aydın, Erdal. *Bediüzzaman Said Nursî'nin Eserlerinde Din-Siyaset İlişkisine Dair Bir İnceleme*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Aydın, Seracettin. "Son Dönem Hilâfet Tartışmalarının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi (Seyyid Bey, Senhûrî ve Mevdûdî Örneği)". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 38 (2021), 335-364.

- Bâbafîn, Yâsir. “Müstetbe‘âtü’t-terâkib: Dirâse Mustalahiyye”. *Mecelletü Câmi‘ati’l-Melik Abdilaz‘iz: el-Âdâb ve’l-ulûmu’l-insâniyye* 26/1 (2018), 141-168.
- Bediüzzaman Said Nursî: Tarihçe-i Hayatı*. İstanbul: Rnk Neşriyat, 2012.
- Beyâzîzade Ahmed Efendi. *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe’nin İtikadî Görüşleri*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü’l-kübrâ*. nşr. Muhammed Abdülkadir Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-ilmîyye, 1424/2003.
- Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş‘as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 7 Cilt. Beyrut: Dârü’r-Risâleti’l-âlemîyye, 1430/2009.
- Erdem, Sami. “Cumhuriyete Geçiş Sürecinde Hilâfet Teorisine Alternatif Yaklaşımlar: Seyyid Bey Örneği (1922-1924)”. *Dîvân: İlmî Araştırmalar Dergisi* 2 (1996), 119-146.
- Erdem, Sami. “Seyyid Bey”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/54-56. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Eskicioğlu, Osman. “Seyyid Bey’in Hilâfet Anlayışı Üzerine Bazı Düşünceler”. *Türk Hukuk ve Siyaset Adamı Seyyid Bey Sempozyumu (16 Mayıs 1997)*. 67-74. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.
- Eşit, Yusuf. “Seyyid Bey’in Hilâfete Dair Görüşlerinin İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu 13-14-15 Ekim 2016, Asos Congress Bildiri Kitabı*. 1286-1296. Elazığ, 2016.
- Gedikli, Fethi. “Mehmed Seyyid Bey ve Hak Kavramı Üzerinden İslâm Hukuk Felsefesi ile Avrupa Hukuk Felsefesi Arasındaki Mukâyesesi”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 72/1 (2014), 107-132.
- Kara, İsmail. *İslam Siyasi Düşüncesinde Değişme ve Süreklilik: Hilâfet Risaleleri*. 6 Cilt. İstanbul: Klasik Yayınları, 2002-2014.
- Kara, İsmail. *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi 1: Metinler/Kişiler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Kara, İsmail. *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi 2: Metinler/Kişiler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Mardin, Şerif. *Bediüzzaman Said Nursî Olayı: Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim*. çev. Metin Çulhaoğlu. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- Nesefî, Ebû’l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed. *Medârikü’t-tenzîl ve Hakâiku’t-te’vîl*. nşr. Yusuf Ali Bedivî. 3 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesir, 1426/2005.
- Nursî, Said. *Bediüzzaman Said Nursî’nin İlk Dönem Eserleri*. İstanbul: Söz Basım Yayın, 2007.
- Nursî, Said. *İşârâtü’l-İ‘câz*. çev. Abdülmecid Nursî. İstanbul: Rnk Neşriyat, 2013.
- Nursî, Said. *Lem’alar*. İstanbul: Rnk Neşriyat, 2013.
- Nursî, Said. *Mektûbât*. İstanbul: Rnk Neşriyat, 2013.
- Nursî, Said. *Mesnevî-i Nuriye*. çev. Abdülmecid Nursî. İstanbul: Rnk Neşriyat, 2012.
- Nursî, Said. *Sikke-i Tasdik-i Gaybî*. İstanbul: Rnk Neşriyat, 2013.
- Nursî Said. *Sözler*. İstanbul: Rnk Neşriyat, 2013.
- Nursî Said. *Şuâlar*. İstanbul: Rnk Neşriyat, 2013.

- Özcan, Azmi. “Hilâfet (Osmanlı Dönemi)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/546-553. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Sâbûnî, Nûreddin. *Mâtürîdiyye Akaidi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Seyyid Bey. *Fıkıh Usûlü -Giriş-*. nşr. Hasan Karayığit. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010.
- Seyyid Bey. *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye*, nşr. Mehmet Sait Toprak. *Türk Hukuk ve Siyaset Adamı Seyyit Bey Sempozyumu (16 Mayıs 1997)*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.
- Seyyid Bey. *Hilâfetin Mahiyet-i Şer’iyyesi*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, ts.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. thk. Beşşâr Avvâd Maruf. 6 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1996.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili*. sad. İsmail Karaçam vd. 10 Cilt. İstanbul: Hikmet Neşriyat, ts.

Risâle-i Nur'da Rü'yetullah Meslesi

The Concept of Rü'yetullah in Risale-i Nur

Abdulahap YILDIZ

Prof. Dr., Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Harran/Türkiye,
avahap@harran.edu.tr, ORCID: 0000- 0002-9642-833X

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü – Article Type	Research Article/Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi – Date Received	02 May/ Mayıs 2024
Kabul Tarihi – Date Accepted	11 June / Haziran 2024
Yayın Tarihi – Date Published	25 June / Haziran 2024
Yayın Sezonu	June / Haziran

Volume 9 Issue 1

Atıf / Cite as: YILDIZ, Abdulvahap. "Risâle-i Nur'da Rü'yetullah Meslesi". *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi – Katre International Human Studies Journal* 9/1 (June/Haziran 2024), 40-51.
<https://doi.org/10.53427/katre.1477117>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/katre/policy>

Published by İstanbul İlim ve Kültür Vakfı / Istanbul Foundation for Science and Culture, İstanbul, Türkiye.

CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makedir
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) /
This is an open access article under the CC BY-NC license
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

Risâle-i Nur'da Rü'yetullah Meslesi

Abdulvahap YILDIZ

Öz

Bu araştırmanın temel amacı, rü'yetullah meselesine asrımızın yetiştirdiği önemli İslâm âlim ve düşünürlerden Bediüzzaman Said Nursî'nin (ö.1960) eserlerini toplayan Risale-i Nur adlı eserleri ışığında bir fikir kazandırmaktır. İnsanoğlu yaratıldığından beri kendisini yoktan var eden ve kendisine çeşitli nimetler bahşeden yaratıcısını tanımayı ve görmeyi arzu etmiştir. İslamiyet'ten önce Yahudilik ve Hristiyanlıkta Allah'ı görme meselesi üzerinde durulmuştur. İslâm âlimleri arasında ise bu konu hicri ikinci asırdan beri Allah'ın ahirette görüleceğini kabul edenler ile bunu reddedenler arasında tartışılmaya başlanmıştır. Allah'ı görme anlamını ifade eden rü'yetullah, kelâm âlimleri arasında en çok münazara edilen önemli konulardan biri olmuştur. Rü'yetullah denilince daha çok öbür dünyada Allah'ın görülüp görülemeyeceği meselesi olsa da bu dünyada rü'yetullahın mümkün olup olmadığı da İslâm âlimleri arasında tartışılmıştır. Daha ilk dönemden itibaren süfiller de bu konuda fikirlerini ifade etmişlerdir. Çalışmamızda, Bediüzzaman'ın eserlerinde rü'yetullah konusu özerinde durulacaktır. Bununla beraber, konumuzla doğrudan veya dolaylı şekilde Rü'yetullah ile ilgili mevzularda başka kaynaklardan da imkânlar ölçüsünde istifade edilmeye çalışılacaktır.

Meselenin daha iyi anlaşılması için, önce rüyetin tanımı yapılacak ve daha sonra Bediüzzaman'ın bu konudaki fikir ve düşünceleri ifade edilecektir. Bediüzzaman müminler dünyada beden gözü ile rü'yet'e mazhar olamayacaklarını ancak âhirette mahzar olacaklarını ifade etmiştir. Ancak bunun keyfiyetinin ve mahiyetinin bilinmediğini de zikretmiştir. Ehl-i sünnet âlimleri, rü'yetin mümkün olacağı konusunda mütefiktirler. "Madem ki, Allah vardır, öyle ise görülecektir. Zira var olan her şey görülür; öyle ise Cenab-ı Hak da görülecektir, fakat O'nu görmenin mahiyeti ve keyfiyeti meçhuldür." demişlerdir. Bediüzzaman, kâfirlerin ise rü'yetullah'a ne dünyada ne de âhirette mazhar olamayacaklarını zikretmiştir.

Bediüzzaman Rü'yetullah meselesinde Ehl-i sünnet âlimlerinin görüşünü savunmuş ve Mu'tezile'nin aksine, âhirette zamandan ve mekandan münezze olan Allah'ın görülebileceğine inanmıştır. Eserlerinde konu ile ilgili âyet ve hadisleri Rü'yetullah'ın cennette vuku bulacağına delil olarak zikretmiştir.

Mi'râc meselesi Bediüzzaman tarafından bir mucize olarak kabul edilmektedir. Kendisi eserlerinde mi'râc konusunda geniş yer vermiş ve mi'râcın beden ve ruhen gerçekleştiğini ifade etmiştir. Ayrıca Resûlullah'ın mi'râcda sidretü'l-müntehâda "iki yay ucu aralığı kadar" (kâbe kavseyn) Allah'a yaklaştığını imkân âlemini geride bırakıp, mahiyetini idrak edemediğimiz bir makama varıp, Allah'ın zatını, gördüğü görüşündedir.

Anahtar kelimeler: Rü'yet, Rü'yetullah, Allah'ı Görmek, Bediüzzaman Said Nursî

The Concept of Rü'yetullah in *Risale-i Nur*

Abstract

The primary objective of this research is to analyze the concept of rü'yetullah in the context of *Risale-i Nur*, a compilation of the works of Bediüzzaman Said Nursî (d. 1960), one of the most significant Islamic scholars and thinkers of our century. A human being has aspired to acknowledge and observe his creator, who has created him from nothing and conferred a variety of blessings upon him, since the inception of humanity. The issue of seeing Allah was emphasized in Judaism and Christianity prior to Islam. However, there has been a debate among Muslim scholars since the second century of Hijri between those who believe that Allah will be visible in the Hereafter and those who deny it. One of the most significant topics of debate among theological scholars is Rü'yetullah, which means seeing Allah. Despite the fact that the question of whether Allah can be observed in the afterlife is primarily debated in relation to rü'yetullah, Islamic scholars have also considered the possibility of rü'yetullah in this world. The Sufis have also expressed their views on this matter since the beginning of the period. The subject of rü'yetullah in Bediüzzaman's works will be the primary focus of this investigation. Furthermore, in matters that are directly or indirectly related to Rü'yetullah, other sources will also be employed to the greatest extent feasible.

The definition of rü'yet will be established first in order to facilitate a more comprehensive comprehension of the matter. Subsequently, Bediüzzaman's ideas and perspectives on this matter will be articulated. In this world, believers will not be able to experience the vision with their physical sight, according to Bediüzzaman. However, they will be able to do so in the Hereafter. Nevertheless, he also stated that the character and nature of this are unknown. The scholars of the Ahl al-Sunnah are in agreement that vision is possible. "Because Allah is real, He will be observed. Allah Almighty will be visible, as everything that exists is visible; however, the essence and quality of His visibility remain unknown." Bediüzzaman declared that unbelievers will not be able to experience vision in either the present or the Hereafter.

Bediüzzaman upheld the perspective of Ahl al-Sunnah scholars about the concept of Rü'yetullah. In contrast to the Mu'tazilites, he maintained that Allah is beyond the constraints of time and space, and would be visually seen in the Hereafter. He substantiated his arguments by citing the verses and hadiths to support the notion that Rü'yetullah will occur in Paradise.

Bediüzzaman acknowledges the mi'râj incident as a miraculous event. In his works, he extensively explores the topic of mi'râj and asserts that mi'râj occurs in both a physical and spiritual sense. In addition, he holds the belief that the Messenger of Allah ascended to Allah at the mi'râj at sidret al-muntehâ, covering a distance equivalent to the span between the span of two arrowheads (kâbe kavseyn). This journey transcended the limits of what is possible, leading to a station that is beyond our understanding, where the essence of Allah was witnessed.

Keywords: Rü'yet, Rü'yetullah, Seeing Allah, Bediüzzaman Said Nursî

Giriş

Lügatte “görmek” anlamına gelen rü'yet,¹ Hakk'ın tecellilerini bu dünyada, ruh âleminde kalp gözü ile seyretmek ve bazı âyet-i kerime ve hadîs-i şeriflerin işaretleriyle Cenâb-ı Hakk'ın âhirette, kendine iman edenler tarafından müşahede edileceği inancından ibarettir.² Rü'yetullah'ın imkân dâhilinde olup olmadığı meselesi, İslâm tarihinin çok erken dönemlerinde müzakere edilmeye başlanmıştır.³ Rü'yetullah'ı uygun bulmak veya reddetmek, O'nun âleme müteal (ötesinde) veya mündemiç (içinde) oluşunun müzakere edilmesine sebep olmuş ve konu kelâm ilminin esas konularından biri olmuştur.⁴

Kelâmî bir mesele olmakla beraber, konu hakkında daha ilk dönemden itibaren sûfiler de söz söylemiş ve düşüncelerini açıklamışlardır.⁵ İlk sûfî müelliflerden Muhammed b. İshak Kelâbâzî (ö.380/990), *et-Ta'arruf* adlı eserinde rü'yeti “Allah'ın cemâlini seyretme” olarak tarif eder ve mutasavvıfların Hak Teâlâ'nın cemalinin cennette yalnız müminler tarafından müşahede

¹ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: y.y., 1997), 5/215.

² Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Matürîdî, *Kitabü't-Tevhîd* (İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiye, 1979), 77-85; Ebû Nasr Serrâc, *Luma' fî't-Tasavvuf* (Leiden: y.y., 1914), 428; Ebû Bekr Muhammed Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-tasavvuf* (Beyrut: y.y., 1413), 44, 171; Abdülkerim Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyrî* (Beyrut: Daru'l-Hayr, 1999), 428; Ali b. Osman Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûb* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1996), 427; Ebû Ali Zeynuddîn Ali Ma'irî, *Sirâcü'l-kulûb ve İläcü'z-zünûb* (Beyrut: y.y., 1310), 1/250; Ebu'l-Mu'in Nesefî, *Tebsiratü'l-edille fî Usûli'd-dîn*, haz. Hüseyin Atay (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993), 1/524; Sa'duddîn Teftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi* (*Şerhu'l-Akâid*), haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 1982), 183-189; Ebû'l-Muzaffer Ubbâdî, *Kutbeddîn, Sufinâme*, neşr. Gulam Hüseyin Yusufi (Tahran: Ferheng-i İrân, 1347H), 175; Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İsam Yayınları, 2010), 69; Talat Koçyiğit, *Kur'an ve Hadîste Rü'yet Meselesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1974), 7; Hulusî Arslan-Mustafa Bozkurt, *Sistematik Kelâm* (Malatya: Yayın MatbaacılıkTic İşletmesi Basımevi, 2015), 403-407.

³ Ahmed b. Hanbel, *er-Red ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye*, ed. el-Acemî, Değş b. Şebîb (Kuveyt: Gheras, 2005), 261; Temel Yeşilyurt, “Rü'yetullah”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2008), 35/312; Kılıç Aslan Mavil, “Bir Mu'tezile Mâtürîdiyye Tartışması Rü'yetullah”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/2 (2014), 450; Metin Avcı, “Kitâbü't-Tevhîd ve Kitâbü't-Te'vilât'ın Uyumunu: Rü'yetullah Örneği”, *Mezhep Araştırmaları* 16/2 (2023), 767.

⁴ Mustafa Özgen, “İmam-ı Rabbanîye Göre Rü'yetullah Meselesi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2012), 37; İdiz Ferzande, “Sûfilere Göre Rü'yetullah Meselesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43 (2012), 2468.

⁵ Ferzande, *Sûfilere Göre Rü'yetullah Meselesi*, 2468.

edileceğinde hemfikir olduklarını, onu müşahede etmenin aklen mümkün, naklen vâcib olduğunu ifade eder. Kelâbâzî'ye göre sûfîlerin fikir birliğine vardığı bir diğer husus, şudur: Cenâb-ı Hakk'ın bu dünyada ne gözle ne de kalple müşahede edileceğidir. Zira sûfîlerin nazarında, kalple müşahede edilmekten maksat Hakk'ı tanımak yani yakîn ve marifettir. Allah'ı dünyada müşahede etmek imkân dâhilinde değildir. Âhiret âleminde ve cennette Hakk'ı müşahede etmek Ku'ran ve sünnette sabittir.⁶

1. Kur'ân'da Rü'yetullah

Kur'ân-ı Kerîm'de rü'yetullah'ın âhirette olacağına işaret eden âyetler vardır. “*Yüzler vardır ki o gün ışıl ışıl parlar Rablerine bakarlar*” (Kıyâmet 75/22-23) âyetleri, Kur'ân-ı Kerîm'de rü'yetin âhirette ve cennette olacağına en açık bir surette işaret eder. Ehl-i sünnet âlimlerinin tamamı bu iki âyeti delil göstererek müminlerin Cenâb-ı Hakk'ı âhirette görecekleri manasını içerdiğini ifade etmişlerdir.⁷

Şu halde açık bir şekilde denilebilir ki, müminler âhirette Allah'ı âyan beyan göreceklerdir.⁸ “*İyi iş, güzel amellerde bulunanlara iyilik ve bir de ziyâde vardır. Onların yüzlerine ne bir toz ve ne de bir zillet bulaşır. Onlar cennet ehlinden olup orada daimidirler.*” (Yûnus 10/26). Ehl-i sünnet görüşünü benimseyen müfessirler, buradaki ziyâde'nin Allah'a nazar manasına geldiğini ve bu âyeti, Hak Teâlâ'nın kıyamet günü müminler tarafından müşahede edileceğini ispat eden bir delil olarak kabul etmişler ve bu delili aklî yönden de teyit ve takviye etmişlerdir.⁹ Taberî, “ziyâde” kelimesinin Allah'a nazar etmek manasına geldiğini, Hz. Ebû Bekir Sıddîk (ö. 13/634), Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63), Übey b. Kâ'b (ö. 33/654 ?), Ka'b b. Ucre (ö. 52/672), İbn Abbas (ö.68/687-88), Hz. Ali (ö. 40/661), Katâde b. Diâme (ö.117/735), Ebû İshak es- Sebîî (ö.127/745) ve Mücâhid b. Cebr (ö.103/721) gibi birçok âlim sahâbî ve tâbîinden değişik isnatlarla nakletmiştir.¹⁰

2. Hadislerde Rü'yetullah

Hz. Peygamberden (s.a.v) Rü'yetullah ile ilgili, Kur'ân-ı Kerim âyetlerini tefsîr ve teyit eden birçok hadîs-i şerif nakledilmiştir. Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678) rivâyet ettiği bir hadîs-i şerifte “Bazı kimseler: *Ya Resûlallah, âhirette Rabbimizi müşahede edebilir miyiz?*” diye sual etiler. Resûlullah (s.a.v): *ayın on dördünde ayı müşahede etmek için tartışır mısınız?* dedi. “Hayır, dediler. Hz. Peygamber (s.a.v) *bulutsuz gün güneşi görmek için birbirinize sıkıntı verir misiniz?*” diye sordu. Onlar yine *‘hayır yâ Resûlallah.’* Resûlullah şöyle buyurdu: *İşte Bedir gecesi gökteki ayı ve bulutsuz günde güneşi kolayca müşahede ettiğiniz gibi Allah'ı göreceksiniz.*”¹¹ Müslim b. Haccâc'ın (ö.261/875) rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte de Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Cennetlik olanlar cennete vardığı zaman, Cenab-ı Hak onlara şöyle hitapta bulunur: ‘İsteddiğiniz*

⁶ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 45-46.

⁷ Ebu'l-Fazl Reşîdu'd-dîn el-Meybudî, *Keşfu'l-esrâr ve Uddetu'l-ibrâr*, ed. Ali Asgar Hikmet (Tahran: Emir Kebîr Matbaası, 1361), 10/305; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* (İstanbul: Mektebetü'l-Eser, 1339), 8/393; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Matbaa-i Ebu Ziya, 1938), 7/5482-5483.

⁸ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim İbn Cevzî, *Hâdi'l-ervâh ila Biladi'l-efrah* (Mısır: Mektebetü'n-Nehdati'l-Misriyye, ts.), 2/71.

⁹ Koçyiğit, *Kur'an ve Hadîste Rü'yet Meselesi*, 47; Talat Koçyiğit, *Hadîsçilerle Kelâmçılar Arasındaki Münakaşalar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989), 176.

¹⁰ Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b Cerîr b Yezîd Taberî, *Tefsîru't- Taberî Câmi'u'l-beyân 'an Te'vili'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1988), 11/104-108.

¹¹ Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Müslim, *Sahih-i Müslim* (Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1955-1374), “İmân”, 299.

başka bir şey var mı? Size fazlalaştırayım.’ Onlar da şöyle derler: ‘*Yüzümüzü ağartmadın mı, bizi cehennemden halas edip cennete koymadın mı?*’ Bunun üzerine perde kalkar ve Rablerini görürler ki o zamana kadar onlara bundan daha şirin, hoş bir şey verilmemiştir. Sonra Resûlullah (s.a.v), *İyi iş, güzel amellerde bulunanlara iyilik ve bir de ziyâde vardır.*” der.¹² *Risâle-i Nur* Külliyyatı’nın müellifi Bediüzzaman Said Nursî de “rü’yetullah (Cenab-ı Hak’ın âhirette müşahede edilmesi) hadis ve Kur’ân’ın nassıyla sabittir” der.¹³

Ehl-i sünnet görüşünde olan âlimler, Cenâb-ı Hakk’ın cennette müminler tarafından görüleceği fikrini ileri sürerken, ancak bunun keyfiyetinin bilinmeyeceğini de kabul etmişlerdir. Mu’tezile, görüşünü benimseyen âlimler ise Allah’ın cennette görülmeyeceğini ve görülmesinin mümkün olmayacağını ileri sürmüşlerdir.¹⁴ Mu’tezile âlimleri bu düşüncelerini teyit etmek için “*Gözler O Allah’ı gereğince idrak edemez. O ise, bütün gözleri idrak eder. Allah, en gizli şeyleri bile pekiyi bilen ve her şeyden hakkıyla haberdar olandır*” (En’am 6/103) âyetini naklî delillerin başında getirmektedirler. Mu’tezile’ye göre bu âyet, hiçbir insan gözünün Allah’ı göremeyeceğini açık bir şekilde ifade etmektedir. Ayrıca onlara göre Hz. Mûsâ’nın Allah’ı görme talebini ifade eden “*Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr’a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda O, “Rabbim! Bana görün; sana bakayım” dedi. Rabbi, “Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin” buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: “Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim”* (A’raf 7/143) ayeti de tevil edilmeye muhtaçtır. Mu’tezile âlimlerine göre âyetin zahirine itibar edilse bile, Hz. Mûsâ’nın bu isteğinden ötürü tövbe ettiğinin belirtilmesi, rü’yetullahın imkânsızlığına işaret etmektedir. Yine Mu’tezile âlimlerine göre, *O gün bazı insanların yüzleri aktır. Ve onlar Rablerine bakarlar* (Kıyâme 75/22-23) ayeti de müteşâbih kategorisinde değerlendirilmekte olup, muhkem ayetler ışığında yorumlanmalıdır Allah’ın görülebileceğini iddia eden hadis rivayetleri de teşbih ve tecsim fikirlerini barındırması nedeniyle sahih olarak değerlendirilmemelidir.¹⁵

Burada özellikle şunu bilmek gerekir ki, hem rü’yetullahın imkânını hem de imkânsızlığını savunanlarca aynı âyetler şahit olarak getirilmiştir. Söz konusu âyetler birçok yönden tevil edilmiş ve farklı bir şekillerde anlaşılmıştır. Esasen bu durum da, İslâm dininde temel olan meseleler ile esasa dâhil olmayan meselelerdeki farklılığı ortaya koymaktadır. Rü’yetullah meselesi dinin esasından telakki edilmeyen bir özellik olup, yorum ve anlayışa esas kabul edilen prensiplere göre farklı anlaşılabilen konulardandır. Eğer konu İslam’ın esas meselelerinden birisi olmuş olsaydı, bu derece bir serbestlik ve hoş görünün olması kabul edilemez ve aynı âyetlerin her iki fırka tarafından kullanılması mümkün olamazdı.¹⁶

¹² Müslim, *Sahih-i Müslim*, “İmân”, 297.

¹³ Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 808.

¹⁴ Kâdî Abdulcebbar b. Ahmed, *Şerhu’l-usuli’l-hamset Mu’tezile’nin Beş İlkesi*, trc. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 1/374-446; Sa’duddîn Taftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi (Şerhu’l-Akâid)*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 1982), 12; Hulusî Arslan-Mustafa Bozkurt, *Sistematik Kelâm*, 403-407; Kılıç Aslan Mavil, “Bir Mu’tezile-Mâtürîdiyye Tartışması Rü’yetullah”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/2 (2014), 450.

¹⁵ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu’l-usuli’l-hamset Mu’tezile’nin Beş İlkesi*, I/374-380; Mustafa Murat Batman, “En’am 6/103. Ayeti Bağlamında Tefsirde Rü’yetullah Tartışmaları: Taberî, Zemahşerî ve Râzî Tefsirleri Örneğinde Mukayeseli Bir İnceleme”, *Kalemname* 6/11 (Ocak-Haziran, 2021), 133–151.

¹⁶ Koçyiğit, *Kur’an ve Hadiste Rü’yet Meselesi*, 7; Temel Yeşilyurt, “Rü’yetullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/311-312; Orhan Ateş, “İbaziyye’de Rü’yetullah”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1/8 (2017), 68-85; Murat Memiş, “Rü’yetullah Tartışmalarına Metodolojik Bir Bakış”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 14/2 (Aralık, 2020), 47-52; Batman, “En’am 6/103 Ayeti Bağlamında Tefsirde

Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi – Katre International Human Studies Journal

3. Risâle-i Nur'da Rü'yetullah

3.1. Mi'râcda Hz. Peygamber'in Allah'ı Görmesi

İsm-i âlet olan mi'râc kelimesi “yukarı çıkma vasıtası, merdiven” anlamına gelmektedir.¹⁷ Terim olarak Hz. Peygamberin (s.a.v) göğe yükselişini ve Allah Teâlâ katına çıkışını ifade eder. İslâmî kaynaklarda çoğunlukla mi'râc hadisesi iki safhada olduğu zikredilmektedir. Resûlullah'ın bir gece Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya yaptığı yolculuğa isrâ, oradan semaya yükselmesine mi'râc denilir.¹⁸ Resûlullah'ın mi'râcda rü'yetullah'a mazhar olup olmaması, onun sidretü'l-müntehâda *kâbe kavseyn* (iki yay ucu mesafesi kadar) Hak Teâlâ'ya yaklaştığını ve O'nu müşahede ettiğini bildiren âyetlere isnad edilir (en-Necm 53/7-14). Bu âyetlerde ifade edilen yaklaşmanın kimlerin arasında olduğu ve Resûlullah'ın kimi müşahede ettiği meselesi iki şekilde anlaşılmıştır. Hz. Âişe (ö.58/678), aşere-i mübaşereden Abdullah b. Mes'ûd (ö.32/652), Ebû Zer el-Gıfârî (ö.32/653), Ebû Hüreyre, tâbiünden Mücâhid b. Cebr, Hasan-ı Basrî (ö.110/728) ve birçok müfessir yaklaşma hadisesinin Hz. Resûlullah (s.a.v) ile Hz. Cebrâil arasında vuku bulduğu görüşündedirler.¹⁹ Bir diğer görüş ise yaklaşmanın doğrudan Cenâb-ı Hak ile Hz. Peygamber (s.a.v) arasında olduğu şeklindedir.²⁰

Bediüzzaman Said Nursî'ye göre, Hz. Peygamberin (s.a.v) mi'râca çıkartılmasının hikmetlerinden birisi rü'yetullah'a mazhariyettir. Resûlullah (s.a.v), Burak'a binerek şimşek gibi tüm kâinatı dolaşıp, Cenab-ı Hak'ın huzuruna varıp Allah'la sohbet şerefine nail olmuş,²¹ bütün iman hakikatlerini gözleriyle görmüş, Hak Teâlâ'nın cemalini müşahede etmiş ve bu manevî nimetin âhirette inananlara da nasip olacağı müjdesini müminlere hediye olarak getirmiştir.²² Zirâ bir hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) “*Aynı on dördünde ayı nasıl apaçık gözünüzle müşahade ediyorsanız, Allah'ı da öylece cennette açıkça göreceksiniz*”²³ buyurmuştur.

Bediüzzaman'ın düşüncesinde müminler için Allah Teâlâ'nın rü'yetine mazhariyet âhirette olacaktır. O, “Resûlullah mi'râcda beka âlemine girdi”²⁴ buyurarak, Resûlullah'ın (s.a.v.) manen âhiret âlemine girerek Allah'ı müşahade ettiğini, bunun bu dünyada imkân dâhilinde olmayacağını vurgulamıştır. İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Fahrüddin, Razî (ö. 606/1210), de Allah'ın bu dünyada görülemeyeceğini ifade etmişlerdir.²⁵ İlk mutasavvıflardan Ebû Nasr Serrâc (ö.378/988) *el-Luma'* adlı eserinde ve İmâm Kuşeyrî (ö.465/1072) *Risâle* adlı eserinde bu fânî âlemde, Hak

Rü'yetullah Tartışmaları”, 133-135.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/321-322.

¹⁸ Salih Sabri Yavuz, “Mi'râc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 30/132; Seval Fidan, *İsrâ Suresi Bağlamında Mescid-i Aksâ Ve İsrâ-Mi'râc Hadiseleri* (Yüksek Lisans Tezi, Siirt Üniversitesi, 2022), 34-35.

¹⁹ Bu görüşün “Gözler o'nu idrak edemez” (En'âm 6/103) âyetiyle çeliştiği ifade edilmiştir. İbn Seyyidünnâs (ö. 734/1334), bu âyetin anlamı ile ilgili: “bu âyet, rü'yetullah'ın gerçekleştiği görüşüyle çelişmemektedir. Zira görme idraki gerekli kılmaz” diyerek yorumda bulunmuştur. Abdurrahim Arslan, *İbn Seyyidünnâs ve 'Uyünü'l-Eser* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2019), 125.

²⁰ Yavuz, “Mi'râc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30/132.

²¹ Nursî, *Sözler*, 711-712.

²² Nursî, *Sözler*, 726.

²³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm Cufî Buhârî, *Sahih-i Buhari* (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1979), “İman”, 299.

²⁴ Bediüzzaman Said Nursî, *Mesnevî-i Nuriyye*, trc. Abdülmecid Nursî (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 277.

²⁵ Ebû Hâmid Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, tahk. Abdullah el-Hâlidî (Beyrût: Dârü'l-Erkam, t.s.); Fahrüddin Râzî, *Mefatihü'l-Gayb* (Beyrut: t.y), 8/127.

Teâlâ'nın beden gözü ile müşahede edilmesinin imkân dâhilinde olmadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca mutasavvıfların böyle bir şeyi iddia etmediklerini zikretmektedirler.²⁶

Bazı âlimlere göre mi'râc uyanık halde beden ve ruh ile olmuştur. Yani Resûlullah mi'râca sadece ruhu ile değil, hem ruhu hem bedeni ile çıkmıştır. Sa'düddîn Teftâzânî (ö.792/1390), Kelâbâzî ve sonra gelen kelâmcıların çoğunluğu bu görüştedir.²⁷ Bediüzzaman'da bu düşüncededir. İmâm-ı Rabbânî (ö.1034/1624) mi'râcta Hz. Peygamber'in (s.a.v) rü'yetullah'a mazhar olduğunu *Mektubat* adlı eserinde şöyle ifade etmektedir: Resûlullah mi'râcına bedeni ile Hak Teâlâ'nın arzu ettiği yere kadar varmıştır. Burada Hz. Peygamber'e cennet ve cehennem gösterilmiştir. O makamda beden gözü ile rü'yetullah şerefine nail olmuştur. İşte mi'râc'ın bu ciheti Hz. Peygambere (s.a.v.) hastır.²⁸ Resûlullah mi'râc'ta götürüldüğü mekânlara yalnız rûh ile değil, bizzat hem ruh hem de bedeni ile götürülmüştür. Orada gördüklerini de beden gözüyle müşahede etmiştir. Fakat bu müşahede fânî dünya şartları içinde değil, bâkî âhîret koşulları içerisinde vuku bulmuştur.²⁹ İmâm-ı Rabbânî konuya şöyle açıklık getirmektedir: "Hz. Peygamber (s.a.v.), mi'râc gecesi zaman ve mekân dairesinden çıkıp imkân darlığından da azade olunca; bir anda ezel ve ebedi buldu. Başlangıcı ve sonucu bir noktada gördü. Hatta binlerce sene sonra cennete girecek olanları dahi cennette müşahede etti."³⁰

Ehl-i sünnet âlimlerinin birçoğu Hz. Peygamberin (s.a.v) rü'yetullah'a mazhariyetinin Allah'ın en büyük ni'meti olduğunu zikretmişlerdir.³¹ Bediüzzaman'a göre Resûlullah (s.a.v) çok büyük mertebelerden geçtikten sonra, ancak Allah'ın rü'yetine mazhar olmuştur. O, mi'râcta yedi kat göğü kat etti, birçok peygamberle sohbet etti, kürsiyi, arşı geride bıraktıktan sonra Sidretü'l-Münteha ve Kâbe Kavseyn'e, yani imkân ve vücub arası olan ilâhî visalin en mahrem yerine erişti sonsuz sırları gördükten sonra Hakk Teâlâ'nın'ın cemalini görme şerefine erdi.³²

Bediüzzaman, Resûlullah'ın (s.a.v) mi'râctan müminlere ebedi hayatın, cennetin ve rü'yetullah'ın armağanını hediye olarak getirdiğini şöyle zikretmektedir: Resûlullah, mi'râcta cenneti görmüş ve ebedi saadeti kesin olarak hakkalyakîn derecede yaşamış, cennetin varlığının müjdesini cinlere ve insanlara armağan olarak getirmiştir. Bu dünyada fânî ve geçici bir hayata sahip ins ve cin için böyle bir müjde ne kadar değerli olduğu ne kadar mutluluk verici olduğu anlatılamaz. Her kalp sahibi bir insan; cemal, kemal ve ihsan sahibi olan zata karşı muhabbet duyar. Demek sonsuz bir sevgiye lâyık ve rü'yete ve nihâyetsiz bir iştiyaka en layık bir celal ve kemal sahibi olan Allah'ın cennete rü'yetine mazhar olmak, en mutluluk verici ve hoş ve güzel bir meyvedir.³³

3.2. Âhîrette Rü'yetullah

İnsan yaratılış itibarıyla kendisini yoktan yaratana ve hadsiz nimetlerle besleyen, büyüten Rabbini tanımak ve görmeyi arzular eder. Bediüzzaman Said Nursi insanın fitraten Cenâb-ı Hakkı görmeyi çok arzu ettiğini şöyle ifade etmektedir: "İnsan fitraten bir çiçeği arzu ettiği gibi, baharı

²⁶ Serrâc, *Luma' fi't-Tasavvuf*, 511; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 360.

²⁷ Sa'düddîn Teftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi (Şerhu'l-Akâid)*, 307.

²⁸ İmâm-ı Rabbânî, *Mektubat-ı Rabbânî*, çev. Abdulkadir Akçiçek (İstanbul: Merve Yayın -Dağıtım, 1977), 1/308.

²⁹ Özgen, "İmâm-ı Rabbaniye Göre Rü'yetullah Meselesi", 49.

³⁰ İmâm-ı Rabbânî, *Mektubat-ı Rabbânî*, 1/609.

³¹ Şerafettin Gölcük, - Süleyman Toprak, *Kelâm*, 9. Baskı (Konya: Tekin Kitabevi, 2016), 481-482; Hasan Cansız, *Rü'yetullah Meselesi Çerçevesinde Kelâm-Bilim İlişkisi* (Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2018), 111.

³² Nursî, *Sözler*, 724-728.

³³ Nursî, *Sözler*, 724-726.

da ister. Bir bahçeyi istediği gibi, ebedî cennet’i de ister. Bir dostunu görmeyi çok istediği gibi, Cemil-i Zülcelal’i de görmeye müştaktır.”³⁴

Kalbinde muhabbet bulunan her insan, kemâl ve ihsan sahibi bir zâta karşı muhabbet duyar görmeyi arzu eder. Uğrunda ruhunu feda edecek kadar sevgi besler. Bir sefer görmeye bedel dünyasını feda etmeyi ister. Oysa mevcudattaki bütün güzellikler, kemal ve ihsanlar Allah’ın cemali, kemali ve ihsanı yanında hiç hükmündedir.³⁵ Bu sebepten İslâm âlimleri cennette Allah Teâlâ’yı görmenin en büyük bir nimet ve mutluluk olduğunu kabul ederler. Bediüzzaman da cennette en büyük nimetin ve saadetin rü’yetullah olduğunu şöyle ifade etmektedir:

“İman ve muhabbetullahın sonucu: Allah dostlarının ittifakıyla; dünyanın bin sene mesud, mutlu hayatı, bir saatine değmeyen cennet hayatı ve cennet hayatının dahi bin senesi, bir saat müşahedesine değmeyen bir kudsî, cemal ve kemal sahibi olan Allah’ın görülmesi sahih hadis ile ve Kur’an’ın nassıyla sabittir. Acaba dünyanın bütün güzellik ve kemalâtından binler derece yüksek olan cennet’in bütün mehasin ve kemalâtı, bir cilve-i cemali ve kemali olan bir zâtın rü’yeti, ne kadar mergub, merakaver ve şuhudu ne derece matlub ve iştihakaver olduğunu kıyas edebilirsen et.”³⁶

Cennette rü’yetullaha mazhar olan müminler manen sonsuz derecede terakki edecektir. *Risâle-i Nur*’da bir dua cümlesinde “Bize gösterdiğin nümûnelerin, gölgelerin asıllarını, membalarını göster, bizi makarr-ı saltanatına celb et. Bizi bu çöllerde mahvettirme, bizi huzuruna al bize merhamet et”³⁷ buyrulur. Bu cümle, bize cennet nimetleriyle dünya nimetleri arasında, asıl ile gölge arasındaki farkın derecesi kadar bir fark olduğunu ifade etmektedir. Bu husus o asıllardan istifade edecek inananlar için de böyle bir terakkinin söz konusu olduğuna işaret eder. Yani bu dünyadaki insan da âhirette göre, varlık mertebesi itibarıyla, bir gölge gibidir. İşte rü’yetullah’a mazhar olacak inananlar da sonsuz derecede terakki etmiş insanlardır.³⁸

Bediüzzaman “göz bir hassedir ki, ruh bu âlemi o pencere ile seyrederek.” sözüyle, ruhun başka âlemleri bu göze muhtaç olmadan da seyredebileceğine işaret eder.³⁹ Bunun en güzel örneği rüya hadisesidir. Yine Bediüzzaman, *Mesnevî-i Nuriye* adlı eserinde “Ruhu bedenine galib gelen evliyâullahın işleri, fiilleri, sürat-ı ruh ölçüsüyle cereyan eder”⁴⁰ der. Bilindiği gibi, cihet ve yön ancak beden için söz konusudur. Ruh için ön, arka, sağ sol gibi kelimeler kullanılmaz. O halde, ruh bedene galip olunca yön ve cihet devreden çıkar ve ruh, her tarafı aynı anda beraber müşahede edebilir. Nitekim Resûlullah (s.a.v), arkadan gelenleri de aynen öndekiler gibi rahatlıkla görürdü. Bir hadis-i şerifte şöyle buyurmuştur: “*Saflarınızı düz tutun; şüphesiz ben arkamda sizi görüyorum.*”⁴¹ Cennet ehlinin ruhları bedenlerine galiptir. Bir anda birçok yerde bulunabilirler. Ve yine cennet ehlinin görmeleri de bu dünyadakinden çok ileri bir seviyededir. Bu dünyada sadece maddî eşyayı müşahede edebilen kul, öldükten sonra melekleri de görmeye başlar. Buna bir de, rü’yetteki Hak Teâlâ’nın vuslat nuru eklendiğinde, o kâmil ruh, o esnada bir feyze gark olacak ve rabbini cihetten, mesafeden ve şekilden münezzehten bir keyfiyetle müşahede ederek mest

³⁴ Nursî, *Sözler*, 382.

³⁵ Mehmet Paksu, “Peygamberimiz Neden Mi’râca Çıktı”, *Beyan Dergisi* 44 (2002), 28.

³⁶ Nursî, *Sözler*, 808.

³⁷ Nursî, *Sözler*, 66.

³⁸ Sorularla Risale, “Hz. Mûsâ’nın (as) bu dünyada rü’yete mazhar olamayıp, Allah’ın dağa tecellisiyle baygın düşmesi mevzusu varken, cennette mü’minlerin rü’yete mazhar olmalarını nasıl anlamamız gerekiyor?” Erişim: 9 Haziran 2024, <https://sorularlarisale.com>.

³⁹ Nursî, *Sözler*, 36.

⁴⁰ Nursî, *Mesnevî-i Nuriyye*, 277.

⁴¹ Buhârî, *Sahih-i Buhari*, “Ezân”, 71-72; Müslim, *Sahih-i Müslim*, “Salat”, 125; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Beyrut: Beyrut: Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1988), “İmâmet”, 27.

olacaktır. Kalbi sayısız manevî zevklerin dolaştığı bir deryaya dönecek ve o abd, cennetten aldığı haz ile kıyaslanmayacak kadar ileri bir manevî zevki, Allah'ın rü'yetiyle tadacak, kendinden geçecektir. Bediüzzaman, vahdetü'l-vücut meşrebi için, "Tevhitte istiğraktır" der. Bu dünyadaki müşahede, işitme, yeme, içme hulasa her şey, ebedî âleme göre ancak gölge derecesinde kaldığı gibi, bu fâni dünyadaki istiğrak hâlinin esası da tariflere sığmaz bir yücelik ile rü'yetullah meselesinde ortaya çıkacaktır.⁴²

Bazı insanlar cehennemden kurtuluş isterken, bazıları cennete girmeyi arzu eder, bazıları da fitraten rü'yet-i cemali görmeye çok isteklidir. Bediüzzaman bunu şöyle ifade etmektedir: "Kur'an'a muhatap olan, arzuları ve istekleri çeşitli pek çok tabakalardır vardır ki; bir kısmı, ateşten necat istiyorlar; bir kısmı, cennet'e girmek istiyorlar; bir kısmı, rü'yete mazhar olmak istiyorlar."⁴³

Bediüzzaman, "En hakiki, en üstün, en tatlı lezzet rü'yetullah'a mazhar olmaktır. Dünyanın bin sene mes'udane/huzurlu-mutlu hayatı, bir saat hayatına mukabil gelmeyen cennet hayatının ve o cennet hayatının dahi bin senesi, bir saat rü'yet-i cemaline mukabil gelmeyen bir Cemil-i Zülcelal'in daire-i rahmetine ve mertebe-i huzuruna gidiyorsun."⁴⁴ Hem ondandır ki; hadiste geldiği gibi, cennet'te bir dakika rü'yet-i cemal-i İlahî, bütün cennet lezaizine faiktir"⁴⁵ der.

Bediüzzaman'ın nazarında, iman esaslarının her birinin ayrı ayrı pek çok belki hadsiz meyveleri olduğu gibi, tamamının birden çok meyvelerinden bir meyvesi, cennet, saadet-i ebediye ve biri de belki en tatlısı da rü'yet-i İlahiyedir.⁴⁶

Resûlullah'ın mi'râctan getirdiği meyvelerden bir tanesi cennet, bir diğeri ebedî saadet ve en tatlı olan meyvesi ise rüyet-i İlahiyedir. Yani Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etmektir.⁴⁷ Bediüzzaman'ın nazarında müminler manevî istidadına göre Hak Teâlâ'nın cemalini görmeye mazhar olacaklardır: O'nun ifadesiyle "Muhabbet-i İlahiyenin tecellisinde ve o şarab-ı muhabbetten herkes istidadına göre mest olacaktır." Bu makamdan da herkesin kendi istidadına göre feyiz alacağına işaret etmiştir. Hulasa, "cennet'te bir dakika rü'yet-i cemal-i İlahî, bütün cennet lezaizine faiktir." sırrının inkişafındadır ki "Vedud" ismine mazhar olan bazı Allah dostları, "cennet'i istemiyoruz. Bir lem'a-i muhabbet-i İlahiye, ebeden bize kâfidir" demişlerdir.⁴⁸

Sonuç

İnsanoğlunun yaratıcıyı görme arzusu fitrî bir gerçektir. Rü'yetullah meselesi, hicri ikinci asırdan beri Allah'ın ahirette görüleceğini kabul edenler ile bunu reddedenler arasında tartışılan bir konu olmuştur. Ehl-i sünnet âlimleri rü'yetin vaki olacağını ancak bunun keyfiyetinin bilinemeyeceğini kabul eder. Mu'tezile ise rü'yetin mümkün olamayacağını savunur. Bediüzzaman rü'yetullah meselesinde Ehl-i sünnet âlimler ile benzer görüştedir. O, müminlerin dünyada beden gözü ile rü'yete mazhar olamayacaklarını ancak âhirette mahzar olacaklarını kabul etmiş ~~eder~~ ve eserlerinde konuyu veciz bir şekilde incelemiştir. Hak Teâlâ'yı inkâr edenlerin ise

⁴² Alâeddin Başar, "Cennette rü'yet yani Allah'ı görme olacak mıdır?", Sorularla İslamiyet, Erişim: 9 Haziran 2024, <https://sorularlaislamiyet.com>.

⁴³ Bediüzzaman Said Nursî, *İşârâtü'l-İ'câz* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 63.

⁴⁴ Bediüzzaman Said Nursî, *Mektubat* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2016), 290.

⁴⁵ Nursî, *Sözler*, 777.

⁴⁶ Bediüzzaman Said Nursî, *Şualar* (İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1959), 70-71.

⁴⁷ Bediüzzaman Said Nursî, *Asâ-yı Musâ* (İstanbul: Rnk Neşriyat, 2009), 71.

⁴⁸ Nursî, *Sözler*, 777.

ne dünyada ne de âhirette rü'yetullaha mahzar olmalarının mümkün olmayacağını izah etmiştir. Kendisi *Risâle-i Nur* adlı eserlerinde rü'yetullah'ı büyük bir nimet, ihsan ve ikram kabul edip rü'yetullah'ın en yüksek bir hakikat ve saadet olduğunu zikretmiştir. Ayrıca eserlerinde; cennet ehlinin Allah'ın Cemalini gördükleri vakit, nefislerinin huzur ve sükûn bulacağını, Rab'lerinin rızasına kavuşmalarının mutluluğu olarak ebedi huzur ve saadete kavuşacaklarını beyan etmiştir.

Bediüzzaman rü'yetullah meselesinde Mu'tezilî düşünceye mensup âlimlerin akla gereğinden fazla önem vermeleri nedeniyle yanıldıklarını ifade etmiş ve diğer itikadî konularda olduğu gibi rü'yetullah meselesini de kitap ve sünnet çerçevesinde değerlendirmek gerektiğini savunmuştur.

Bediüzzaman'ın düşüncesinde, Hz. Peygamberin (s.a.v) mi'râca çıkartılmasının hikmetlerinden birisi rü'yetullah'a mazhariyettir. Resûlullah (s.a.v), mi'râcda, Cenab-ı Hakk'ın huzuruna varıp Allah'la sohbet şerefine nail olmuş, Onun cemalini müşahede etmiş, emirlerini alıp dünyaya geri dönmüştür.

Kaynakça

- Arslan, Abdurrahim. *İbn Seyyidinnas ve 'Uyûnü'l-eser*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2019.
- Arslan, Hulusî – Bozkurt, Mustafa. *Sistemik Kelâm*. Malatya: Yayın Matbaacılık Tic İşletmesi Basımevi, 2015.
- Ateş, Orhan. "İbaziyye'de Rü'yetullah". *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1/8 (2017), 68-85.
- Avcı, Metin. "Kitâbü't-Tevhîd ve Kitâbü't-Te'vîlât'ın Uyumu: Rü'yetullah Örneği". *Mezhep Araştırmaları* 16/2 (Güz 2023), 767.
- Batman, Mustafa Murat. "En'am 6/103 Ayeti Bağlamında Tefsirde Rü'yetullah Tartışmaları; Taberî, Zemaşerî ve Razî Tefsirleri Örneğinde Mukayeseli bir İnceleme". *Kalemname* 6/11 (Ocak-Haziran 2021), 133-151.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî. *Sahîh-i Buhârî*. 8 Cilt, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1979.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-beyân*. 8 Cilt. İstanbul: Mektebetü'l-Eser, 1339.
- Cansız, Hasan. "Rü'yetullah Meselesi Çerçevesinde Kelam-Bilim İlişkisi". Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2018.
- Fidan, Seval. *İsrâ Suresi Bağlamında Mescid-i Aksâ Ve İsrâ-Mi'râc Hadiseleri*. Yüksek Lisans Tezi, Siirt Üniversitesi, 2022.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *İhyâu ulûmi'd-dîn* 5 Cilt. tahk. Abdullah el-Hâlidî. Beyrût: Dârü'l-Erkam, t.s.
- Gölcük, Şerafettin – Toprak, Süleyman. *Kelam*. 9. Baskı. Konya: Tekin Kitabevi, 2016.
- B. Hanbel, Ahmed. *Er-Red ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye*. ed. Değş b. Şebîb el-Acemî. Kuveyt: Gheras, 2005.
- Hucvirî, Ali b. Osman. *Keşfu'l-mahcûb*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1996.

İbn Cevzî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim. *Hâdi'l-ervâh ilâ bilâdi'l-efrâh*. Mısır: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, ts.

İbn Manzur, Muhammed b.Mükerrem. *Lisânü'l-Arab*, 6 Cilt. Beyrut: y.y., 1997.

İdiz, Ferzande. "Sûfilere Göre Rü'yetullah Meselesi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43 (Nisan, 2012), 2468-2479.

İmâm-ı Rabbânî. *Mektubat-ı Rabbânî*. trc. Abdulkadir Akçiçek. İstanbul: Merve Yayın Dağıtım, 1977.

Kâdî, Abdülcebbar. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse Mu'tezile'nin Beş İlkesi*. trc. İlyas Çelebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.

Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed. *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*. Beyrut: y.y., 1413.

Kooçyiğit, Talat. *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989.

Koçyiğit, Talat. *Kur'an ve Hadîste Rü'yet Meselesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1974.

Kuşeyrî, Abdülkerîm. *Risâletü'l-Kuşeyrî*. Beyrut: Daru'l-Hayr, 1999.

Ma'irî, Ebû Ali Zeynuddîn Ali. *Sirâcü'l-kulûb ve İlâcü'z-zünûb*. Beyrut: 1310.

Matûridî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed. *Kitabü't-Tevhîd*. İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiye, 1979.

Mavil, Kılıç Aslan. "Bir Mu'tezile-Mâtüridiyye Tartışması -Rü'yetullah-". *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/2 (2014), 449-478.

Memiş, Murat. "Rü'yetullah Tartışmalarına Metodolojik Bir Bakış". *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 14/2 (Aralık, 2020), 47-104.

Meybudî, Ebu'l-Fazl Reşîdu'd-dîn. *Keşfu'l-esrâr ve uddetu'l-ebrâr*. 10 Cilt. ed. Ali Asgar Hikmet. Tahran: Emir Kebîr Matbaası, 1361.

Müslim, Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *Sahîh-i Müslim*. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955/1374.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb. *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988.

Nesefî, Ebu'l-Mu'în. *Tebssiratü'l-edille fî usûli'd-dîn*. haz. Hüseyin Atay. 2 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993.

Nursî, Bediüzzaman Said. *Asâ-yı Musâ*. İstanbul: Rnk Neşriyat, 2009.

Nursî, Bediüzzaman Said. *İşârâtü'l-İ'câz*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.

Nursî, Bediüzzaman Said. *Mektubat*. 2. Baskı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2016.

Nursî, Bediüzzaman Said. *Mesnevî-i Nuriyye*. trc. Abdülmecid Nursî. 2. Basım. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.

- Nursî, Bediüzzaman Said. *Sözler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *Şualar*. İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1959.
- Özgen, Mustafa. “İmam-ı Rabbaniye Göre Rü’yetullah Meselesi”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2012), 35-60.
- Paksu, Mehmet. “Peygamberimiz Neden Mi’râca Çıktı”. *Beyan Dergisi* 44 (2002), 28-40.
- Razi, Fahrüddin. *Mefatihü'l-Gayb*. 10 Cilt. Beyrut: y.y., t.y.
- Serrâc, Ebû Nasr. *Luma' fî't-tasavvuf*. Leiden: y.y., 1914.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b Cerîr b Yezîd. *Tefsîru't- Taberî Câmî'u'l-beyân 'an tevîli'l-Kur'ân*. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1988.
- Taftâzânî, Sa'duddîn. *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi (Şerhu'l-Akâid)*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 1982.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İsam Yayınları, 2010.
- Ubbâdî, Ebu'l-Muzaffer. *Kutbeddîn. Sufinâme*. neşr. Gulam Hüseyin Yusufi. Tahran: Ferheng-i İran, 1347.
- Yavuz, Salih Sabri. “Mi'râc”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/132-135. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 7 Cilt. İstanbul: Matbaaai Ebu Ziya, 1938.
- Yeşilyurt, Temel. “Rü'yetullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/311-314. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Web Sayfalarının Kaynakları**
- Başar, Alaaddin. “Cennette rü'yet yani Allah'ı görme olacak mıdır?” erişim: 9 Haziran 2024. <https://sorularlailamiyet.com>.
- SorularlaRisale, “Hz.Musa'nın (as) bu dünyada rü'yete mazhar olamayıp, Allah'ın dağa tecellisiyle baygın düşmesi mevzusu varken, cennette mü'minlerin rü'yete mazhar olmalarını nasıl anlamamız gerekiyor?” erişim: 9 Haziran 2024. <https://sorularlarisale.com>.

İslam Kelamında Cennet ve Cehennem (Risâle-i Nur Örneği)

Heaven and Hell in Islamic Thought: The Example of *Risale-i Nur*

Büşra TEMEL* & Sayin DALKIRAN**

* Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, temelbusra95@gmail.com;

**Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Uşak/Türkiye,
sayin.dalkiran@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6247-8187

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü – Article Type	Research Article/Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi – Date Received	07 May/ Mayıs 2024
Kabul Tarihi – Date Accepted	15 June / Haziran 2024
Yayın Tarihi – Date Published	25 June / Haziran 2024
Yayın Sezonu	June / Haziran

Volume 9 Issue 1

Atıf / Cite as: TEMEL, Büşra & DALKIRAN, Sayin. “İslam Kelamında Cennet ve Cehennem (Risâle-i Nur Örneği)”. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi – Katre International Human Studies Journal* 9/1 (June/Haziran 2024), 52-66. <https://doi.org/10.53427/katre.1479923>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/katre/policy>

Published by İstanbul İlim ve Kültür Vakfı / Istanbul Foundation for Science and Culture, İstanbul, Türkiye.

CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) /

This is an open access article under the CC BY-NC license

(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

İslam Kelamında Cennet ve Cehennem (*Risâle-i Nur* Örneği)

Büşra TEMEL & Sayin DALKIRAN

Öz

İmanın şartlarından biri de elbette ki ahirete imandır. İnsanoğlunun dünya hayatında varacak olduğu son durak ölümdür. Dünya hayatının bitişi olan ölüm her ne kadar bir son gibi gözüke de aslında sonsuz bir hayatın başlangıcıdır. Ölümden sonraki yaşam kabir hayatı, haşr, mahşer, mizan, sırat köprüsü, cennet ve cehennem gibi safhaları içinde barındırır. Cennet ve cehennem insanların en çok dikkatini celbeden, hakkında fikir sahibi olmak istediği konulardandır. İnsanlık, fitratı gereği yok olma düşüncesini kabullenmemiş ve her zaman içinde bulunan ebedi yaşam arzusunu devam ettirmiştir. Allah, hayatı dünya hayatı ve ahiret hayatı olarak iki bölüme ayırmıştır. Dünya hayatı fani, ahiret hayatı ise sonsuzdur. Allah-u Teâlâ, içinde bulunulan bu dünyayı ve üzerindeki yaşayan tüm varlıkları geçici süre için yaratmıştır. Ancak günü geldiğinde dünya ve dünyada yer alan tüm canlı ve cansız varlıklar yok olmaya mahkûm olacaklardır. Fani olan bu hayatı iyi değerlendirip, sonsuz hayatı vadeden ahiret için hazırlık yapmak her Müslüman'ın sorumluluğudur.

20. Yüzyılın ilim ve fikir dünyasındaki en önemli simalarından biri Said Nursî'dir. Fikirleriyle ve yazdığı eserlerle İslam dünyasını önemli ölçüde etkilemiştir. Osmanlı'nın son dönemleri ile cumhuriyetin ilk dönemleri arasında yaşayan bir âlim olması sebebiyle o döneme ilişkin problemlere çözüm aradığı görülmektedir. Yaşadığı dönem bütün dünyada özellikle ülkemizde hızlı ve köklü değişmelerin olduğu dönemdir. Bu dönemde İslâmı yeniden canlandırma niyet ve gayreti ile ortaya koyduğu eserler de temel Kelâmî problemlere de değinmiş ve çağın ilmî gelişmeleri ışığında onları açıklamaya çalışmıştır. Bu çalışmada onun "cennet ve cehennem" ile ilgili görüşlerine yer verilmeye çalışılmıştır. Bediüzzaman Said Nursi cennet ve cehennemle ilgili birçok hususu ele almıştır. Çalışmada sırasıyla cennetin ve cehennemin varlığı, ebediliği, yeri ve mahiyeti, Allah'ın görülmesi konuları ele alınmıştır. Said Nursî'nin bu konuları kendi üslubunca nasıl değerlendirdiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bediüzzaman Said Nursi görüşlerini çeşitli örneklerle detaylandırarak sıradan insanların da anlayabileceği bir üslupla Ehl-i Sünnet çizgisinde açıklamaktadır. Âhiret hayatının gaybi bir mesele olması ve aklın da bu konuda yetersiz kalmasından dolayı Bediüzzaman açıklama ve delillendirmelerini Kur'an ekseninde yapmıştır. Bu yüzden âhiretin varlığını delillendirmeye nakli delillerle başlamış, sonra akli delillerle bunları detaylandırmıştır. Âhiretin varlığını nizam ve hikmet, insanın fitratı, doğada yaşanan değişim ve dönüşümler, geçmiş Peygamberlerin bu konudaki ittifaklarını açıklayarak ve somut delillerle örneklendirerek açıklar. Bu hayatın ebediyen devam edeceğini ifade etmiştir. O'na göre hiçbir şey tamamen yok olup gitmez. Kafirlerin ebediyen cehennemde kalacağını ifade etmiş ve cehennemin varlığını da Allah'ın adaletinin gereği olduğunu söylemiştir. Cennetin ise Allah'ın lütfunun tecellisi olarak yaratıldığını ifade eder.

Said Nursî'nin bu görüşlerini ifade etmeden önce farklı kelamcılarının da görüşlerine yer verilmiştir. Said Nursi savunduğu görüşlerini aklın da temellendirme yoluna gitmiştir. Bu konuda birçok örnek mevcuttur. Bunlardan bir kısmına çalışmada yer verilecektir. Çalışma da tarama yöntemi kullanılmıştır. *Risale-i Nur*'da cennet ve cehennemin varlığı, rü'yetullah, cennet'in ve cehennemin ebediliği, cennetin, cehennemin yeri ve mahiyeti konuları üzerinde durulmuş ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Cennet, Cehennem, Bediüzzaman Said Nursi, Mükafat, Ebediyet

Heaven and Hell in Islamic Thought: The Example of *Risale-i Nur*

Abstract

Belief in the Hereafter is an essential requirement of faith. Death is the final destination of human beings in their earthly existence. Despite death being perceived as the termination of worldly existence, it actually marks the commencement of an eternal life. The life after death encompasses various stages, including life in the grave, resurrection, the day of judgement, the weighing of deeds, crossing the bridge, and the realms of heaven and hell. The topics of heaven and hell are highly captivating to individuals, who are eager to acquire further knowledge on the subject matter. Humanity, by virtue of its inherent characteristics, has consistently rejected the concept of extinction and has perpetually harbored a longing for eternal life. Life has been categorized by Allah into two distinct parts: worldly life and eternal existence in

the Hereafter. The temporal nature of worldly life contrasts with the everlasting nature of the Hereafter. The world and all its living beings were created by Allah Almighty for a finite duration. Nevertheless, when the day comes, the entire world and all entities, whether animate and inanimate, will inevitably face annihilation. Every Muslim has the duty to intelligently employ their earthly life and prepare themselves for the Hereafter, which promises eternal life.

Said Nursi, a prominent Muslim intellectual of the 20th century, exerted a substantial impact on the Muslim community by his profound views and writings. Living during the transition from the Ottoman era to the Republican era, he actively sought solutions to the challenges of his time. The era he resided in was characterized by swift and profound global transformations, particularly in Turkey. During this period, he produced works with the purpose and exertion to revive Islam. These works also addressed crucial theological issues and sought to elucidate them in the context of contemporary scientific advancements. This study aims to incorporate his perspectives on "heaven and hell". Bediuzzaman Said Nursi discussed various topics pertaining to the concepts of heaven and hell. The study examines the concepts of the existence, eternity, place and nature of heaven and hell, and the seeing of Allah. It aims to ascertain Said Nursi's assessment of these matters in his distinctive manner.

Bediuzzaman Said Nursi elucidates his perspectives comprehensively, employing many illustrations, in a manner accessible to the general populace, consistent with the Ahl al-Sunnah. Bediuzzaman based his explanations and proofs on the Quran, recognizing that reason is insufficient to comprehend the unseen nature of the afterlife. Consequently, he embarked on demonstrating the existence of the afterlife using transcendental evidence, and subsequently expounded upon these proofs with rational evidence. He elucidates the concept of the afterlife by expounding on the principles of order and wisdom, human nature, the dynamics of change and transformation in nature, the consensus among former Prophets on this matter, and by providing actual evidence through examples. He stated that this life will endure indefinitely. According to his perspective, nothing undergoes complete destruction. He stated that the unbelievers will remain in hell forever and argued that the existence of hell is necessary for the sake of divine justice. He claimed that heaven was created as a manifestation of God's grace.

The perspectives of various theologians were also considered prior to the expression of Said Nursi's views. Additionally, Said Nursi endeavored to rationalize his opinions. This topic is replete with numerous examples. A part of them will be incorporated into the investigation. The study employed the scanning method. In *Risale-i Nur*, the existence of heaven and hell, the vision of Allah, the eternity of heaven and hell, the place and nature of heaven and hell were all emphasized and evaluated.

Keywords: Heaven, Hell, Bediuzzaman Said Nursi, Reward, Endlessness

Giriş

Allah'a imandan sonra gelen inanç esaslarından biri bu konuyu da içine alan ahirete imandır. Bu inanç insanlığı daima fani dünyada salih amel işlemeye sevk eder ve kötülükten sakındırmada da büyük bir rol oynar. Modern çağda insanın ebedi hayatını kurtarmada en ideal ve mükemmel rehber olan *Risale-i Nur*, imanla ilişkili akla gelebilecek pek çok soruya cevap vermiş, bir çok meseleye çözüm bulmuş, mevzuları izah edip temellendirmiş, örneklendirmiş akıl ve kalpleri tatmin etmiştir. İnsanlık tarihinin elbette ki en önemli arzularından biri ebedi yaşama arzusu ile ebedi cennet hayatına nail olmak ve cehennemden kurtulmaktır. Bunun için de hiçbir insanın en ufak bir haksızlığa maruz bırakılmadığı, yapılmış olan iyi amellerin mükafatının verileceği ve kötü amellerin ise hesabının görüleceği zaman ve mekânın var olması aklen mümkündür. Böyle bir durumdan kaçmak katiyen mümkün değildir. Allah-u Teala insanları hesaba çekerken onların önlerine amel defterlerini koyacak ve hiçbir şekilde eşitsizlik yapılmadan tüm insanlar işlediği amelin hesabını verecek, suçlular cezalandırılırken iyiler de mükâfatlandırılacaktır. Sonuçta iyilikleri fazla olanlar cennete girerken kötülükleri fazla olanlar ceza mahalli olan cehenneme gideceklerdir.

Çalışmada Said Nursi'nin cennet ve cehenneme yönelik görüşlerini ve bu konuya yapmış olduğu katkılarını da inceleyerek, çağdaş bir kelâmcı olarak bu konuda Kelâm geleneği içerisindeki yeri de belirlenmeye çalışılmıştır.

Bediuzzaman Said Nursi'nin "cennet ve cehennem" konusunda yani ölümden sonrası gidilecek ebedi yurt olan cennet ve cehennemin ne olduğu, nasıl olduğu konusunda bağımsız bir

çalışmanın yapılmamış olması bizi böyle bir çalışmaya sevk etti. İlâhî dinlere ve bu dinlerin inanç esaslarına karşı inkârcı tutumlarının da son dönemlerde artması bizi bu çalışmaya sevk eden bir başka neden olmuştur. Özellikle Ateizm ve Deizm'in arttığı günümüzde bu tür akli ve nakli delillere ve inanç esaslarının yeniden gündeme getirilmesine ihtiyaç doğurmuştur.

Bu çalışmada tarama yöntemini kullanılarak *Risale-i Nur* külliyatında geçen cennet ve ceheennem nasıl tasvir edildiği, konunun nasıl ele alındığı, cennet ve ceheennem hangi yönlerine değinildiğini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

1. Cennetin ve Ceheennemin Varlığı

İslam alimlerinin çoğunluğuna göre cennet ve ceheennem şu anda mevcuttur. Bu görüşe karşıt bir görüş olarak cennet ve ceheennem ancak kıyametten sonra yaratılacağını ileri sürenler Cehmiyye, Mu'tezile ve Hariciler'den bir gruptur.¹

Mu'tezile ekolü akli ve nakli delillendirmelerle cennetin ve ceheennemin şu anda yaratılmamış olduğunu ileri sürmektedir. Onlara göre hesap gününden önce insanın yaratılmasında bir gaye ve amaç bulunmamaktadır. Bu görüşe temasla Razi (865-925) âyeti işaret ederek, cennet ve ceheennem halihazırda yaratılmadıklarını, Allah'ın cennet ve ceheennemi kıyamet koptuktan sonra yaratacağını bildirdiklerini ifade eder ve "Bu sebeple gökyüzünde cennetin; ceheennemin ise yeryüzünün derinliklerinde yaratılacak olmaları uzak bir ihtimal değildir"² diye ekler.

Cennet ve ceheennem şu anda inşa edildiğini ifade eden İbn Arabi (1165-1240), kıyamete kadar da inşasının süreceğini ifade etmiştir. Ona göre cennet ve ceheennem, ahalsinin salih amel ve kötü amelleriyle inşa edilmektedir.³

Ehl-i sünnet kalamcılarına göre cennet ve ceheennem halihazırda mevcuttur. Konuyla ilgili Kur'ân ve hadislerden deliller Ehl-i sünnet kalamcıları tarafından bizlere aktarılmıştır.⁴ Maturidi kalamcılarında biri olan İbn Hümam (1388-1457), cennet ve ceheennem halihazırda mevcut ve yaratılmış olduğunu ifade etmekte, cennet ve ceheennem yaratılmış olduğuna ilişkin Kur'ân'dan deliller getirmektedir.⁵ Bu ayetlerden bazıları ise şunlardır: Yüce Allah, "Rabbinizin mağfireti ve genişliği göklerle yer kadar olan ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennet'e koşun!"⁶ ve "Kâfirler için hazırlanmış olan ateşten sakının."⁷ buyurmuştur. Keza Mîraç hadisesinde de Peygamberimiz gelecekte yaşanacak olayları değil bizzat kendisinin gördüğü ve şahitlik ettiği sahneleri bize aktarmıştır. Ehl-i Sünnet kalamcısı olan Bediüzzaman Said Nursi de Kur'ân-ı Hakîm, peygamberler ve hassaten de Hz. Muhammed (s.a.v.)'in cennet ve ceheennemden haber verdiklerine temas eder ve cennet ve ceheennem var olduğuna ve ebedi bulunduğuna işaret eder.⁸

Said Nursi, iman esaslarının her birini aklen, mantıken izah ve isbat etmektedir. Her bir

¹ Bekir Topaloğlu, "Ceheennem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/ 228.

² Fahrettin Ebu Abdillâh Muhammed Bin Ömer Razi, *Tefsir'ul Kebir*, çev. Suat Yıldırım (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), 7/ 69.

³ Topaloğlu, "Ceheennem", 7/ 229.

⁴ Selim Özarlan, *İslam'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2013), 316.

⁵ Selim Özarlan, *Maturidi Kelamcısı İbn Hümam'ın Kelami Görüşleri* (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2003), 95.

⁶ Âl-i İmrân 3/133.

⁷ Âl-i İmrân 3/131.

⁸ Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler* (İstanbul: Envâr Neşriyat, 1985), 150.

iman esasının diğer inanç esaslarını da ispat ettiğini örnekleri ile izah eder. Ona göre altı iman esasının her biri diğer iman esaslarına delil teşkil eder. Bu noktada meleklerin varlığına işaret eden delillerin aynı zaman da cennet ve cehennemin de varlığına delil olduğunu şöyle ifade eder:

“Cennet ve cehennemin varlığına iman etmemizi gerektiren bir başka neden de şudur: Meleklerin varlığı ve kulluk görevlerini ispat eden bütün deliller ve sayısız gözlemler ve diyaloglar dolayısıyla ruhlar âleminin, gayb âleminin ahiret âleminin ve ileride cin ve insanlarla şenlendirilecek olan mutluluk yurdunun, cennet ve cehennemin varlıklarına işaret ederler. Özellikle Hazret-i Cebrail gibi, insanlarla görüşen Allah’a yakın melekler, sözü geçen âlemlerin vücutlarını hep birlikte haber veriyorlar. Görmediğimiz Amerika kıtasının varlığını, ondan gelenlerin haber vermesiyle bildiğimiz gibi, yüz tevatür kuvvetinde bulunan meleklerin haberi ile de ahiretin, cennet ve cehennemin vücutlarına o kesinlikle iman etmemiz gerekir. Ve öyle de iman ederiz.”⁹

Hiç yoktan insanı ve kâinatı yaratan, bu karmaşık yapıyı düzenli bir şekilde idare eden Allah’ın cennet ve cehennemi yaratması konusunda şüphe duymamak gerekir. Bu Allah’ın sonsuz kudretinin yanında elbette çok kolaydır. İnsana önem veren ve onu kendine muhatap kılan değerli bir varlık olarak yaratan Allah, insanın yaratılış amaçlarına ulaşabilmeleri için ihtiyaç duyduğunu onlara verir, onları terbiye eder ve egemenliği altına alır. Tüm bunların sonucu da büyük bir mahkeme ve sonsuz bir ahiret hayatıdır.

Cennet ve cehennemin yaratılmış olduğunu dile getiren Said Nursi, Mu’tezilenin hal-i hazırda yaratılmamış şeklindeki görüşlerini dile getirir ve şöyle der: “Cehennemin sonra yaratılacağını söylemeleri hal-i hazırda tamamen inbisat etmediğinden ve sekenelerine tam uygun bir tarzda gelişmediğinden yanlıştır ve ahmaklıktır.”¹⁰ Mu’tezile imamlarına karşın Said Nursi, cennet ve cehennemin şu anda mevcut olduğundan ve dünyaya olan münasabetinde bahseder. Bunun ise Yüce Allah’ın dünya’ya cennetten nûr, cehennemden de nâr ve harâret vermek suretiyle gerçekleştirdiğini ifade eder. Nursi, zıtlarla iç içe yaratılmış olan kâinatın Allah tarafından bu zıtlıklardan temizleneceğini; kötülüğün, şerrin, maddelerden zararlı olanlarının bir yöne çekilmek suretiyle cehennemin; iyilik, hayır ve faydalı maddelerin de diğer tarafa çekilmesiyle Cennetin donanımının ikmal edileceğini ifade eder.¹¹

Said Nursi eserlerinin pek çok yerinde ahiret inancından söz eder. Ancak şu risalelerinde hassaten üzerinde titizlikle durur: *Onuncu, Yirmi Sekizinci ve Yirmi Dokuzuncu Sözler*. Bu bölümlerde Cennet ve Cehennemin varlığı kendi ifadesi ile gayet katî bir surette ispat edilmiştir.¹²

Cehennemin sonradan yaratılacağını ifade eden Mu’tezile imamlarına karşın Nursi; cennetin ve cehennemin şu an mevcut olduğunu ve hatta dünyamızla ilişkili; Cenâb-ı Hakk’ın göğün ahirete bakan yıldızlarına kemâl-i hikmetiyle cennetten nur, cehennemden de nâr ve hararet verdiğini kaydeder. Said Nursi, zıtlarla iç içe yaratılmış olan kâinatı, ayırmak maksadıyla temizliğe uğrayacağını; kötülük, şer ve zararlı maddelerin bir tarafa çekilmesiyle cehennemin; iyilik, hayır ve faydalı maddelerin de diğer tarafa çekilmesiyle cennetin donanımının ikmal edileceğini ifade eder.

Cennet ve cehennemin kıyametin kopmasından sonra varlığının hasıl olacağı hususunda fikir birliğine varılmış, cennet ve cehennemin şu an ki varlığı konusunda daha önce de değinildiği

⁹ Bediüzzaman Said Nursî, *Şuâlar* (İstanbul: Envâr Neşriyat, 1988), 255-256.

¹⁰ Bediüzzaman Said Nursî, *Mektubat*, (İstanbul: Envâr Neşriyat, 2014), 10.

¹¹ Nursî, *Mektubat*, 31.

¹² Nursî, *Mektubat*, 32.

gibi İslam bilginleri farklı görüşlere sahiptir.¹³

Yukarıda bahsedilen delillerden de anlaşılacağı üzere, daha kabul edilebilir ve tutarlı olan görüş, Ehl-i sünnet'in görüşüdür. Cennet ve cehennem şu anda mevcut ve yaratılmış olduğu fikrini Kur'an-ı Kerim de desteklemiştir.

2. Cennetin ve Cehennemin Ebediliği

Cehmiyye'nin kurucusu, fikir babası Cehm b. Saffan; cennet ve cehennemde bulunanların uzun bir süre kaldıktan sonra nihayet bu halin bir gün muhakkak yok olacağı görüşündedir. Ona göre ezelde Allah'tan başka hiçbir varlık olmadığı gibi gelecek zamanda da O'nun zatı dışında başka hiçbir varlık olmayacaktır.¹⁴ Cehm b. Safvan'a göre cennet ve cehennem sonsuz değildir. Elbet her ikisinin de sonu gelecektir. Maturidi kelim ekolünün kurucusu olan Ebu Mansur Maturidi (853-944) ise bu görüşü reddeder. Buna sebep olarak da şu âyeti göstermektedir: "Âyetlerimizi yalanlayıp onlara karşı büyüklük taslayanlar. İşte onlar cehennemliklerdir. Orada temelli kalacaklardır."¹⁵

Cennet ve cehennem yok olacağını dile getiren bir diğer düşünür Ebu'l-Huzeyl el-Allaf'tır. O, cennet ve cehennem hareketsiz kalarak bir gün sona ereceği ve sükûn halinde varlıklarını sürdürecekleri görüşünü ileri sürmüştür.¹⁶ Harici ve Mu'tezile'nin diğer alimlerinin de görüşü oraya girenin bir daha oradan sonsuza kadar çıkamayacağı yönündedir. İbnu'l-Arabî et-Taî'ye göre cehennem'e girenler orada azap görecekler ve sonrasında ise tabiatları değişerek narî (ateşsel) bir tabiatları olacaktır. Tabiatları cehennem uygun hale geleceğinden cehennemden lezzet dahi alabileceklerdir.¹⁷

İslam literatüründe ki konu ile ilgili olarak ileri sürülen görüşler dört maddede toplanmaktadır.

1. Cehenneme giren kişi sonsuza kadar orada kalır ve azap görür.¹⁸
2. Cehennemlikler sonsuza kadar orada kalırlar, ancak bir süre azap çektikten sonra zamanla bağımsızlık kazanarak acı duymayacak hale gelirler.¹⁹
3. Mümin kullar çıkınca kâfirlerin azabı uzun süre devam etse de sonsuz olmayacaktır, bir gün muhakkak son bulacaktır.²⁰
4. Müminler cehennemden çıkacak ancak kâfirlerin azabı ebediyen sürecektir.²¹

Bu dört temel maddeden Haricîler'e ve Mu'tezile'ye ait olan ilk görüş, günahlarından dolayı bir süreliğine cehenneme girecek olan müminleri de içine aldığından, Ehl-i sünnet'in tamamı ile bazı Şîî âlimleri tarafından uygun görülmemiş, reddedilmiştir.²²

¹³ Metin Yurdagür, "Bekâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/359.

¹⁴ Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâil b. Ebi Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî el-Basrî, *Mağâlâtü'l-İslâmiyyîn ve i'htilâfû'l-muşallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beirut: El-Mektebetü'l-Asliyye, 1990), 2/168.

¹⁵ Araf 7/36.

¹⁶ El-Eş'ari, *Mağâlâtü'l-İslâmiyyîn ve i'htilâfû'l-muşallîn*, 167.

¹⁷ Ebü Mansûr el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 118.

¹⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Azap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/302-309.

¹⁹ Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, nşr. M.S.Kilanî (Beirut: Daru Sa'b, 1975), 1/62.

²⁰ Yavuz, "Azap", 4/302-309.

²¹ Beyyine 98/6; Bağdâdî, *el-Fark*, 118 vd; Şehristânî, *el-Milel*, 1/62.

²² Yavuz, "Azap", 4/302-309.

Abdülkahir el-Bağdadi'nin (975-1037) de içinde olduğu genellikle kelâm kitapları ve konuyu ele alan farklı eserlerin büyük bir kısmı, tüm Ehl-i sünnet âlimlerinin ve ümmetinin cehennem azabının ebediliğini benimsemiş olduğunu kaydetseler de bu isabetli bir görüş olmayacaktır. Zira aralarında İbn Abbas, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin de olduğu yaklaşık sekiz sahabe ve tabii ve onların ardından gelen nesillerden önemli bir kısım âlimler ile İbn Teymiyye (1263-1328) ve onun yolunu takip edenlerden meydana gelen bir grup âlim, bir gün cehennem azabının sonlanacağını kabul etmişlerdir. Bunlardan bazılarına göre azapla birlikte cehennem de yok olacaktır. Bazılarına göre de cehennem boş kalacaktır.²³

Azabın ebedi olduğu yönünde görüş bildirenlerin dayanakları, Kur'ân-ı Kerîm'de sık sık geçen "ebediyet" veyahut "uzun zaman" manasına gelen "huld" kavramı, bu kavramında üç âyette "ebeden" kaydıyla tekit edilmesi, azabın süreklilik arz edeceğini ve orada ölümün olmadığını bildiren âyetler ve bu hususları tasdik eden hadislerdir. Görüşün savunucularına göre kafirler bir gün muhakkak azaptan kurtulacak olursa haklıyla haksız ve iyiyle kötü arasında bir ayrım yapılamamış olur. Buna binaen azap ve ceza müeyyidesi de büyük ölçüde zarar görür. Adalet ilkesi gereğince, kişiyi azaba sevk eden küfür ve inkâr günahı insan ömrüne müteakip kısa bir dönem işlenmiş olduğu halde uhrevî cezanın sonunun olmaması suç ve cezayı dengeleme açısından şüphelerin doğmasına sebebiyet vermiştir. Meseleyi çözüme ulaştırmak için suç ve ceza dengesinin nicelikte değil keyfiyette aranmasının gerektiği yönünde beyan edilen yorum da tatmin edememektedir. Ancak Bediüzzaman konuyu kendine has üslubuyla yeniden ele almıştır:

"Fâni dünyada kısa bir hayat geçiren insan, gerçek bir adaletin gerçekleşmesine mazhar olamaz ve olamıyor. Belki, bir büyük mahkemeye bırakılıyor. Zira, gerçek adalet ister ki, şu küçük insan, şu küçüklüğü nisbetinde değil, belki işlediği suçun büyüklüğü, niteliğinin ve görevinin büyüklüğü oranında ödül alsın ya da ceza görsün. Geçici olarak yaratılan şu fani dünya ebediyet için yaratılan insan hususunda öyle bir adalet ve hikmeti sağlamaktan çok uzakta kalacaktır. Elbette adalet sahibi, sonsuz güzellik ve hüküm sahibi olan Allah'ın ebedi bir cennet ve cehenneminin olması kaçınılmaz bir gerçek olacaktır."²⁴

Beşerî adalet mekanizmaları elinden geldiğince haklı ile haksızı birbirinden ayırmaya gayret etse de mutlak adaleti sağlayamamaktadır. Kısacık ömürde insanlar arasında ki adaleti sağlamak pek kolay olmamaktadır. Bunun sebebi bazı insanların yaptıklarının bedelini ödemediği ya da karşılığını alamadan bu Dünya'dan göç etmiş olması ya da insanların elinde bulunun bu adalet terazisinin kişilerin zaaf ve çıkarları doğrultusunda düzgün çalışmamasıdır. Bunlardan dolayı Dünya bu adaleti sağlamaktan çok uzaktır. Dünya'dayken çeşitli sebeplerden sağlanamayan bu adaletin ahirette Adil olan Allah'ın sağlayacağı muhakkaktır. O'nun büyük mahkeme sonucu sonsuz bir cennet ve cehenneminin olması kaçınılmazdır. Bediüzzaman Said Nursi cennet ve cehennemın sonsuz olacağına dair görüşünü eserlerinin pek çok yerinde belirtmiştir.

Nursi, eseri olan Yirmi Sekizinci *Lema'nın* On Dokuzuncu nüktesinde kısa bir soru cevapla Cehennemın ebediliğinin adalet gereği olduğunu ifade eder. Soru ve cevap kendi ifadesi ile aynen şöyledir:

"Sual: Kısa bir zamandaki küfre mukabil, hadsiz bir zaman Cehennemde hapis nasıl adalet olur?"

Elcevap: Sene 365 gün hesabıyla, bir dakikada katl, yedi (7) milyon sekiz yüz seksen dört (884) bin dakika hapis iktizası kanun-u adalet iken, bir dakika küfür bin katl hükmünde olduğundan, yirmi

²³ Abdulkâhir Bağdâdî, *Usulü'd-din*, thk. Ahmed Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 238.

²⁴ Nursî, *Sözler*, 106.

sene ömrünü küfürle geçiren ve küfürle ölen bir adam, kanun-u adaletle, elli yedi (57) trilyon iki yüz bir (201) milyar iki yüz (200) milyon sene, beşerin kanun-u adaletiyle hapse müstehak olur. Elbette فِيهَا أَبَدًا adalet-i İlâhî ile veçh-i muvafakati bundan anlaşılıyor.

Birbirinden gayet uzak iki adedin sırr-ı münasebeti şudur ki: Katl ve küfür, tahrip ve tecavüz olduğu için, gayre tesirat yapar. Bir dakika katl, lâakal, zahiri adete göre, onbeş sene maktulün hayatını selbeder, onun yerine hapse girer. Bir dakika küfür, bin bir esmâ-i ilâhiyeyi inkâr ve nukuşlarını tazyif ve kâinatın hukukuna tecâvüz ve kemâlâtını inkâr ve hadsiz delâil-i vahdâniyeti tekzip ve şehadetlerini reddetmek olduğundan, kâfiri, bin seneden ziyâde esfel-i sâfilîne atar, خَالِدِينَ de hapseder.”²⁵

Hâkim olan Allah, ahiret hayatında suçluları mutlaka ayrı konuma koyacağını birçok âyette açıklamaktadır. Bu açıdan iyi ile kötü olanın farklı imkanlarda, farklı neticelerle karşılaşacağına dair şüphe yoktur. Kur’ân’ın da içinde bulunduğu tüm semavî kitaplarda yer alan bu temel hükmü yok sayan yorum isabetsiz bir yorum olacaktır. İslâm inancına göre ilâhî ruhun üflenmesiyle değer kazanan insanın sonsuz saadeti ancak Allah’ın rızasına kavuşmak, O’na muhatap olabilmek, O’nun cemâlini görebilmekle gerçekleşir. Cehennemdeki insan bir gün azaptan kurtulacak dahi olsa kutsal âlemin dışında kalmak gibi büyük bir cezadan kurtulamayıp aksine şayet ölürse cennette ebedîleşenlerin karşısında yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Yücelerin yücesiyle ebediyete kadar beraber olmaktan, O’nun rahmet ve cemâl âleminde yer almaktan daha büyük bir saadet tasavvur edilemeyeceği gibi bundan mahrum olmaktan da daha büyük ceza düşünülemez.

3. Cennetin, Cehennemin Yeri ve Mahiyeti

Cennet ile cehennemin şu anda var olduğu fikrini savunanlar, nerede olduklarıyla ilgili çeşitli görüşler dile getirmişlerdir. Genellikle cennet ve cehennemin semada olduğu yönünde olsa da özel olarak semanın dördüncü, altıncı katında ya da yedi semanın üzerinde ve Arş’ın altında olduğuyla ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Kur’ân-ı Kerîm’e bakıldığında cennetin yeri hususunda net bir bilgi bulunmasa da örneğin Zariyat Suresi’nde bulunan şu âyetlerden çıkarımlarda bulunarak bir sonuca ulaşılabılır. Bu âyet Cennetin gökte olduğunu gösteren bir delil olarak kabul edilmiştir:

“Ve gökte de rızkınız ve sizlere vaad edilen şeyler vardır. İşte o göğün ve yerin Rabbine kalem olsun ki o (size vaadedilen) herhalde sabittir, sizin söz söyley olmanız gibi (bir hakikattir).”²⁶

Âyette geçen “vaat edilen şeyler”de ki maksadın cennet ve cehennem olduğu yönünde görüş beyan edilmiştir. Cennetin yukarıda arşın altında, cehennemin ise aşağıda arzın altında olduğu yönündeki düşünce çok sayıda taraftar toplamıştır. Diğer yandan cennet ve cehennemin yerinin bilinmediğini, ahiretin varlığının şu anda mevcut olup cennet ile cehennemin orada yer aldığını söyleyenler de vardır. Erzurumlu İbrâhim Hakki, cehennemin bambaşka ve şaşkınlık verici bir düzen içinde arzın derinliklerinde olduğu yönünde bir görüşü savunmuştur.²⁷

Kur’ân-ı Kerîm, cenneti insanın anlayacağı bir biçimde ve örneklendirerek genişliği ve durumu hakkında şu şekilde betimlemektedir: “Rabbimizin bağışlamasına ve takva sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun!”²⁸ Razi bu âyeti şu şekilde tefsir eder: “Gökler ve yer kadar geniş” ifadesindeki kasıt cennetin çok geniş olduğunun bir

²⁵ Risale-i Nur Enstitüsü, “ Yirmi Sekizinci Lem’a.” Erişim 1 Haziran 2024, <https://kulliyat.risaleinurenstitusu.org/lemalar/yirmi-sekizinci-lem-a/275>.

²⁶ Zâriyât 51/22-23.

²⁷ Erzurumlu İbrahim Hakki, *Mârifetnâme* (İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2003), 16-17.

²⁸ Al-İmran 3/133.

ifadesidir. Çünkü bize göre en geniş şey yer ile göklerin arasındır.²⁹ İlgili âyetle alakalı müfessirlerin büyük bir kısmı şu yorumda birleşirler: Gökler ve yer kumaş gibi yayılıp birbirine ulaştığında cennetin enine bir ölçüsü olur. Uzunluğunu ise ancak Allah bilir.³⁰

Evrendeki sınırsız ve müthiş enginlik günümüz teknolojiyle ortaya konan yadsınamaz bir gerçektir. Cennetin ucu bucağı olmayan genişliğine ve cennetteki köşklere sanki yıldızları seyrediyormuşçasına bakılacağına ilişkin açıklamaları mecazi anlamlara yormanın yanlış olacağı görülmüştür. Nitekim yerküre ile güneş arasındaki mesafe, evrenin enginliği ile kıyaslandığında hiçbir şey değildir.³¹

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan cehennem ile ilgili âyetlere bakıldığında cehennemin yapısından ziyade onun işleyişi yani azabın ne şekillerde gerçekleştirileceği konu edinilmiştir. Fakat münafıklık yapan kişilerin cehennemde en aşağıda bulunan tabaka da olacağını³² ve cehennemin yedi kapısının bulunduğunu³³ ifade eden âyetlerle cehennemdeki “dar mekân”dan bahseden âyet³⁴ ve “derin kuyu” demek olan hâviyeden söz eden âyetlerde cehennemin yapısı hakkında bazı bilgiler verildiği görülmektedir.

Bediüzzaman cehennemin yeri ile alakalı şu görüşlerini ortaya koyar: Ona göre dünya, senelik hareketiyle, gelecekte haşir için toplanılacak meydanın çevresinde daire çizmektedir. Cehennemin arzın merkezinde ve altında olması, hem arzımızın içi olan mağma, hem de arzımızın bir yıllık dönüşünden hasıl olan büyük dairenin altı olarak anlaşılmaktadır. Görülmemeleri ve hissedilmeyişlerinin sebebi perdeli ve ışısız ateş olmalarıdır. Dünya'nın seyahat ettiği büyük mesafede o kadar çok mahluk var ki, nuru olmadıkları için görünmemektedirler. Ayın nuru çekildiğinde vücudunu nasıl kaybediyorsa nuru olmayan küreler, yaratıklar, gözümüzün önünde bulunur fakat biz onları göremiyoruz. Cehennem iki tanedir. Birisi küçük, diğeri ise büyüktür. Ancak ilerleyen zamanda küçük cehennem de büyük cehenneme dökülüp, ondan bir menzil olacaktır; ayrıca cehennemin bir bölümünün de çekirdeğidir. Dünyanın içindeki Cehennem-i Suğra dediğimiz sıcaklık, yüzeye yakınlığa başladıkça okyanus ve denizler alttan ısınmaya başlıyor. Son demlerde dünya düzleşecek ve haşir meydanı tamamen ortaya çıkacaktır. Merkezdeki Cehennem-i Suğra da Cehennem-i Kübra'ya dönüşecektir. Yani dünya, küçük Cehennem'i büyük Cehennem'e teslim ediyor. Ancak şuan günümüzde küçük cehennem, büyük cehenneme ait bazı vazifeleri yapmaktadır.³⁵

Said Nursî ortaya attığı bu görüşlerini şöyle delillendirir: Yeraltı ilmine göre, genellikle her otuz üç metre kazıldığında, sıcaklık bir derece artar. Demek, merkeze kadar Dünya'nın yarıçapı, altı bin küsur kilometre olduğundan, iki yüz bin sıcaklık derecesini içine alan, yani iki yüz defa dünya ateşi şiddetli ve peygamberimizden rivayet edilen söz ve emirlere uygun bir ateş bulunuyor. Ahiret âlemine ait mekanları görebilmek ve gösterebilmek için iki seçenek vardır. Bunlardan birisi kâinatı küçülterek iki il derecesine getirmektir veya gözlerimizi yıldızlar kadar büyütme suretiyle görebilmektir. Ahiretteki mekanların bu Dünya'daki gözlerimizle görülemeyeceği aşikârdır.

²⁹ Fahrettin Ebu Abdillâh Muhammed Bin Ömer Razi, *Tefsîrul Kebir*, terc. Suat Yıldırım (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), 7/ 68.

³⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), 2/424.

³¹ Seyyid Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'an* (Beyrut: Daru's-Suruk, 1992), 6/3492.

³² Nisâ 4/14.

³³ el-Hicr 15/44.

³⁴ el-Furkân 25/13.

³⁵ Nursî, *Mektubat*, 30.

Ancak, bazı rivayetlerin işaretleriyle, ahiretteki cehennem bu dünyamızla münasebettardır. Yazın kavurucu sıcaklık sanki cehennemden bir esinti gibidir.³⁶

Bediüzzaman'ın burada sunduğumuz görüşlerini özetle verecek olursak şunları ifade edebiliriz: Coğrafya ilminin yapmış olduğu araştırmalar neticesinde ulaştıkları sonuç, her otuz üç metrede sıcaklığın bir derece arttığıdır. Öyleyse merkeze kadar kazıldığında rivayet edilen ateş uygun bir sıcaklık olacağı görülmektedir. Onu gözlerimizle görebilmemiz için ya gözlerimizi büyütmemiz ya kâinatı küçültmemiz gerekir. Her ikisi de mümkün olmayacağından dünyadaki gözlerimizle ahiret alemini göremeyiz. Ancak cehennemın dünyamızla bir ilişkisi vardır. Nursî dünyanın ateş birimini bin derece olarak kabul eder. Bu sıcaklığın her otuz üç metrede bir derece artacağını söyler. Dünyanın yarıçapı olan 6378 kilometre ile çarpıldığında yaklaşık olarak iki yüz bin dereceye yakın bir ateşin olacağını hesap edilir. $6378/33 = 193$; $193 \times 1000 = 193.000$ gibi bir rakam ortaya çıkar.

Ebu Hureyre'den yapılan bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.) Cehennem'in sıcaklığı ile alakalı şöyle buyurur:

“Yaktığımız ateş var ya, bu cehennem ateşinin yetmiş cüzünden bir cüzdür!”

(Yanıdakiler): “Zaten bu ateş, vallahi (asileri cezalandırmaya ahirette) yeterliydi.” dediler. Aleyhissalâtu vesselâm:

“Cehennem ateşi öbürüne altmış dokuz kat üstün kılındı. Her bir katın harareti, bunun mislindedir.”³⁷

Hadiste ifadesini bulan bu sıcaklığın yaklaşık 200 bin derece olduğu kanaati ileri sürülmüştür ki, Bediüzzaman'ın düşüncesi de bu istikamettedir.

İslam'ın temel kaynakları olan âyet ve hadislerde de cennet ve cehennemın şu anda var olduğu, cennetin yücelerde ve arşın altında, cehennemın ise en aşağılarda bulunduğu ifade edilmektedir. Ehl-i sünnet itikadına göre; cennet ve cehennem yaratılmışlardır ve şu an mevcuttur. Mu'tezile kelamcılarının çoğuna göre cennet ve cehennem yaratılmamıştır. Kıyamet koştuktan sonra yaratılacaktır.³⁸ Cennet ve cehennem Mi'raç gecesinde Resul-i Ekrem Efendimize gösterilmiştir. Bir şeyin gösterilebilmesi için olması gerekmektedir. Allah'ın çok geniş bir mülkü vardır. Büyük cehennem Allah'ın uygun gördüğü yere yerleşecektir.

4. Rüyatullâh / Allah'ın Görülmesi

Allah'ın görülmesi meselesi İslam'ın ilk dönemlerinden beri farklı görüşlerin ileri sürüldüğü bir konu olmuştur. Alimlerin bazıları ilgili âyet ve hadislerde geçen kavramların herhangi bir açıklamaya ihtiyaç olmaksızın açık olduğunu, bu nedenle Allah'ın görülebileceğini ifade ederken, bir kesim ise Arap dilinin yapısı bakımından söz konusu kavramların açık olmadığını dolayısıyla bu konuda açıklamaya ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.

Âyetlerdeki kavramların açık olup olmamasına bağlı olarak Ehl-i sünnet uleması da farklı görüşler irad etmiştir. Kavramların açık olduğunu düşünen bazı alimler nakli dayanak göstererek ve aynı zamanda elzem olan vücud delilini de göz önüne alarak müminlerin ahirette Allah'ı

³⁶ Nursî, *Mektubat*, 30-31.

³⁷ Buhârî, “Bed'ü'l-Halk”, 10; Müslim, “Cennet”, 29 (2843); Muvatta, “Cehennem” 1 (2, 994); Tirmizî, “Cehennem” 7 (2592).

³⁸ Topaloğlu, “Cehennem”, 7/228; Dönmez, “Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Bağlamında Ahiret Aleminin”, 73-74; Mahsum Taş, *Zemahşeride Mutezilenin Beş Temel Esası* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 92.

Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi – Katre International Human Studies Journal

göreceğini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla Allah'ı görmek naklen sabit ve aklen mümkündür.³⁹ Bu sebebe binaen sahabe, tabiin başta olmak üzere birçok Müslüman âyet ve hadislerde yer alan açık hükümlere istinaden rü'yetin gerçekleşeceği fikri etrafında birleşmişlerdir.⁴⁰ Konuyla ilgili Ehl-i sünnet'in dayandığı âyetlerden ikisi ve yorumları şunlardır:

1. "Yüzler (vardır) o gün terütazedir, Rablerini göreceklendir."⁴¹

Yoruma gerek olmaksızın âyetin manası gayet açıktır. Mü'minler cennette Rablerini göreceklendir.

Konuyla ilgili diğer âyet ise şudur:

2. "Hayır! Onlar şüphesiz o gün Rablerinden (O'nu görmekten) mahrum kalmışlardır."⁴²

Burada ilk bakışta Allah'ın görülemeyeceği düşünülse de âyetin öncesiyle bağdaştırıldığında bu ifadeyi Allah; inkâr edenler ve kafirler için kullanmış ve bu kişilerin Rablerini görmekten mahrum olacaklarını ifade etmiştir.

Âyetten de anlaşılacağı üzere ahirette Rabb'ini görmekten mahrum olacak olanlar sadece kafirlerdir. Mü'minler bu nimetten mahrum kalmayacaklar ve bu büyük nimetin ve daha sayısız birçok nimetin yüzlerine verdiği sevinçle Rabb'lerini göreceklendir.⁴³ İbn Teymiyye'ye göre de Allah'ın ahirette görülmesi aklen mümkündür, çünkü görülmesinin şartı varlığıdır. Cenâb-ı Hakk'ın da varlığı kat'i olduğuna göre O'nun da görülmesi gerekir.⁴⁴ İmam Maturidi de Allah'ın ahirette görüleceğini, bu görmenin hakikatinin ise kavranamayacağını söyler.⁴⁵ Aynı zamanda rü'yet hadisesinin hesap günü olan kıyamet halleriyle ilgili olduğunu bu nedenle bunu anlatmaya kalkışmanın mantıksız olduğunu ifade eder.⁴⁶

Bunlara ek olarak rü'yetullahın akli bilgilerle de ispatlanabileceğini Eş'ariyye kelamcıları kabul etmiştir. Kıyamet gününde kafirlerin Allah'ı görüp görmeyeceği hususunda Ehl-i sünnet alimleri arasında anlaşmazlık vardır.⁴⁷ Şia itikadında Allah'ın dünyada ve hatta ahirette de görülme ihtimali ilim ve Kur'ân verilerine göre mümkün gözükmemektedir.⁴⁸

Nursi da Ehl-i sünnet görüşüne uygun olarak rüyetullahın tahakkuk edeceği görüşündedir. Bir münasebetle şöyle der:

"Ey Musa'nın kavmi! Nasıl olur da Allah'tan korkmazsınız? Oysa taştan kayadan ibaret olan dağlar bile onun yüceliği karşısında un ufak olup yerle bir hale geldi. Ve sizden ahz-ı misak için üstünüzde Tur dağı tuttuğunu, hem rabbini görme isteği hadisesinde dağın paramparça olduğunu bilip ve buna şahit olduğunuz halde, hangi cesaretle Onun haşyetinden titremeyip kalbinizi katılık ve kasavette bulunduruyorsunuz?"⁴⁹

³⁹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yayınları, 2002), 127-129.

⁴⁰ Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 172.

⁴¹ Kıyame 75/22-23.

⁴² Mutaffifin 83/15.

⁴³ Talat Koçyiğit, *Kur'an ve Hadiste Rü'yet Meselesi* (Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 7.

⁴⁴ Temel Yeşilyurt, "Rü'yetullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/312-313.

⁴⁵ Ahmet Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009), 232.

⁴⁶ Muhammed Ebu Zehra, *İslam da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, çev. Hasan Karakaya- Kerim Aytekin (İstanbul: Hisar Yayınları, 2017), 208.

⁴⁷ Yeşilyurt, "Rü'yetullah", 15/312-313.

⁴⁸ Ebu Cafer Muhammed bin Ali bin Babavehy el-Kumni, *Risaletü'l-İtikadi'l-İslamiyye* (Şii İmamiyye'nin İnanç Esasları), çev. E. Ruhi Fırlı (Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978), 19.

⁴⁹ Nursî, *Sözler*, 339.

Risale-i Nur'da rü'yetullah ile ilgili yukarıda yer alan bu kısımda konuyla ilgili bahsinde daha çok Allah'ın haşmeti, azameti üzerinde durulmuş dağ bile paramparça oluyorken insanların nasıl bu büyüklük karşısında tepkisiz kalabildiğini hayretle karşılamıştır. Said Nursi, Kur'ân'ın icazından söz ederken rü'yetullah konusuna da satır arası temas eder. Ona göre Kur'ân-ı Kerîm, herkes istediğini içinde bulabilsin diye neyi başaracaklarını belirtmemiştir. Az söz söyler ki, sözü uzun olsun. Muhataplardan bazılarının temel gayesi ateşin azabından kurtulmayı sağlamaktır. Bazıları ise yalnızca cenneti düşünür. Bir kısmı da sonsuz mutluluğu ister. Bir kısım, sadece Allah rızasına taliptir. Bir kısım, Allah'ın cemalini görmeyi gaye edinir. Ve böylece, bunun gibi pek çok yerlerde, Kur'an sözü serbest bırakır, genel olsun. Ezberler, mânâların çoğunu ifade edebilsin. Kısa keser, tâ herkesin hissesi bulunsun. İşte der, neye kurtuluş bulacaklarını tayin etmiyor. Sanki sessizce der ki: “Ey Müslümanlar, müjde size! Ey Allahtan korkup emir ve yasaklarını titizlikle dinleyen, sen Cehennemden kurtulursun. Ey âşık, sen Allah'ın cemalini görmeye erişirsin.”⁵⁰

Bediüzzaman Said Nursi bu kısımda da insanların cenneti kazanıp cehennemden kurtulmayı istediklerini belirtmiştir. O Allah'ın görülemeyeceğini iddia edenlerin aksine Rü'yetullah'ın insanların emellerinden biri olduğunu ve bunun gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Bu konuda Ehl-i sünnet alimlerinin görüşünü benimsediği görülür. Cennete girmek isteyenlerin bir kısmının amacı ateşten kurtulmak, diğer bir kısmının isteği ise cennete kavuşmaktır. Rü'yetullah ise cennette verilecek olan nimetlerin elbette en büyüğü olacaktır.

Miracı konu edinen Bediüzzaman Said Nursi şu ifadelerinde işi rü'yetullaha getirir ve şunlara temas eder: İnsan, evrenin kıymetli bir meyvesi ve her şeyi sanatla yaratan Allah'ın nazlı sevgilisidir, Miraç hadisesiyle bu durum gün yüzüne çıkmıştır. Küçücük bir yaratık aciz ve zayıf bir şuur sahibi olan insanı, Miraç ile makamların en yükseğine çıkararak, evrenin tüm varlıklarının üstünde bir övünme makamı verir. O kadar büyük bir coşku veriyor ki, tarif edilemez. Çünkü, basit ve sıradan olan bir ere, “Sen mareşal oldun” denilse çok memnun olur. Halbuki, ölümlü, zayıf, konuşan bir canlı olan yoklukla daima karşı karşıya kalan insana, birden “Sonsuz, sürekli bir cennette, Rahmân'ın merhametinde ve hayal hızında, ruhun genişliğinde, kalbin bütün arzularında, görünen ve görünmeyen alemlerde gezintiye çıkıp dolaşabileceğin gibi, sonsuz mutluluk yeri olan alemde Allah'ın cemâlini de görebileceksin” denildiği zaman, alçalmamış bir insanın ne kadar derin ve ciddî bir sevinç ve mutluluğu kalbinde hissedebileceğini hayal edebilirsin.⁵¹

İnsan mahiyeti ve potansiyeli ile yeryüzündeki birçok canlıdan farklı bir varlıktır. Özellikle ruhî melekeleri, akıl ve idrak gücü, ilim öğrenme ve ilerleme potansiyeli onu yaratılışının başından itibaren özel bir varlık kılmıştır. Verilen bu değer bu kadarıyla da kalmamış Miraç hadisesiyle taçlandırılmıştır. Cebrail'in bile bir noktadan sonra ilerleyemediği yolda Hz.Peygamber tek başına devam etmiştir. Ve sonunda rü'yet hadisesi gerçekleşmiştir. Aslında sadece bu olay bile insana verilen değeri göstermeye yeterlidir. Aciz olan insan çok yüksek bir makama Allah'ın makamına çıkmıştır. Elbette insan bundan çok mutluluk duyar. Allah insana değer verir ancak bu değerinde elbet kıymetinin bilinmesi gerekir. Ve insanlar bu cihette bir sınava tabii olurlar. Sürekli ayrılık ve yoklukla, fanilikle imtihan edilen ve bunu başarıyla tamamlayan kullara ebedi cennet ve cennette rüyet-i cemale erişecek olmanın müjdesinin verilmesi onu çok mutlu eder. Sonuç olarak rü'yet cennette gerçekleşecektir. Bu da Allah'ın insanlara vereceği sayısız güzellik ve nimetlerden

⁵⁰ Nursî, *Sözler*, 529.

⁵¹ Nursî, *Sözler*, 794.

biridir. Konuyla ilgili Bediüzzaman incelediğimiz görüşlerden farklı olarak sadece Allah'ın görüleceğini aktarmakla kalmamış bunun insan üzerinde oluşturacağı sonsuz mutluluğu psikolojik açıdan da ele almıştır.

Sonuç

Sonsuz bir mutluluğun simgesi haline gelen cennete kavuşma arzusu müslümanlar için güzel bir motivasyon kaynağı olmuş ve Müslümanların dünya'da yaşanan birçok zorluk ve sıkıntılara göğüs germesini ve büyük bir fedakârlık göstermesini sağlamıştır. İslam tarihinde ki ilk İslâm Şehitleri Sümeyye - Yâsir ailesi ve onların bu kutlu yolda çektiği çile ve azaplardan günümüze kadar İslâm dünyasında yaşanan tüm mücadelelerde cennet fikrinin önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir.

Bir müminin dünya'da ki temel gayesi ve hedefi Allah'ın rızasını kazanmak ve O'nu memnun etmektir. Allah'ın lütfu ile cennete ve cennette ki en güzel nimet olan cemâlullaha kavuşmak ve aynı zamanda azaptan kurtulmaktır.

Dünya'da ve âhirette insanı mutluluğa ulaştıracak olan tek yol; insanı yoktan yaratan ve onu en iyi şekilde bilen Allah'ın tarih boyunca peygamberler aracılığıyla gönderdiği ilahi mesajların doğrultusunda çizilmiş olan yoldur. Kur'an, insanları cehennemden kurtararak cennete ulaştırabilmeyi amaç edinmiştir. Çünkü Kur'an'ın gönderilmesinin temel maksadı insanlığı bu çukurdan çıkararak hidayete ulaşmasını sağlamaktır. Kur'an'ın üslubu cehennem ile ilgili sakındırıcı bir tarzdadır. Emirleri ve yasakları dinlemeyenlerin hüsrana uğratılacaklarını bildiren Kur'an, bizleri bu konuda ikaz etmiştir. Dünyada yaşanan süre boyunca devam eden ödül ve ceza elbette âhîret hayatında da sürecektir. Bu âlemde ödül den kasıt sayısız nimetlerle dolu olan cennet; cezanın karşılığını ise cehennemde sürdürülecek olan yaşam oluşturmaktadır. Yapılan her türlü davranışlara karşı ödül ya da ceza verilmektedir. Ödül insanların yaptıkları güzel, faydalı işler karşılığında verilirken ceza ise kötü davranışlara karşı onlara engel olmak suretiyle ve onların davranışlarını düzeltmek amacıyla kullanılır. Kişinin hem bedenini hem de ruhunu etkileyen bir unsurdur.

Rü'yetullah, cennetin ve cehennemden yaratılmış olup olmadığı, ebediyeti, yeri ve mahiyeti, konuları kelamcılar arasında tartışılmıştır. Bu tartışmalar sonucunda birbirinden farklı fikirler ortaya konmuştur. Allahın görülmesi hususunda Ehl-i sünnete göre Allah cennette görülecektir. Konuyu âyetlerle delillendirmiştir. Fakat görülemeyeceğini savunanlarda mevcuttur. *Risale-i Nur*'da Allah'ın görüleceği hatta insanın bundan büyük mutluluk duyacağı ve cennette ödüllerin en büyüğü olacağı ifade edilmiştir. Ehl-i sünnet cennet ve cehennemden şuan yaratılmış ve mevcut bulunduğu görüşünü savunur. Bediüzzaman Said Nursi'de bu görüşü destekleyen ifadelerde bulunmuştur. Eserlerinde bu konuya sıklıkla değinmiş ve farklı misaller vererek anlatmaya gayret etmiştir. Bu düşüncesiyle Cehmiyye, Mutezile ve Hariciler'den ayrılmaktadır. Çünkü onlar cennet ve cehennemden var olmalarının ancak kıyametin kopmasının sonucunda gerçekleşeceğini söylemektedirler. Sonsuzluk konusuna gelince de İslam alimleri cennet ve cehennemden ebediyetini savunanlar arasında yer almaktadırlar. Ancak azabın ebediliği kişinin kendisine göre amelini göre değişecektir. Cennetin ebediyen bulunacağı aşikardır ancak Allah'ın gazabı rahmetini geçmeyeceğinden azap mü'min kullar için ebedi olmayacak fakat kafirler için cehennem ve azabı ebediyen devam edecektir. Bediüzzaman Said Nursi'ye göre beşerî adalet mekanizmaları elinden geldiğince haklı ile haksızı birbirinden ayırmaya gayret etse de mutlak adaleti sağlayamamaktadır. Hakiki adaletin gereği insan küçüklüğüne göre değil günahının

büyüklüğüne göre ya görevinin büyüklüğüne göre ödül ya da ceza almasıdır. Ancak şu fâni dünya, ebediyet için yaratılan insan hususunda öyle bir adalet ve hikmeti sağlamaktan çok uzaktır. Elbette, Âdil olan Allah'ın sürekli bir cehennemi ve ebedî bir cenneti bulunacaktır.

Sonuç olarak âhiret ve âhiret halleri ile alakalı Ehl-i sünnet kelamcılarıyla Bediüzzaman Said Nursi'nin görüşleri arasında bir farklılık olmadığı ifade edilebilir. Onu diğer kelamcılardan ayıran şey ise görüş ve düşüncelerini kendine has bir üslupla asrın idrakine uygun bir tarzda, naklin ışığında akli delillerle anlaşılır ve etkileyici bir biçimde açıklamasıdır.

Kaynakça

Dönmez, Semra. “Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Bağlamında Ahiret Alemi”. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007.

Ebu Zehra, Muhammed. *İslam da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*. çev. Hasan Karakaya- Kerim Aytekin. İstanbul: Hisar Yayınları, 2017.

El-Bağdâdî, Ebû Mansûr el-Bağdâdî. “*Eel-Fark Beyne'l-Fırak*” “. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: TDV Yayınları, 1991.

El-Kumni, Ebu Cafer Muhammed bin Ali bin Babavehy el-Kumni. *Risaletu'l-İtikadi'l-İslamiyye*, (Şii İmamiye'nin İnanç Esasları). çev. E. Ruhi Fığlalı. Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.

Eş'ari, Ebu'l-Hasan Ali bin İsmail. *Makalatu'l-İslamiyyin ve İhtilafı'l-Musallin*. tThk.

Hakkı, Erzurumlu İbrahim. *Mârifetnâme*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2003.

Kılavuz, Saim. *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997.

Koçyiğit, Talat. *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*. Ankara: TDV Yayınları, 1998.

Koçyiğit, Talat. *Kur'an ve Hadiste Ru'yet Meselesi*. Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.

Kutub, Seyyid Kutub. *Fi Zilali'l-Kur'an*. Beyrut: Daru's-Suruk, 1992.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitabü't-Tevhid*. çev. Bekir Topaloğlu., Ankara: İsam Yayınları, 2002.

Muhammed Muhyiddin Abdulhamid., Beyrut: El-Mektebetu'l-Asliyye, 1990.

Nursi, Bediüzzaman Said. *Asâ-yı Mûsâ*. İstanbul: Envâr Neşriyat, 1993.

Nursi, Bediüzzaman Said. *Mektubat*. İstanbul: Envâr Neşriyat, 2014.

Nursi, Bediüzzaman Said. *Sözler*. İstanbul : Envâr Neşriyat, 1985.

Nursi, Bediüzzaman Said. *Şuâlar*. İstanbul: Envâr Neşriyat, 1988.

Özarslan, Selim. *Maturidi Kelamcısı İbn Hümam'ın Kelami Görüşleri*. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2003.

Özarslan, Selim. *İslam'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013.

Razi, Fahrettin Ebu Abdillâh Muhammed Bin Ömer. *Tefsirul Kebir*. çev. Suat Yıldırım. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.

Risale-i Nur Enstitüsü. “ Yirmi Sekizinci Lem’a”. Erişim 1 Haziran 2024. <https://kulliyat.risaleinurenstitusu.org/lemalar/yirmi-sekizinci-lem-a/275>

Şehristani, Abdulkerim. *el-Milel ve'n-Nihâl*, nNşr. Muhammed Seyyid Kilanî., Beyrut : Daru Sa'b.

Taş, Mahsum. “*Zemaşeride Mutezilenin Beş Temel Esası*”. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Topaloğlu, Bekir. “Cehennem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/ 228. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Yavuz, Yusuf Şevki . “Azap”., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/ 302-309. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yeşilyurt, Temel. “Rü'yetullah”., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*., (Erişim 22 Nisan 2024), <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruyetullah>.

Yurdagür, Metin. “Bekâ”., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/359. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

İslâm'a Göre Tesettürün Bazı Hikmetleri

Some Wisdoms of Veiling According to Islam

Hüseyin YÜREKLİ

Doktora Öğrencisi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
İzmir/Türkiye, huseyinyurekli20@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2899-644X

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü – Article Type	Research Article/Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi – Date Received	18 May/ Mayıs 2024
Kabul Tarihi – Date Accepted	20 June / Haziran 2024
Yayın Tarihi – Date Published	25 June / Haziran 2024
Yayın Sezonu	June / Haziran
Volume 9	Issue 1

Atıf / Cite as: YÜREKLİ, Hüseyin. “İslâm'a Göre Tesettürün Bazı Hikmetleri”. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi – Katre International Human Studies Journal* 9/1 (June/Haziran 2024), 67-83. <https://doi.org/10.53427/katre.1486224>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediğı teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/katre/policy>

Published by İstanbul İlim ve Kültür Vakfı / Istanbul Foundation for Science and Culture, İstanbul, Türkiye.

CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) /
This is an open access article under the CC BY-NC license
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

İslâm'a Göre Tesettürün Bazı Hikmetleri

Hüseyin YÜREKLİ

Öz

Giyim-kuşam, insanın yaratılışından itibaren mevcudiyetini koruyan, bölgeden bölgeye farklılık gösteren ve insanlara ait olan bir olgudur, insanlar birçok sebepten dolayı elbiseleri kullanmıştır. İslâmiyet, kendisinden önceki din, kültür ve medeniyetlerde yer alan giyim-kuşam anlayışını geliştirmiş ve kurucu metinlerinde örtünme konusunu çok boyutlu olarak ele almıştır. İslâm literatüründe giyim-kuşam, “*libâs, humâr, sevb, cilbâb, hicâb*” kavramları ile dile getirilmesine rağmen örtünme deyince aklımıza gelen ilk kavramlardan birisi de “*tesettür*” olmuştur. Tesettür, lugat mânası itibarıyla “*örtünmek*” anlamına gelirken; insanın fitrî, tabii, örfî, dinî, ahlakî, ruhî, ferdî, içtimâî vb. bir sebebe dayalı olarak bedeninin bazı bölgelerini örtmesini ifade etmek için kullanılan bir terim olagelmıştır. İstilah olarak ise “erkek veya kadının İslâm dinine göre örtmesi ve koruması gereken yerlerini maddî ve manevî olarak örtmesi ve muhafaza etmesi” demektir. Müslümanlıkta, her emir ve yasağın hem hükümleri hem de hikmetleri bulunmaktadır. Bundan dolayı tesettür, tarihsel süreç boyunca Müslüman ilim adamları tarafından fikhî hükümler ve hikmetler bağlamında birçok disiplin açısından detaylı olarak incelenmiştir. İslâm âlimleri, tesettürün hikmet ve maksatlarını tespit ederek bunlarla ilgili birçok eser kaleme almıştır. Bu mütevazî çalışma, tesettürün bazı hikmetlerini kendinden önceki kaynaklardan yararlanarak öz bir şekilde işlemeyi planlamaktadır. Araştırmamız, iki ana bölümden oluşmaktadır, birinci bölümde insanın varoluşundan İslâm'ın doğuşuna kadarki zaman diliminde tesettürün kökeni ve tarihçesine değinilmiş, ilk defa tesettürün tezahürlerinin Hz. Âdem ve Havvâ'da görüldüğü belirtilmiş, diğer din, kültür ve medeniyetlerin örtünme anlayışı hülâsa olarak aktarılmıştır. İkinci bölümde ise tesettürün fitrî olup olmadığı tartışılmış, tesettürün bireye ve topluma bakan bazı yönleri işlenmiş, onun insanın üstünlüğüne, Esmâ-i hüsnâya ve Allah'ın mülkiyet hakkına bakan kimi hikmetlerine temas edilmiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde, tesettürün insanın fitratı ve iç dünyasına uygun olduğu çıkarımına varılmıştır. Ayrıca bu bölümde, çalışmanın diğer bölümlerinde elde edilen bulgular kısaca özetlenmiştir. Çalışmamızda sosyal bilimlerde kullanılan literatür taraması, açıklama, karşılaştırma, örnekleme ve tümdengelim gibi bazı metotlar kullanılmıştır. Temel kaynak olarak Kur'ân-ı Kerim ve hadis kitapları kullanılırken, ikincil kaynak olarak ise tesettürün hikmetlerini ele alan eserlerden yararlanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tesettür, Hikmet, Örtünme, Başörtüsü, İslâm

Some Wisdoms of Veiling According to Islam

Abstract

Clothing is a phenomenon that has been present since the creation of humans, exhibits diversity across different geographical areas and is an integral part of human identity. People have used clothes for various purposes. Islam has developed the understanding of clothing that existed in previous religions, cultures, and civilizations and has addressed the matter of covering in a multi-dimensional manner in its foundational texts. In Islamic literature, although clothing is expressed with various terms such as “*libâs, humâr, sevb, cilbâb, hicâb*”, the primary notion is associated with covering or “*tesettur*” (veiling). Technically, it refers to “the act of individuals, regardless of gender, concealing and safeguarding the specific body parts mandated by Islam, encompassing both physical and spiritual aspects.” In Islam, each command and prohibition has both legal judgments and underlying wisdom. Therefore, tesettur has been examined in detail by Muslim scholars from diverse disciplines in the context of legal rulings and wisdom throughout history. Islamic scholars have authored many works to identify the wisdom and purposes of veiling. The objective of this modest investigation is to succinctly discuss the wisdom of veiling using the available sources. It consists of two main parts. It emphasizes that the first manifestations of veiling were observed in Adam and Eve, and summarizes the understanding of covering in other religions, cultures, and civilizations. The second section of the discussion examines the naturalness of veiling, explores many facets of tesettur in relation to individuals and society, and briefly discusses the wisdom behind human superiority, the divine names (Asma al-Husna), and God's ownership rights. The conclusion suggests that tesettur is harmonious with human nature and the inner world. In this section, a concise summary of the findings from the previous sections of the study is provided. The paper employs methods used in social sciences, such as literature review, explanation, comparison, example, and deductive reasoning. The Qur'an and hadith literature serve as primary sources, whilst secondary sources encompass works that specifically discuss the wisdom of tesettur.

Keywords: Tesettur, Veiling, Hijab, Wisdom, Covering, Headscarf, Islam

Giriş

İslâm düşüncesine göre kâinatı yoktan var eden yüce yaratıcı sonsuz kudret, ilim, hüküm ve hikmet sahibidir, her şeyi yerli yerinde ince ölçüler koyarak en güzel şekilde yaratmış,¹ abes ve boş iş yapmamıştır.² Onun yarattığı her şey, ya doğrudan doğruya zatı itibariyle güzeldir ya da sonuçları itibariyle güzel ve hayırlıdır.³ Bu nedenle Allah'ın bütün sözleri, fiilleri, emirleri ve nehiyeleri; adalete, ilme ve hikmete tamamen uygun düşmektedir. Allah'ın kullarına emir ve yasak ettiği hususlarda da birçok hikmetler ve maksatlar bulunmaktadır. Tesettür de Kur'ân ve Sünnet'te temas edilen mevzulardan biri olması sebebiyle onun da çok sayıda hikmetleri mevcut bulunduğu ifade edilmiştir.

Tesettür, “s-t-r (سْتَر) kökünden “tefe’ul (تَفَعُّل)” vezninde bir mastardır, sözlükte “örtünme, giyinmek, perdeleme, bir şeyin içinde ya da arkasında gizlenmek, kendisiyle diğerleri arasında engel koymak”⁴ anlamlarına gelmektedir. İslâmî bir terim olarak ise “erkek veya kadının İslâm dinine göre örtmesi ve koruması gereken yerlerini maddî ve manevî olarak örtmesi ve muhafaza etmesi”⁵ demektir.

Kur'ân-ı Hakîm'de doğrudan veya dolaylı olarak tesettürden bahseden birçok âyet yer almaktadır.⁶ Meselâ, A'raf sûresi 22. âyette, insanın fitratında bulunan örtünme ve haya olgusuna temas edilmiş, Hz. Âdem ve Hâvva'nın şeytanın tuzağına düşerek yasak meyveyi yemeleri sonucunda mahrem yerlerinin görüldüğü ifade edilmiş ve onların edep yerlerini ağaç yapraklarıyla örtmeye çalıştıkları belirtilmiştir.⁷ Buna ek olarak A'raf sûresi 26. âyet, bazı Cahiliye Araplarının Ka'be'yi çıplak olarak tavaf etmeleri üzerine nâzil olmuş ve onların özelinde bütün insanlığa giyim-kuşama ilgili mesajlar vermiştir. Âyet, giyinmenin edep yerlerini gizlemek ile süslenmek olmak üzere iki temel amacından bahsetmiş ve “takva elbisesi” ifadesiyle örtünmenin özünün takva olduğuna vurgu yapmıştır.⁸

Tesettürün fikhî hükmüne delil olarak gösterilen Âhzab sûresi 59. âyet, bizzat Resul-i Ekrem'e (s.a.v) hitap edilerek başlamaktadır. Âyette, Hz. Peygamber'in başta kendi hanımları ve kızları olmak üzere bütün mü'min kadınlara, “celâbîb” adı verilen ve bütün vücudu örten dış elbiselerini evden çıktıklarında üzerlerine giymelerini söylemesi istenmektedir.⁹ Âyette geçen “*Celâbîb* (جَلْبَابِ)” ifadesi, *cilbâb* (جَلْبَاب) kelimesinin cem' halidir. Bu kelime, sözlükte “çekmek, getirmek, toplamak, birleştirmek, toplanmak” manâlarını ihtivâ eden “c-l-b (جَلَب)” kökünden

¹ Hucurât suresinde yer alan “Allah, alîm (her şeyi en ince ayrıntısına kadar bilen) ve hakîmdir (hikmet sahibidir ve her şeyi yerli yerince yapandır)” mealindeki âyette bu hususa dikkat çekilmiştir (el-Hucurât 49/8).

² Bediüzzaman Said Nursî, “Yani, “Hâlık ve Rezzâk, Ondan başka yoktur. Zarar ve menfaat, Onun elindedir. O hem Hakîmdir, abes iş yapmaz” cümleleriyle bu noktaya işaret etmiştir. Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler* (İstanbul: Söz Basım-Yayın, 2012), 45.

³ *Risale-i Nur* Külliyyatında geçen “Evet, kâinattaki her şey, her hâdise, ya bizzat güzeldir, ona hüsn-ü bizzat denilir; veya neticeleri cihetiyle güzeldir ki, ona hüsn-ü bilgayr denilir” tümcesi buna örnektir. Nursî, *Sözler*, 314.

⁴ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beirut: Dâru Sâdır, 1414/1993), “str”, 4/343.

⁵ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'ân* (*Kur'an Kavramları Sözlüğü*), çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), 480; H. Yunus Apaydın, “Tesettür”, *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40/538.

⁶ Mustafa Kara, “Kur'ân-ı Kerîm'in Tesettüre Bakışı [The Qur'an's View on the Veiling]”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi – Şırnak University Journal of Divinity Faculty 10/23* (December 2019), 684-717.

⁷ *Kur'ân Yolu* (Erişim 15 Haziran 2024), el-A'raf 7/26.

⁸ Kara, “Kur'ân-ı Kerîm'in Tesettüre Bakışı”, 694-695.

⁹ el-Ahzâb 33/59.

iştikak etmiştir¹⁰ ve terim olarak ise “kadının, görünen el, yüz ve ayaklar dışındaki bedenini tamamını örten dış elbise” anlamına gelmektedir.¹¹

Konuyla ilgili Nûr sûresi 31. âyette ise mü’min kadınlara bakışlarını harama karşı kısımları, ırzlarını korumaları, görünmesi zaruri olan (el, yüz ve ayak dışında) zinetlerini yabancı erkeklere göstermemeleri ve “humur(حُمُر)” adı verilen başörtülerini yakalarının üzerine salmaları emredilmektedir.¹² “Hımâr(حِمَار)” sözcüğü, âyet metninde geçen “humur” ifadesinin tekil halidir. Bu kelime, Arap dili sözlüklerinde “örtmek, gizlemek, saklamak” anlamına gelen “h-m-r” kökünden türemiştir,¹³ ıstılah olarak ise “kadının baş ve boynunu örten ve yakasına kadar uzanan başörtüsünü”¹⁴ ifade etmek için kullanılmıştır.

Kur’ân-ı Kerim’de geçen mezkûr âyetlere ek olarak Kutlu Peygamber (s.a.v) ve onun güzide sahabilerinden nakledilen birçok hadis rivâyetinde tesettür öğretisi ve başörtüsü uygulamasından detaylı bir şekilde bahsedilmektedir.¹⁵ Bu sebeple İslâm ümmetinin çoğunluğu, İslâm’ın ana kaynaklarında yer alan kadınlara ve erkeklere yönelik olan tesettür öğretisinin varlığını kabul etmiş ve asr-ı saadet’ten günümüzü kadar Müslüman erkek ve kadınlar arasında tesettür uygulaması mevcudiyetini korumuştur. İslâm fıkıhçıları, tesettürün kitap, sünnet ve âlimlerin icmâ’ ile sabit olan kesin bir emir olduğuna parmak basmış¹⁶ ve kadın ile erkeğin gözlerini haramdan korumaları ve İslâm’a göre avret mahali olan¹⁷ yerlerini namahremlerinin yanlarında örtmeleri hususunda görüş birliğine varmışlardır.

Bununla beraber bazı kimseler tesettürün akla, fitrata, medeniyete, bilime ve hürriyete uygun olmadığını öne sürmüş ve tesettürün hiçbir mantikî yönünün bulunmadığını iddia ederek onun bilhassa kadınlar için esaret olduğunu söylemişlerdir.¹⁸ Bu bağlamda söz konusu iddialara cevap olarak tesettürün hikmetleri ve maksatları, İslâm âlimleri tarafından tespit edilmiş ve bunlarla ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. Biz de bu çalışmamızda selef ulemânın birikimlerinden ve diğer bilimsel çalışmalardan yararlanarak tesettürün hikmetlerini hülâsa bir şekilde ele almayı amaçladık.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, “clb”, 1/268-269.

¹¹ Abdurrahman Ensari, *Hicab ve Zina Ayetlerinin Yorumunda Ortaya Çıkan Problemler* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2004), 13-16; Kara, “Kur’ân-ı Kerim’in Tesettüre Bakışı”, 693; Apaydın, “Tesettür”, 40/538.

¹² Nûr 24/31.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, “hmr”, 4/254-256.

¹⁴ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur’ân*, “hmr”, 362.

¹⁵ İsmail Hakkı Ünal, “Hadislere Göre Kadının Örtünmesi”, *İslâmiyât* 4/2 (Nisan-Haziran 2001), 53-68.

¹⁶ Tesettürün hükmü ile ilgili Din İşleri Yüksek kurulunun neteice kısmı şu şekildedir. “Gerek erkeklerin ve gerekse kadınların gözlerini haramdan korumaları, kadınların, vücudun el, yüz ve ayakları dışında kalan kısımlarını, aralarında dinen evlilik câiz olan erkekler yanında, vücut hatlarını ve rengini göstermeyecek nitelikte bir elbise (örtü) ile örtmeleri, Başörtülerini, saçlarını, başlarını, boyun ve gerdanlarını iyice örtecek şekilde yakalarının üzerine salmaları, dinimizin, Kitap, Sünnet ve İslâm âlimlerinin ittifakı ile sabit olan kesin emridir. Müslümanların bu emirlere uymaları dini bir vecibedir.” <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/Karar/2471/tesettur-ile-ilgili-karar> (Erişim 20 Haziran 2024).

¹⁷ Suat Erdem, bu konuyu ele aldığı çalışmasında şu sonuca ulaşmıştır: “Avret, erkek ve kadının vücudunda örtülmesi gereken ve başkasının bakmasının haram olduğu uzuvlar anlamına gelmekte olup, erkeğin edep yerlerinin; kadının ise yüzü, iki eli ve ayağı hariç diğer tüm uzuvlarının avret olduğunda ittifak bulunmaktadır. Erkeğin uyluk kısmının, kadının ise iki el, yüz ve ayağının avret olup olmadığına ise ihtilaf bulunmaktadır. Fıkıhçıların çoğunluğunun görüşü erkeğin göbük ile diz kapağı haricindeki uzuvların; kadının ise iki el, yüz ve ayağının avret olmadığı yönündedir.” Suat Erdem, “İslâm Fıkıhında Tesettür”, *Ekev Akademi Dergisi* 19/64 (2015), 274.

¹⁸ Bediüzzaman Said Nursî, tesettürle ilgili kaleme aldığı yirmi dördüncü lem’anın başında “Medeniyet-i sefihe ise Kur’an’ın bu hükmüne karşı muhalif gidiyor. Tesettürü fitrî görmüyor “Bir esarettir” diyor.” cümleleriyle tesettüre muhalif olan bu kimselerin varlığından bahsetmiştir. Bediüzzaman Said Nursî, *Lem’alar* (İstanbul: Söz Basım-Yayın, 2012), 317.

1. Tesettürün Tarihçesi

İnsanoğlunun, ilk çağlardan beri hayatını sürdürmek için birtakım maddî ve manevî ihtiyaçları bulunmaktadır. Barınma, beslenme, inanma, ibadet etme ve giyinme beşerin temel gereksinimlerindedir. Bu sebeple giyinme ihtiyacının ve kültürünün, beşer tarihi kadar kadîm olduğu söylenilebilir. Nitekim “İnsan nasıl giyinmeye başladı?” ya da “İnsanlar neden giyinir?” soruları; din adamlarının, ilahiyatçıların, psikologların, sosyologların ve filozofların ilgisini çekmiş ve onlar bu soruların cevabını bulmaya çalışmışlardır. Onlar, giyinme ve örtünmenin kökeni ile ilgili söz konusu soruları, “ıffet, süslenme ve soğuktan korunma” başlıkları etrafında detaylıca ele almışlardır. Buna ek olarak bazı ilim adamlarına göre giyinme insan doğasının içsel yönüne dayanmaktadır.¹⁹

Tesettürün, insanlık tarihi kadar eski olduğu noktasında İslâm ve Hristiyanlık gibi semâvî dinler aynı görüşe sahiptirler. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm ve Kitab-ı Mukaddes’in²⁰ verdiği bilgilere göre ilk insanlar Hz. Âdem ve Havvâ, dünya hayatından önceki cennet yaşamında mahrem yerleri birbirinden gizlenmiş bir şekilde çıplaklıklarının farkında olmadan yaşamaktaydılar.²¹ Onlar, cennetteki yasak ağacın meyvelerini yemeleri üzerine edep yerleri görüldü, çıplak olduklarını farkına vardılar ve bir cennet ağacın yapraklarıyla üzerlerini örtmeye çalıştılar.²²

İslâmiyet’te görülen tesettür anlayışının köklerinin ilk insanlara kadar dayandığı anlaşılmakta ve tesettürün beşerin kavram dünyasına ilk defa Hz. Âdem ve Havvâ tarafından sokulduğu görülmektedir.²³ Bununla beraber İslâm’dan önceki din, kültür ve medeniyetlerin kendilerine has örtünme geleneğine sahip oldukları bilinmektedir. Mesela, Mezopotamya uygarlığına mensup olan Asurlular’a ait Orta Asur kanunlarına göre hür ve evli kadınların sokağa başı açık çıkmaları yasaklanmış ve onların evden dışarı çıkarken örtülü olmaları istenmiştir.²⁴ Ayrıca Mezopotamya medeniyetinin bir diğer mensubu olan Sümerler’de de rahibelerin ve bazı kadınların eşarp taktıklarına kaynaklarda ve tarihsel bulgularda rastlanmaktadır.²⁵ Buna ek olarak Hint medeniyetinde, parlak ipekten yapılmış, kadınların bedenini ve başını örten “sari” adı

¹⁹ Ian Gilligan, “Dress or Cover? The Origin and Meaning of Clothing”, *Social Sciences & Humanities Open* 8/1 (2023), 1.

²⁰ “Kadın ağacın güzel, meyvesinin yemek için uygun ve bilgelik kazanmak için çekici olduğunu gördü. Meyveyi koparıp yedi. Yanındaki kocasına verdi, o da yedi. İkişinin de gözleri açıldı. Çıplak olduklarını anladılar. Bu yüzden incir yaprakları dikip kendilerine önlük yaptılar.” *Kitab-ı Mukaddes (Erişim 16 Mayıs 2024), Yaratılış 3:6. <https://incil.info/kitap/gen/3>*

²¹ Tâhâ Suresi 118. Ayette geçen “cennette çıplak kalmayacaksın” ifadesi, bazı meal yazarları ve müfessirler tarafından “çıplaklık hissi duymayacaksın, çıplaklık korkusu yoktur, orada aç ve açıkta kalmayacaksın” şeklinde yorumlanmıştır. *Erhan Aktaş Meali, Muhammed Esed Meali, İsmail Hakkı Baltacıoğlu Meali* (Erişim 10 Mayıs 2024), et-Tâhâ 20/118. Muhammed Esed’in bakış açısına göre Hz. Âdem ve Havvâ, cennette herhangi bir giysi giymemesine rağmen çıplaklıklarının bilincinde değildi, cinsellik ve şehvet dürtüsünden arındırılmış sâfi ve fitrî bir vaziyetteydi; *Muhammed Esed Meali* (Erişim 10 Mayıs 2024), et-Tâhâ 20/118, 105 nolu dipnot. Bununla beraber kimi araştırmacılar söz konusu yaklaşımı benimsememiş, Hz. Âdem ve Havvâ’nın cennette tamamen çıplak olmadıklarını, bedenlerinin belli kısımlarını örten cennet örtülerinin bulunduğunu belirtmiştir; *Mehmet Türk Meali, Emrah Demiryent Meali* (Erişim 10 Mayıs 2024).

²² el-A’râf 7/22.

²³ Ali Soylu, “Kur’an’da Tesettürün Anlam Alanı”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Aralık/December 2022), 836.

²⁴ Mebrure Tosun - Kadriye Yalvaç, *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduga Fermanı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1975), 218-259; Muhammed Fatih Demirbağ, *İslâmiyet Öncesi Toplumlarında Örtünme* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 75.

²⁵ Muazzez İlmiye Çığ, *İnanna’ın Aşk* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998), 21; Demirbağ, *İslâmiyet Öncesi Toplumlarında Örtünme*, 76.

verilen geleneksel kıyafetin bulunduğu kaydedilmiştir.²⁶

İslâmiyet öncesinde Arap kadının durumu, yaşadığı kabilenin gelenek ve göreneklerine göre değişkenlik göstermekteydi. Cahiliye devrinde Mekke’de örtü, seçkin ailelerin kadınları tarafından köleler ve hürler arasındaki ayırım sembolü olarak kullanılmaktaydı.²⁷ Hür kadınlar, namahrem erkeklerle aynı ortamda buldukları zaman yüzlerini peçe ile örtüyorlardı, genç kızlar ve cariyeler ise bunun tam tersini yaparak başları ve yüzlerini açık bırakıyorlardı.²⁸ Ayrıca, Cahiliye kadınlarının çoğunluğu İslâmiyet’in getirdiği biçimde örtünme geleneğine sahip değildi, başörtüsü bölgeden bölgeye göre farklılık gösteren mahallî ve örfî bir adetti. Bu dönem yaşayan bazı kadınlar, bedenlerinin câzip yerlerini ve saçlarını açık bırakıp başörtülerini sırtlarına salmaktaydı.²⁹

Müslümanlara göre tahrif edilmiş Semâvi dinlerden sayılan Yahudilik ve Hristiyanlıkta da İslâmiyet’e benzer tesettür uygulamasından söz edilebilir. Yahudiliğin kutsal kitabı olan Tevrat metinlerinde, başörtüsü kohenler (dîn adamları) için toplumsal itibar ve prestij göstergesi olması nedeniyle kohenlerin başörtüsü takmasıyla ilgili uyulması zorunlu birtakım kurallar mevcuttur.³⁰ Bununla birlikte bu metinlerde normal insanların tesettürü ile ilgili bizzat bağlayıcı bir hüküm veya emir bulunmazken, tesettürle ilgili birçok hâdise ve sembole atıf yapılmış, örtü, peçe ve başörtüsü kullanan peygamber hanımları, anneleri ve kızların varlığından bahsedilmiştir.³¹ Buna ek olarak Yahudilerde bağlayıcı ve hüküm kaynağı olarak kabul edilen Rabbinik kanunları ve Talmut’ta başörtüsü ve tesettür ile ilgili caydırıcı hükümler yer almaktadır. Rabbinik kanunlarına göre başı açık bir kadın çıplak kabul edildiği için başı açık bir evli kadının bulunduğu mecliste dua edilmesi ve ayin yapılması yasaklanmıştır.³² Talmut’ta ise Rabbinik kanunlarındaki bu hükümden daha sert ve katı hükümler geçmektedir. Zirâ Talmut’ta mevcut bulunan hükme göre, bir kadın başına bir şey örtmeden halka açık toplumsal mekanlarda yürüdüğünde, erkek mehir ödemedi bu kadını boşayabilir.³³ Hülâsa olarak Yahudiliğin kutsal yazılı metinleri ve sözlü geleneğinde başörtüsü ve tesettür uygulamasından bahsedilmiş ve bu uygulamayla ilgili birtakım tarihsel bilgi, bulgu ve bağlayıcı hüküm mevcuttur. Bunlara göre başörtüsü Yahudiler tarafından saygınlık ile itibar belirtisi, iffetin sembolü, hayâ ilkesinin gereği olarak kabul edilmiştir.³⁴

Hristiyanlıkta da kadının el, yüz ve ayakları hâricinde bedeninin tamamını örtme öğretisi bulunmaktadır. Nitekim yapılan arkeolojik araştırmalarda, Eski Yunan, Bizans ve Roma devirlerinde yaşayan kadınların başörtüsü kullandıklarına dair bulgular ve kalıntılar elde edilmiştir.³⁵ Ayrıca Hristiyanlık inanç sisteminde en önemli şahsiyetlerden biri olup mukaddes

²⁶ Salime Leyla Gürkan, “Tesettür”, *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/543-45.

²⁷ Murat Aksoy, *Başörtüsü-Türban* (İstanbul: Kitap Yayınları, 2005), 37; Demirbağ, *İslâmiyet Öncesi Topumlarda Örtünme*, 76.

²⁸ Zeki Tez, *Tekstil ve Giyim Kuşamın Kültürel Tarihi* (İstanbul: Doruk Yayınları, 2009), 227; Fatih Tok-Merve Müftüoğlu, “Nur Suresi 31. Ayetin Tesettür Bağlamında İncelenmesi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (Aralık 2018), 85.

²⁹ Ali Bardakoğlu, *Cahiliye Döneminde Kadın, Sosyal Hayatta Kadın* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 18.

³⁰ Çıkış, 28/4, 36-37, 39-41; 29/5-9; Levililer, 8/9, 13; 21/10; Salime Leyla Gürkan, “Tesettür”, 40/543-545.

³¹ Mehmet Görmez, “İlahi Dinlere Göre Başörtüsü”, *İslâmiyât* 4/2 (Nisan-Haziran 2001), 20-23.

³² Menachem M. Brayer, *The Jewish Woman in Rabbinic Literature: A Psychosocial Perspective* (Hoboken, N. J.: KTAV Publishing House, 1986), 239, 316; Mehmet Görmez, “İlahi Dinlere Göre Başörtüsü”, 23.

³³ Will Dourant, *Kıssatü'l-Hadarât (Medeniyetler Tarihi)*, 12/30; Murtaza Mutahharî, *Meseletü'l-hicâb*, terc. Ca'fer Sadık Halilî, thk. Abdülkerim ez-Züheyri, nşr. Âyendei Dıraşan, (y.y.: Matbaatü Şeriat, 2009).

³⁴ Görmez, “İlahi Dinlere Göre Başörtüsü”, 24.

³⁵ Asife Ünal, *Türkiye’de Örtünme Anlayışı Üzerine Bir Araştırma (Dinler Tarihi Açısından Bir Yaklaşım)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2004), 63.

sayılan Meryem Ana, bazı tasvirlerde ve heykellerde başörtülü olarak resmedilmiştir.³⁶ Meryem Ana'nın vârisleri olarak kabul edilen rahibeler de onun yolunu takip etmiş ve örtünme geleneğine sahip çıkarak bu geleneği günümüze kadar devam ettirmişlerdir.³⁷ Diğer taraftan tesettür mevzusu, Matta, Yuhanna, Markos ve Luta İncillerinde bulunmazken, Mektuplar bölümünde Pavlus'un Korintlere Birinci Mektubunun on birinci babı, başörtüsü konusuna özel olarak ayrılmıştır. Bu bölümde yer alan İncil âyetlerinde, erkeklerin başını örtmemesi ve kadınların başını örtmesi istenmiş, başını örten her erkeğin ve başını örtmeyen her kadının, başını küçük düşürdüğü belirtilmiştir. Ayrıca başını örtmeyen kadına ya saçını kestirmesi ya da başını örtmesi emredilirken, kadının meleklerle benzemek uğruna başında bir yetki işareti olarak başını örtmesi gerektiği dile getirilmiştir.³⁸ Bununla beraber Yeni Ahid'de Timoteos'a gönderilen birinci mektupta kadınların saç örgüleri, altın, inci ve pahalı giysilerle değil, Tanrı yolunda yürüdüklerini gösteren iyi ve güzel işlerle süslenmeleri istenilmiştir. Ayrıca onların sade ve gösterişsiz giyimleri ile saygın ve edepli tavırlarıyla toplumda ön plana çıkmaları gerektiği vurgulanmıştır.³⁹ Buna ek olarak Petrus'un Birinci Mektubunda yer alan İncil âyetlerine göre kadınların hakîki ziyneti örgülü saçlar, altın takılar ve güzel giysiler gibi dış görünüşle ilgili olan şeyler değil, bilakis onların gerçek süsü Tanrı'nın gözünde çok değerli olan sakin ve yumuşak bir ruhun solmayan güzelliğidir.⁴⁰

Netice itibariyle başörtüsü ve tesettür uygulamasına, İslâmiyet öncesi eski dönemlerde farklı devlet, kültür ve medeniyetlerde değişik şekillerde rastlanmaktadır. Kimi toplumlar soğuk veya sıcaktan korunmak gibi hava şartlarına bağlı sebeplerden dolayı elbise kullanırken, kimi toplumlar da ziynet ve süs vasıtası olarak başörtüsü geleneği mevcuttur. Bazı toplumlarda ise dinî sebeplerden dolayı örtünme öğretisi varlığını sürdürmüş ve bu öğretiyi mevzubahis toplumlarda ibadet olarak telakki edilmiştir.⁴¹

2. Tesettürün Bazı Hikmetleri

Arap dili kaynaklarında "hikmet" sözcüğünün, "yargıda bulunmak, hükmetmek" anlamlarını içeren "hüküm" mastarından türemiş bir isim olduğu dile getirilmiştir.⁴² İsmâil b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce), aynı kökten türeyip Allah'ın isimlerinden biri olan "hakîm" kelimesine "işleri gereği gibi sağlam ve kusursuz yapan" manâsını verirken,⁴³ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr (ö. 711/1311) ise Allah'ın hikmetini "en değerli varlıkları en üstün bilgiyle bilmek" olarak tanımlamıştır.⁴⁴ Ayrıca hikmet, Allah'ın hem bilgi hem fiil hem de davranıştaki kusursuzluğunu ifade etmek için kullanılan bir terim olagelmıştır.⁴⁵ İslâm fıkıhçılarına göre hikmet, "hükümün konuluş amacı" ve "bu hükümle sağlanmak istenen maslahat"

³⁶ Garaudy Roger, *Entegrizm*, terc. Kamil Bilgin Çileçöp (İstanbul: Pınar Yayınları, ts.), 122; Mehmet Görmez, "İlahi Dinlere Göre Başörtüsü", 24.

³⁷ The *Oxford Dictionary of the Christian Church*, 1430; Mehmet Görmez, "İlahi Dinlere Göre Başörtüsü", 24.

³⁸ *Kitab-ı Mukaddes* (Erişim 5 Mayıs 2024), Yeni Ahid, 1. Korintliler, 11:2-17.

³⁹ *Kitab-ı Mukaddes* (Erişim 5 Mayıs 2024), Yeni Ahid, 1. Timoteos, 2: 9-10; <https://incil.info/kitap/ti/2>.

⁴⁰ *Kitab-ı Mukaddes* (Erişim 5 Mayıs 2024), Yeni Ahid, 1. Petrus, 3:3-6; <https://incil.info/kitap/pe/1/3>.

⁴¹ Salime Leyla Gürkan, "Tesettür", 40/543.

⁴² Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'an*, "hkm", 299-302; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "hkm", 12/140-145.

⁴³ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh: Tâcü'l-Lüga ve Sihâhü'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beirut: Darü'l-ilm li'l-melâyin, 1987/1407), 5/1901.

⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "hkm", 12/140.

⁴⁵ Mehmet Sait Özervarlı, "Hikmet", *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/511.

anlamındayken⁴⁶, mutasavvıfların bakış açısına göre “ilahî sırların ve gerçekliğin bilgisi” manâsını barındırmaktadır.⁴⁷ Çalışmamızın bu bölümünde tesettürün hikmetleri ele alınacak ve tesettür hükmünün konuluş amaçları ve bu hükümle sağlanmak istenen maslahatlara birçok açıdan temas edilecektir.

2.1 Tesettürün Fitrî Boyutu

Tesettür, insanoğlunun yaratılışıyla birlikte onun değerler hafızasına yüce yaratıcı tarafından dercedilmiş bir olgudur. Yani insan, doğuşundan itibaren örtünme içgüdüsüne sahiptir.⁴⁸ Dünya tarihi incelendiğinde birbirlerinden farklı coğrafyalarda yaşanan ilkel kabileler ve gelişmiş toplumların inanç biçimi ya da gelenek-göreneklerine göre örtünme anlayışının bulunması, insanın yaratılışından beri örtünmeye eğiliminin bulunduğunu açıkça göstermektedir. Nitekim, Allah’ın kitabı da örtünmenin ilk insanlardan beri var olagelen fitrî bir ihtiyaç olduğuna parmak basmaktadır. Kur’ân’da nakledilen kıssaya göre İslâm tarihinde ilk insan ve ilk peygamber olarak kabul edilen Hz. Âdem ve onun hanımı Hz. Havva, şeytanın vesvesesi sebebiyle yaptıkları zelle neticesinde üryan bırakılmışlardı. Binaenaleyh nübüvvet ağacının ilk meyveleri olan bu mübarek iki insan, çıplak kalır kalmaz utanmışlar, hemen fitratlarının gereğini yapmışlar ve üstlerini yapraklarla örtmeye çalışmışlardı.⁴⁹ Söz konusu kıssada Hz. Âdem ve zevcesinin, Allah’tan herhangi bir emir veya talimat almadan, utandıkları için üzerlerini örtmeye çalışmaları, tesettürün fitrî bir olgu olduğuna delâlet etmektedir.⁵⁰ Ayrıca, edep yerlerinin açılması insanın fitratına aykırı olduğu, onu utandırdığı ve üzdüğü için Arap dilinde “*hüzünlenmek, üzülme*” anlamlarına gelen “*sev’e*” kelimesinin kıssayı anlatan bu âyette kullanılması, tesettürün fitrîliğine ince bir işaret olması hasebiyle dikkat çekici bir husustur.⁵¹

Bediüzzaman Said Nursî (1878-1960), tesettürle alakalı âyet-î kerimelerden ilham alarak kaleme aldığı tesettür risalesinde, insanların fitratları ve yaratılışlarının gereği olarak doğuştan itibaren tesettüre ihtiyaç duyduklarını dile getirmektedir. Ona göre bilhassa kadınlar, hassas ve nazik bir yapıda buldukları için erkeklerle hayatlarını birleştirip yuva kurma ve eşlerine kendilerini sevdirmeye özelliğine sahiptirler. Tesettür vesilesiyle kadınlar, bedenlerini maddî ve manevî olarak muhafaza etmek suretiyle, kocalarının sevgisini kazanıp eşler arasındaki bağları güçlendirebilirler.⁵²

Tesettürün hikmetlerinden biri de güzellikleri saklayarak karşı cinsin şehvetini engellemek ve hoşla gitmeyip çirkin görünen yerleri gizlemektir.⁵³ Said Nursî, bazı ihtiyar kadınların vücutlarındaki yaşlılık alametlerini herkese göstermek istemedikleri için fitrî olarak tesettüre ihtiyaç duyduklarına işaret etmiştir. Öte yandan onun verdiği bilgilere bakılırsa kimi

⁴⁶ Ferhat Koca, “Hikmet”, *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/514.

⁴⁷ Mustafa Kara, “Hikmet”, *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/518.

⁴⁸ Mehmet Görmez, *İslâm’da Örtünmenin Felsefesi ve Yeniden Temellendirmesi* (Ankara: İslam Düşünce Enstitüsü, 2022), 3.

⁴⁹ el-A’râf 7/22.

⁵⁰ İsmail Yıldız, *İslam’da Giyim ve Tesettür* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2014), 31; Fatih Tok-Merve Müftüoğlu, “Nur Suresi 31. Ayetin Tesettür Bağlamında İncelenmesi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (Aralık 2018), 83.

⁵¹ “السَّوَاءُ فَرَجُ الرَّجُلِ وَالْمَرْأَةِ وَذَلِكَ لِأَنَّ ظُهُورَهُ يَسُوءُ الْإِنْسَانَ”; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1420/1999), 14/ 218.

⁵² Nursî, *Lem’alar*, 317.

⁵³ Ukkâşe et-Tayyibî, *Niçin Başörtüsü* (Amman: y.y., ts.), 56; Ahmet Acaroğlu, “Hz. Peygamber (s.a.v.) Döneminde Başörtüsü”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi)* 9/1 (2018), 51.

kadınlar, kendilerinden daha güzel olan kadınların yanında çirkin düşmemek için yaratılışı gereği örtünmek istemektedirler. Kimi kadınlar ise edepsiz namahrem erkeklerin sarkıntılıklarına maruz kalmamak için korunma iç güdüsüyle fitrî olarak tesettüre meyletmektedir.⁵⁴ Nitekim günümüzde modayı takip eden birçok kadın ve erkek, reklam ve propagandaların etkisiyle kendisini hemcinsleriyle kıyaslamaktadır. Bu nedenle onlar, kendini daha güzel ve yakışıklı göstermek veyahut da hoşuna gitmeyen yerlerini gizlemek gibi birçok amaçla makyaj ve cild bakım malzemeleri kullanmaktadır. Dolayısıyla modern kadının makyaj yapması aslında bir çeşit kendini gizleme ve tesettür şekli olarak yorumlanabilir ve algılanabilir.⁵⁵

Hülâsa olarak, insanın doğasında yaratılışından itibaren örtünme eğilimi vardır. Zira, en iptidai kabileler bile örtünmek için kültürlerine uygun kıyafetler kullanmıştır.⁵⁶ İslâm da insanın fitratındaki bu eğilime uygun olarak bedeni örtmek için giyinmeyi erkeklere ve kadınlara emretmektedir. İslâm'ın ortaya koyduğu tesettür anlayışına göre giyim kuşamın gayesi, bedeni sergileyip arzuları uyandırmak değildir, arzuları kontrol altına alıp istekleri gemlemektir.⁵⁷

2.2 Tesettürün Bireysel ve Toplumsal Boyutu

a. Tesettür, bireyin arzularını kontrol etmesini sağlayarak toplumu aşırılıklardan korur

İnsanoğlunun fitratında bulunan cinsellik eğilimi kuvvetli ve derin bir içgüdüdür. Toplumsal hayatta, kadın ve erkek arasında hiçbir sınır ile kayıt tanımayan sosyal ilişki, cinsel istek ve rağbetin uyanmasına sebep olur. Bu durum da insanın karşı cinsine karşı ister istemez arzu duymasına yol açar. Günümüzde ise bu rağbet, flört ve sevgili ilişki tarzında tezahür etmiştir. Modern çağımızda birçok kadın ve erkek, herhangi bir kayıt ve kırmızı çizgiye dayanmayan flört ilişkisinde şehvânî arzularını tatmin etme gayreti içinde olmuşlardır.⁵⁸ Kısacası, insanın fitratında bulunan cinsellik eğilimde ifrat ve tefrite düşmesi neticesinde bireyleri ve toplumları etkileyen birçok kötü hâdiseler meydana gelmiş, bireylerin ve toplumların ruhî ve maddî yapısını bozulmuştur.

İnsanın yaratılışından gelen cinsel içgüdüünün farkından olan İslâm, insanın doyuma ulaşmayan cinsî arzusuna yönelik sınırlamalar ve kısıtlamalar koyarak ahlakı temiz ve psikolojisi düzgün bir toplum ve birey oluşturma gayreti içinde olmuştur. Erkek ve kadınlara tesettürlü olmalarının emredilmesi, namahremelere bakmanın yasaklanması ve ırzların korunmasının istenmesi, söz konusu sınırlamalar ve kısıtlamalar kapsamında değerlendirilebilir. Diğer taraftan İslâm'ın bu mevzuda koyduğu emir ve yasakların çiğnenmesiyle, toplumun ahlakî ve ruhsal yapısının bozulduğu görülmekte, doyumsuz, psikolojik ve biyolojik rahatsızlıklara sahip bireyler ortaya çıkmaktadır.⁵⁹ Nitekim, son devir İslâm âlimlerinden Said Nursî, İslâm'ın emrettiği tesettür

⁵⁴ Nursî, *Lem'alar*, 318.

⁵⁵ Yasemin Güleçyüz, "Tesettür Risâlesi" Üzerine...", *Köprü Dergisi* 113 (Kış 2011), <https://www.koprudergisi.com/kis-2011/tesettur-risalesi-uzerine/> (Erişim 20 Haziran 2024).

⁵⁶ Hayreddin Karaman; *İslâm'da Kadın ve Aile* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1995), 158; Nesibe Demirbağ, *Kur'an Perspektifinden Fitri, Dini ve Ahlakî Bir Olgu Olarak Örtünme* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006), 24.

⁵⁷ Ümid Meriç- Bekir Topaloğlu-vd., "Sosyolojik Açından Kılık-Kıyafet ve İslâm'da Örtünme", Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi 2, *İslâm'da Kılık- Kıyafet ve Örtünme*, (İstanbul: İlmî Neşriyat, 1991), 29.

⁵⁸ Mutahharî, *Meseletü'l-hicâb*, 71-72.

⁵⁹ Mutahharî, *Meseletü'l-hicâb*, 75.

ve harama bakmamanın kaldırılmasının neticesinde erkeklerin ve kadınların birçok yönden psikolojik ve sosyolojik olarak olumsuz etkilendiğine dikkat çekmektedir. Ona göre tesettüre riayet etmeyen kimi kadınlar, kendilerine bakan bazı erkeklerin hoşlarına gitmeyen nazarlarından etkilenmekte ve psikolojik olarak rahatsızlık duymaktadır. Ayrıca tesettürün kaldırılması, şefkat kahramanı ve madeni olma yeteneğine sahip kadınlar ile şecaat ve haya timsali olma kapasitesini bulunduran erkeklerin yüksek manevî ve ruhî değerlerini, şehvâniyet, nefsanîyet ve çıkar odaklı olarak hayata bakan canlılar seviyesine düşürmektedir.⁶⁰

Diğer taraftan Said Nursî'nin ifadesiyle İslâmiyet'in tesettür ve mahremiyet sınırlarıyla ilgili koyduğu genel prensiplerin göz ardı edilmesi, toplumda evlilik oranının azalmasına ve kadın-erkek arasındaki evlilik dışı sosyal ilişkilerin artmasına yol açar. Bu durum toplumdaki doğum oranının düşmesine sebep olurken, neslin çoğalmasına engel olur. Böylelikle değer yargıları açısından sağlam aile yapısı oluşturmayan ve dinamik yeni nesiller yetiştirmeyen toplum ve devletlerin genç nüfusu kademeli olarak azalır, bunların maddî ve manevî üretkenliği düşer.⁶¹ Bununla birlikte Nursî, her iki cinse yönelik tesettür ve gözleri haramlara karşı kısma emirlerinin terkedilmesinin, insanın arzu ve isteklerinin artmasına neden olduğunu dile getirmektedir. Ona göre, İslâm'ın bu konuda koyduğu sınırların aşılması, genç nesillerde maddî ve manevî kuvvet ile enerjinin gereksiz yerlerde kullanılmasına sebep olmaktadır. Bu da genç nesillerin hayırlı işlerde kullanılacak fiziksel ve ruhsal enerjilerini tüketerek nesli zafiyete uğratmakta ve onların üretkenlik ile verimlilik gücünü düşürmektedir.⁶²

Özetle, İslâm ortaya koyduğu hayat modeliyle, maddî ve manevî açıdan güçlü birey ve toplumlar oluşturmayı hedeflemektedir. Kadın ve erkek arasındaki psikolojik ve biyolojik çekim gücünün farkında olan İslâm, insanın fitratında bulunan bu eğilimi ne tamamen ortadan kaldırarak ruhbanlığa teşvik etmiş, ne de her yolu mübah kılarak bireyin aşırılığa düşmesine ve toplumun bozulmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla onun kadınlar ve erkeklere yönelik getirdiği tesettür öğretileri, bireyin ve toplumun ahlakî ve ruhî yapısının bozulmasını engelleyen koruyucu tedbir uygulamaları hükmündedir. Böylelikle İslâm düzgün ahlaklı, değer yargılarına ve ortak bilince sahip bireyler ve toplumların oluşmasını gaye edinmiştir.

b. Tesettür, aile bağlarını güçlendirerek sağlam aile yapısının oluşmasına vesile olur

Aile, toplumun yapısını oluşturan en küçük birimdir. Birey, ilk öğrenim ve eğitimini ailede almaya başlar. Bireyin ailesiyle birlikte yaşadığı hanesi, âdeta onun küçük dünyası gibidir.⁶³ Bireyin ailesinden aldığı eğitimin, ileriki hayatında büyük tesirleri vardır. Nitekim bir toplumun aile yapısı, ne kadar sağlam olursa o toplumun ve devletin temeli o kadar güçlü olur. Bir ailenin yapısının sağlam olabilmesi için eşler arasında karşılıklı hürmet, merhamet, muhabbet ve güven bulunması gerekmektedir.⁶⁴ İslâm'ın kadınlar ve erkekler için koyduğu maddî ve manevî tesettür prensipleri, bu noktada eşler arasında güveni ve aile içinde huzuru sağlamayı hedeflemektedir.

Said Nursî, tesettürsüzlüğün namahrem kadın ve erkek arasındaki çekim gücünü

⁶⁰ Nursî, *Lem'alar*, 318.

⁶¹ Nursî, *Lem'alar*, 321.

⁶² Nursî, *Lem'alar*, 322.

⁶³ “*Ve herkesin hanesi, küçük bir dünyasıdır. Ve o hane ve aile hayatının hayatı ve saadeti ise; samimî ve ciddî ve vefadarane hürmet ve hakikî ve şefkatli ve fedakârane merhamet ile olabilir.*” Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler*, 146.

⁶⁴ Nursî, *Lem'alar*, 320.

kuvvetlendirdiğini dile getirmekte ve bunun her iki cinsin birbirinden etkilenme oranını arttırdığına dikkat çekmektedir. Ona göre, tesettürsüzlük ve harama bakmak eşler arasındaki güveni, saygıyı ve muhabbeti azaltarak yok etmektedir. Tesettüre riayet etmeyen ve haramlara bakan bir kadın, kocasından daha yakışıklı olanı görmekte ve ondan bedensel olarak etkilenmektedir. Aynı şekilde gözlerini namahremlere karşı kısmayan bir erkek de karısından daha güzelini görmekte ve ondan hoşlanmaktadır. Bu durumda aile bağlarını zedeleyerek eşler arasında güvensizlik oluşmasına sebep olmaktadır.⁶⁵ Böylece eşler arası güvensizlik ve aldatma, ailelerin yıkılmasına ve boşanmaların artmasına yol açmaktadır. Boşanmaların artması ve çiftler arası sadâkatın azalması da toplumun aile yapısına ve değer yargılarına büyük zarar vermektedir.

Nitekim Birleşik Arap Emirlikleri'nde yaşayan kadınların üzerinde yapılan bilimsel bir araştırmada, başörtüsü takmanın kadınların yüz çekicilik algısı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu çalışmada denek olarak seçilen Birleşik Arap Emirlikleri'nde yaşayan başörtülü altmış kadına, Ortadoğu kökenli yirmi kadının yüz fotoğrafları başörtülü, yarı örtülü ve açık bir halde gösterilmiştir. Denek olarak katılan kadınlardan, fotoğraftaki kadınların yüzlerinin çekicilik oranını, bir ilâ yedi sayısı üzerinden oranlamaları istenmiştir. Araştırmanın sonucunda başörtüsü takmanın kadınların yüz çekicilik oranını düşürdüğü çıkarımına varılmıştır.⁶⁶

Bununla beraber İngiltere'de yapılan bir bilimsel çalışmada 57 gayr-i müslim ve 41 müslüman erkekten, açık ve başörtülü kadınların fotoğraflarına bakarak onların çekicilik ve zeka durumlarını değerlendirmeleri ve derecelendirilmeleri istenilmiştir. Müslüman olmayan erkekler, açık kadınları başörtülü kadınlardan daha çekici olarak değerlendirmiştir. Çalışmanın sonucunda başörtülü kadınlar çekicilik bakımından daha negatif olarak derecelendirilmiştir.⁶⁷ Binaenaleyh bu noktada yapılan bilimsel çalışmalarda tesettür ve başörtüsü takmanın kadınların ve erkeklerin çekiciliğini azalttığını göstermektedir.

3. İnsanın Üstünlüğü ve Hilafetini Gösteren Boyutu

Kur'ân-ı Hakîm, insanın yeryüzünde Allah'ın halifesi olduğuna vurgu yapmakta⁶⁸ ve onun birçok yönden diğer mahluklara üstün kılınarak en güzel surette yaratıldığından bahsetmektedir.⁶⁹ Kur'ân'ın beyânlarına göre insan en mükemmel şekilde halk edilmiş, fazilet ve şeref itibarıyla bütün mevcudatın üzerinde bir mertebede konumlandırılmış, kainatta ilâhî hükümleri icra edecek ve yeryüzünü imar edecek bir halife olarak görevlendirilmiştir.⁷⁰ Nitekim Said Nursî, insanın giymek için ürettiği suni elbiseyi, insanın diğer türler üzerindeki yönetme ve tasarruf yetkisini gösteren bir fihriste ve listeye benzetmiş ve insanın hayvanlara olan üstünlüğü sebebiyle Allah'ın insana yaratılıştan gelen doğal bir elbise giydirmedeğini belirtmiştir.⁷¹

Nursî'nin mezkûr görüşlerinde de ifade ettiği gibi insanların hayvanlardan farklılaştığı noktalardan biri de, ürettiği elbiseleri giymesidir. Mesela, insanların giysi üretebilmesi için

⁶⁵ Nursî, *Lem'alar*, 321.

⁶⁶ Mercedes Sheen -Hajar Aman Key Yekani- Timothy R. Jordan, "Investigating the effect of wearing the hijab: Perception of facial attractiveness by Emirati Muslim women living in their native Muslim country", *Plos one* 13/10 (October 2018), 1-11. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0199537>.

⁶⁷ Yusr Mahmud -Viren Swami, "The influence of the hijab (Islamic head-cover) on perceptions of women's attractiveness and intelligence", *Body Image* 7/1 (2010), 90-93. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2009.09.003>.

⁶⁸ el-Bakara 1/30; el-En'âm 6/165.

⁶⁹ et-Tîn 95/4.

⁷⁰ el-İsrâ 17/70; Hûd 11/61.

⁷¹ Bediüzzaman Said Nursî, *Mektubat* (İstanbul: Söz Basım-Yayın, 2012), 547.

bitkileri yetiştirip hayvan derilerini işleyerek onlardan hammadde meydana getirmesi ve bu hammaddeyi de birçok aşamalardan geçirmesi gerekmektedir. Yani insanın günlük hayatta kullanacağı sıradan bir kıyafetin üretilmesi, bir hayli komplike işlemin düzenli bir şekilde gerçekleşmesiyle mümkün olmaktadır. Söz konusu işlemler ise ancak bu konuda bilgi-birikim ve tecrübe sahibi olan insanoğlunun eliyle sistematik olarak yapılır. Üretim sürecindeki organizasyon da insanın, diğer türler ve maddeler üzerindeki tasarruf ve yönetme yetkisini göstermektedir.

4. Kapsayıcı ve Çok Yönlü Olması

İslâmiyet, kendinden evvelki din ve medeniyetlerde bulunan tesettür öğretisini geliştirerek kadın ile erkeğe yönelik çok boyutlu (fizikî, ruhî ve ahlakî) ve kapsamlı bir örtünme anlayışı ortaya koymuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de, *“Ey Ademoğulları! Size bedenlerinizi (edep yerlerinizi) örtecek elbise ve giyinip süsleneceğiniz kıyafet indirdik. Ancak, takva elbisesi hepsinden daha hayırlıdır”*⁷² mealindeki âyette, kıyafetlerin bedenleri örtmek ve süslenmek için yaratıldığına dikkat çekilmiş, Allah korkusu, haya ve ahlakî değer yargılarını içeren takva elbisesinin, dünyadaki maddî kıyafetlerden daha üstün olduğu vurgulanmıştır. Bu âyette, edep yerlerinin örtülmesi, süslenmek ve giyinmekten önce ifade edilmiştir. Bu önceleme de İslâm'da tesettür anlayışında asıl maksadın avret yerlerinin örtülmesi olduğu vurgulanmıştır. Nitekim âyetteki söz konusu takdim, tesettürde fizikî yönden ziyade ahlakî yönün hedeflendiğinin en önemli kanıtlarından biridir. Bu bağlamda, hayvanların derilerinin onları iklim şartlarından korumak ve süslemek gibi fiziksel gayelerle yaratıldığı belirtilmiş, insanın ise hayvanın aksine edep yerlerini korumak için örtünmesi gerektiğinin altı çizilmiş ve insanın tesettür anlayışının hayvandan farklı olduğu dile getirilmiştir.⁷³ Said Nursî de dünyadaki suni elbisenin sadece insanları iklim şartlarından korumak, süslemek ve edep yerlerini örtmek gibi sınırlı amaçlar taşımadığına değinmiş ve tesettürün diğer hikmetlerine temas etmiştir.⁷⁴

İslâmî açıdan tesettür, bireyin sadece bedenini örten bir elbiseden ibaret değildir, aynı zamanda takva elbisesi giyilerek ruhun kötülüklerden ve şerlerden arındırılmasıdır. Dolayısıyla İslâm, kaynağını kurucu metinleri Kur'ân ve Sünnetten alan birtakım manevî tesettür prensipleri koyarak bireyi ruhsal açıdan eğitmeyi gaye edinmiştir. İslâm'ın koyduğu manevî tesettür prensipleri; gözleri haramlara karşı kısmak, ırzları korumak,⁷⁵ takvalı olmak,⁷⁶ hayalî olmak⁷⁷ ve kalpleri şehvetlere karşı muhafaza etmektir.⁷⁸ Nitekim, tesettürü emreden âyet-i kerîmelere göre mümin erkekler ve mümin kadınlar gözlerini haramlardan sakındırmak ve iffet ile namuslarını korumak zorundadırlar. Binaenaleyh Kur'ân-ı Kerîm, bu minvâlde gözleri haramlardan sakındırma ve iffetleri korumadan yoksun bedensel tesettürün kemale ermediğine dikkat

⁷² el-A'râf 7/ 26.

⁷³ Ebü'l-a'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1987), 2/25; Nesibe Demirbağ, *Kur'an Perspektifinden Fitrî, Dinî ve Ahlakî Bir Olgu Olarak Örtünme*, 33.

⁷⁴ Nursî, *Mektubat*, 547.

⁷⁵ Nûr 24/31.

⁷⁶ el-Mâide 5/8.

⁷⁷ *“Hayâ imandandır”*; Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Heyet (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra el-Emîriyye es-Sultâniyye, 1893-95), “İmân”, 16 (No. 24); Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî Ebü Dâvud, *Sünen*, thk. Şuayb Arnavud - Muhammed Kâmil Karabilâlî (b.y.: Dâru Risâle-i Âlemiyye, 1430/2009), “Hammâm”, 1 (No. 4012).

⁷⁸ *“Nu'man b. Beşir'den rivayet edildiğine göre Allah Rasulü şöyle buyurmuştur: “Dikkat edin! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki, o iyi/doğru/düzgün olursa bütün vücut iyi/doğru/düzgün olur; o bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin! O, kalptir.”* Buhârî, “İmân”, 39 (No. 52).

çekmektedir.

Sonuç olarak İslâm, yalnızca bedeni örten tesettürü yeterli görmemiş, bunun yanında ruhu şehvetlerden arındırarak Allah'a yaklaştıran takva elbisesinin de ruha giydirilmesi gerektiğini beyân etmiştir. Bundan dolayı İslâm, ahlakî değer yargıları ve takvadan uzak taklidî bir bedensel örtünme anlayışına karşı çıkmıştır. Bununla birlikte sadece iç güzelliği ön plana çıkararak bedensel tesettürü gereksiz gören düşünce yapısına da muhalefet etmiştir. Söz konusu ifrat ve tefritlerden uzak, insanın hem bedenî ve hem de ruhî yönünü gözeten mutedil bir tesettür anlayışı ortaya koymuştur.

5. Esmâ-i Hüsnâ'nın Tecellisi Olması

Dünyanın ve insanın yaratılış gayelerinden biri de Cenab-ı Hakk'ın Esmâ-i Hüsnâsına tecelli, ayna ve mazhar olmaktır.⁷⁹ İnsan, zatında ve mahiyetinde bulunan noksan vasıf ve hususiyetlerle, Allah'ın güzel ve mükemmel esmâ ve sıfatlarına âyinedarlık etmektedir. Eski kitaplarda nakledilen “*esyaların hakikati ancak zıtlarla bilinir*” kaidesinde⁸⁰ de ifade edildiği gibi, karanlıkta ışığın hakikati ve mahiyeti bilebilir, en zifiri karanlıklarda ışık daha kolay görülebilir. İnsan tabiatında bulunan sayısız zafiyet noktaları, kusurları ve güçsüzlüğüyle, Allah'ın sonsuz kuvvet ve kudretine dellâlik eder. Bu zaafiyet noktalarından birisi de insanın karşı cinse olan ilgisidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de beyân edildiği gibi erkekler ve kadınlar birbirlerine süslü ve çekici kılınmıştır. İki cins arasında bulunan şehvî duygular ve arzular, insanın ifrat ve tefrite düşmemesi için tesettürü gerekli kılmış ve Cenab-ı Hakk'ın “*setr-i avret*” emrinde Settâr isminin tecellileri ortaya çıkmıştır.⁸¹

Diğer taraftan insan bedeninin özelliklerinden biri de iklim şartlarından etkilenmesidir. İnsan, sıcak ve soğuk hava karşısındaki zayıflığını, yaşadığı iklim koşullarına uygun elbiseler giyerek gidermiştir. Dolayısıyla insanın sıcak ve soğuk gibi iklim şartlarından korunmak için giysiler kullanması, Allah'ın “Settar” ve “Hafîz” esmalarının tecellisi olmuştur. Nursî'nin ifadesiyle “İnsan, üstünde nakışları görünen esmâ-yı ilâhiyeye âyinedarlık eder.”⁸² Böylece insan, edep yerlerini örtmek, süslenmek, sıcak ve soğuk hava şartlarından korunmak gayeleriyle kullandığı giysileriyle, Settar, Müzeyyin, Cemîl ve Hafîz esmalarına âyinedarlık etmiş olur.

6. Allah'ın Mülkiyet Hakkını Gösteren Boyutu

İslâm vahiy öğretisine göre zerreden küreye kadar kainattaki bütün mevcudâtın yaratıcısı ve gerçek sahibi Allah'dır.⁸³ O, yoktan var ettiği mahlukâtında yani mülkünde dilediği gibi tasarruf yetkisine sahiptir,⁸⁴ insan bütün varlığını Allah'a borçludur, insan ise yaratıcının ona verdiği beden ve ruhun emanetçisidir. Bundan dolayı o, Allah'ın kendisine emanet olarak tevdi ettiği bedeni istediği gibi kullanamaz ve sınırsız özgürlük sahibi değildir. İslâm'ın ortaya koyduğu özgürlük anlayışına göre insan başkalarına ve kendi nefesine zarar vermeksizin⁸⁵ ilâhî hükümlerin

⁷⁹ Nursî, *Sözler*, 719.

⁸⁰ Nursî, *Lem'alar*, 335.

⁸¹ Nursî, *Sözler*, 936.

⁸² Nursî, *Sözler*, 936.

⁸³ eş-Şûrâ 42/53.

⁸⁴ Âl-i İmrân 3/26; Nursî, *Lem'alar*, 33.

⁸⁵ Bediüzzaman Said Nursî, *Tarihçe-I Hayat* (İstanbul: Söz Basım-Yayın, 2012), 106.

bilincinde olarak istediğini, istediği zaman yapabilir. Nitekim kadınlara ve erkeklere yönelik olan tesettür emri de Cenâb-ı Hakk'ın kulları üzerindeki mülkiyet yetkisiyle doğrudan doğruya alakalıdır ve bu emir kulların hayatında giyim-kuşam noktasında birtakım kurallar koyarak onların yaşamını tanzim etmektedir⁸⁶

Sonuç

Tesettür, ilk çağlardan itibaren iklim şartlarına uyum sağlamak, süslenmek ve bedeni örtmek gibi birtakım amaçlarla muhtelif toplumlar ve medeniyetler tarafından kullanılmıştır. İslâm, kendinden önceki din ve uygarlıklarda bulunan tesettür telakkisini kendi inanç ve ibadet sistemi doğrultusunda geliştirmiş, maddî olarak bedeni örtmeyi gaye edinen, manevî olarak ruhu şehvetlerden muhafaza etmeyi hedefleyen kadın ve erkeğe yönelik çift taraflı bir tesettür anlayışı ortaya koymuştur. Bundan dolayı İslâm, tesettürü sadece bedeni örtmeye indirgeyen düşünce tarzına karşı çıkmış, gözlerini harama karşı kısmayan, ırzlarını korumayanlar ve ruhlarını şehvetlerden arındırmayanların her ne kadar bedenlerini örtse de bunların tesettürlerinin kemâle ermediğini dile getirmiştir.

İslâm dininde ibadetler, emirler ve yasakların birtakım maksatları ve hikmetleri bulunmaktadır. Nitekim Said Nursi gibi âlimler tesettürle ilgili ortaya koydukları eserlerde bu hikmetleri ele almışlardır. Bu âlimlerin görüşlerinden hareketle denilebilir ki;

- İslâm'daki tesettür anlayışı, insanın doğasına ve fitratına uygun düşmektedir. Kutsal metinler ve bilimsel çalışmalar, örtünmenin insanın yaratılıştan gelen içgüdüsel özelliklerinden biri olduğunu kaydetmiştir.
- İslâm'ın ortaya koyduğu tesettür telakkisi, bireyin ahlakını muhafaza ederek ve karı-koca arasındaki aile bağlarını kuvvetlendirerek sağlam aile ve toplum yapısını inşâ etmeyi hedeflemektedir.
- Tesettürü, sadece kadınların bedenini örtmesiyle kısıtlayan yaygın tutum sığ bir yaklaşımdır. Tesettür hem kadınlara hem de erkeklere yönelik bedensel ve ruhî çift yönlü ve kapsamlı bir uygulamadır.
- İlahî fermanın doğrultusunda tesettüre riayet eden insan, Allah'ın "Settar, "Müzeyyin", "Cemîl" ve "Hafiz" isimlerine âyinedarlık eder.
- İnsan, ürettiği ve giydiği yapay elbiselerle diğer türlerden farklılaşır. Hammaddeden elbise imâl etmek, birçok merhaleyi içeren sistemli bir süreçtir. İnsanın elbise üretebilmesi için bu süreçteki bütün malzeme ve madde üzerinde söz hakkı sahibi olması gerekir. Bu gereklilik, insanoğlunun farklı türler üzerindeki üstünlüğüne bir örnektir.
- Tesettür, insanın vücudunun Allah'ın bir emaneti olduğunu fark etmesini sağlar ve kendi bedeninde belirli sınırlar dahilinde tasarruf hakkının bulunduğunu gösterir.

⁸⁶ Görmez, *İslâm'da Örtünmenin Felsefesi ve Yeniden Temellendirmesi*, 7.

Kaynakça

Acaroğlu, Ahmet. “Hz. Peygamber (s.a.v.) Döneminde Başörtüsü”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Bahar 2018), 47-67.

Apaydın, H. Yunus. “Tesettür”. *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi*. 40/538-543. Ankara: TDV Yayınları, 2011.

Bardakoğlu, Ali. “Cahiliye Döneminde Kadın, Sosyal Hayatta Kadın”. *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi 22*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.

Çığ, Muazzez İlmiye. *İnanna’ın Aşkı*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998.

Demirbağ, Muhammed Fatih. *İslâmiyet Öncesi Toplumlarda Örtünme*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Demirbağ, Nesibe. *Kur’ân Perspektifinden Fitrî, Dinî ve Ahlakî Bir Olgu Olarak Örtünme*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî. *Sünen*, thk. Şuayb Arnavud-Muhammed Kâmil Karabilâlî. 7 Cilt. b.y.: Dâru’r-Risâle’til-Âlemiyye, 1430/2009.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi’u’s-sahîh*, thk. Heyet. Bulak: el-Matbaatü’l-Kübra el-Emîriyye es-Sultâniyye, 1893-95.

el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh: Tâcü’l-Lüga ve Sihâhü’l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Beyrut: Darü’l-ilm li’l-melâyin, 4. Basım, 1987/1407.

el-İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fî ğaribi’l-Kur’ân (Kur’an Kavramları Sözlüğü)*, çev. Abdalbaki Güneş, Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.

Erdem, Suat. “İslâm Fıkhdında Tesettür”. *Ekev Akademi Dergisi* 19/64 (Güz 2015), 253-275.

Erhan Aktaş Meali. Erişim 10 Mayıs 2024. <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=20&ayet=118>.

Erhan Demiryent Meali. Erişim 10 Mayıs 2024. <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=20&ayet=118>.

Gilligan, Ian. “Dress or cover? The origin and meaning of clothing”, *Social Sciences & Humanities Open* 8/1 (2023), 1-6. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2023.100730>.

Görmez, Mehmet. “İlahi Dinlere Göre Başörtüsü”. *İslâmiyât* 4/2 (Nisan-Haziran 2001), 19-33.

Görmez, Mehmet. *İslâm’da Örtünmenin Felsefesi ve Yeniden Temellendirmesi* (Ankara: İslam Düşünce Enstitüsü, 2022). https://www.ide.org.tr/Common/DownloadFile.aspx?f=OrtunmeninFelsefesi_20220914093912941.pdf.

Güleçyüz, Yasemin. “Tesettür Risâlesi" Üzerine...”. *Köprü Dergisi* 113 (Kış 2011). <https://www.koprudergisi.com/kis-2011/tesettur-risalesi-uzerine/>

Gürkan, Salime Leyla. “Tesettür”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/543545. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

İbn Manzûr. Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü’l-‘Arab*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 2. Basım, 1414/1993.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu Meali. Erişim 10 Mayıs 2024.

Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi – Katre International Human Studies Journal

<https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=20&ayet=118>.

Kara, Mustafa. “Hikmet”. *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi*. 17/518-519. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Kara, Mustafa. “Kur’ân-ı Kerîm’in Tesettüre Bakışı [The Qur’an’s View on the Veiling]”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi – Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 10/23 (December 2019), 684-717. <https://doi.org/10.35415/sirmakifd.603362>.

Kitab-ı Mukaddes (Erişim 5 Mayıs 2024), Yeni Ahid, 1. Petrus. 3:3-6; <https://incil.info/kitap/pe1/3>.

Kitab-ı Mukaddes (Erişim 5 Mayıs 2024), Yeni Ahit, 1. Korintliler. 11:2-17. <https://incil.info/kitap/co1/11>.

Kitab-ı Mukaddes. Erişim 16 Mayıs 2024. <https://incil.info/kitap/Yaratilis/3>.

Koca, Ferhat. “Hikmet”. *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi*. 17/514-518. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Kur’ân Yolu. Erişim 15 Haziran 2024. <https://kuran.diyamet.gov.tr>.

Mahmud, Yusr – Swami, Viren. “The influence of the hijab (Islamic head-cover) on perceptions of women’s attractiveness and intelligence”. *Body Image* 7/1 (2010), 90-93. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2009.09.003> PMID: 19815477.

Mehmet Türk Meali. Erişim 10 Mayıs 2024. <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=20&ayet=118>

Meriç, Ümid – Topaloğlu. Bekir -vd. “Sosyolojik Açıdan Kılık-Kıyafet ve İslam’da Örtünme”. Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi 2. *İslâm’da Kılık- Kıyafet ve Örtünme*. İstanbul: İlmî Neşriyat, 1991.

Muhammed Esed Meali. Erişim 10 Mayıs 2024. <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=20&ayet=118>

Mutahharî, Murtaz. *Meseletü’l-hicâb*. terc. Ca’fer Sadık Halilî. thk.:Abdülkerim ez-Züheyri. nşr. Âyendei Dirahşan. y.y.:Matbaatü şeriat, 2. Basım, 2009.

Nursi, Bediüzzaman Said. *Lem’alar*. İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012.

Nursi, Bediüzzaman Said. *Mektubat*. İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012.

Nursi, Bediüzzaman Said. *Sözler*. İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012.

Özervarlı, Mehmet Sait. “Hikmet”. *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi*. 17/511-514. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu’l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 3. Basım, 1420/1999.

Sheen, Mercedes - Key Yekani, Hajar Aman – Jordan, Timothy R. “Investigating the effect of wearing the hijab: Perception of facial attractiveness by Emirati Muslim women living in their native Muslim country”. *Plos one* 13/10 (October 2018), 1-11. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0199537>

Soylu, Ali, “Kur’an’da Tesettürün Anlam Alanı [Meaning of the Hijab in the Qur’ân]”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology* 9/2 (Aralık/December 2022), 835-862.

Tok, Fatih – Müftüoğlu, Merve, “Nur Suresi 31. Ayetin Tesettür Bağlamında İncelenmesi”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (Aralık 2018), 79-

107.

Tosun, Mebrure - Yalvaç, Kadriye, Sümer, *Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduga Fermanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1975.

Ünal, Asife. *Türkiye 'de Örtünme Anlayışı Üzerine Bir Araştırma (Dinler Tarihi Açısından Bir Yaklaşım)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2004.

Ünal, İsmail Hakkı. "Hadislere Göre Kadının Örtünmesi", *İslâmiyât* 4/2 (Nisan-Haziran 2001), 53-68.